

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

**OKTAY RİFAT'IN ŞİİRLERİNDE DOĞA FARKINDALIĞI:
ÇEVRECİ ELEŞTİRİ IŞIĞINDA BİR OKUMA**

Özge Aksoy

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2014

OKTAY RİFAT'IN ŞİİRLERİNDE DOĞA FARKINDALIĞI:
ÇEVRECİ ELEŞTİRİ İŞİĞİNDA BİR OKUMA

Özge Aksoy

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2014

KABUL VE ONAY

Özge Aksoy tarafından hazırlanan "Oktay Rifat'ın Şiirlerinde Doğa Farkındalığı: Çevreci Eleştiri Işığında Bir Okuma" başlıklı bu çalışma, 11. 06. 2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abide DOĞAN

Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK

Prof. Dr. Nesrin TAĞIZADE KARACA

Doç. Dr. Ufuk ÖZDAĞ (Başkan)

Doç. Dr. Gonca GÖKALP ALPASLAN (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf ÇELİK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 2 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

11. 06. 2014

Özge AKSOY

ÖZET

AKSOY, Özge. *Oktay Rifat'ın Şiirlerinde Doğa Farkındalığı: Çevreci Eleştiri Işığında Bir Okuma*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Doğaya insan eliyle verilen zarar giderek hızlanmaktadır. Dünyanın sürdürülebilir geleceğini tehdit eden bu durumun temelinde insan merkezci felsefi, siyasi ve iktisadi yaklaşımlar vardır. Bu çalışma, edebiyat araştırmalarında söz konusu yaklaşımlardan farklı olarak çevreyi ve doğayı önceleyen bir bakış açısı geliştirmeyi hedefler. Son yıllarda ortaya çıkan ve gelişimini sürdüren çevreci eleştirinin Türk edebiyatı çalışmalarında da çevresel bilincin güçlenmesi ve yerleşmesini sağlamak için Türkoloji'ye tanıtılması gerekmektedir. Bu bağlamda, modern Türk şiirinin önemli şairlerinden Oktay Rifat'ın şiir evreni, çevreci eleştirinin uygulama alanı olarak seçilmiştir. Çünkü Oktay Rifat'ın şiirleri ünlü çevreci eleştirmen Lawrence Buell'in çevreci eleştirinin ne olduğuna dair belirlediği dört temel ölçüte cevap veren yetkin bir malzemedir. Oktay Rifat şiirinde doğa ve çevre yüzeysel bir şiir bileşeni ya da basit bir dekor olarak kullanılmanın ötesine geçer. Çevresel bilginin sezgisel boyutta hissedildiğine işaret eden bu çalışmada, Oktay Rifat şiirlerinde genel olarak doğanın değerinin, çevre hakkının ve çevrenin geleceğinin sorgulandığı görülür.

Anahtar Sözcükler

Doğa, çevre, çevre bilinci, çevreci eleştiri, Oktay Rifat, doğa farkındalığı

ABSTRACT

AKSOY, Özge. *The awareness of nature in Oktay Rifat's poetry: An ecocritical approach*. Ankara, 2014.

The damage that has been given to the nature by human is accelerating gradually. On the basis of this condition, which threatens the sustainable future of the world there are anthropocentric philosophical, political and economical approaches. This thesis aims to improve a standpoint which prioritizes the environment and nature discrepantly to the mentioned approaches. Lastly showed up and continously improving ecocritical approach, should be introduced to the Turcology for strengthening and settling the environmental awareness in also Turkish literature studies. For his reason, one of the important poets of modern Turkish literature Oktay Rifat's poetry was chosen as theoretical composition. Because his poems are competent works which can counterpose four criteria specified by eminent ecocritic Lawrence Buell for identifying what the ecocriticism is. In Oktay Rifat's poetry, environment and nature are overreached for being used, just as a superficial poem component or a simple decor. In this thesis, which refers environmental knowledge is being sensed in intuitive extent, it is noticed that, in Oktay Rifat's poetry generally worth of nature, environmental right and the future of environment are being examined.

Key Words

Nature, environment, the consciousness of environment, ecocriticism, Oktay Rifat, the awareness of nature

ÖNSÖZ

İnsan merkezli yaklaşımların sonucunda doğa kısımları son yıllarda ciddi boyutlara ulaşmış; bu gerçeğe sanat ve edebiyat da kayıtsız kalmamıştır. 20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana gelişen ve gittikçe yaygınlaşan çevreci eleştiri, doğanın bütünlüğünü oluşturan süreçlerle yazının lirik düzeni arasında ilgi kuran, doğa odaklı çağdaş bir eleştiri yöntemidir. Bu tez, Oktay Rifat'ın şiirine çevreci eleştirinin okuma biçimleriyle eğilme amacını taşımaktadır.

Türkiye'de çevreci eleştiriye kuramsal yönlerden irdeleyen sınırlı sayıda çalışma¹ vardır. Doğa ve çevre unsurlarını imgesel düzende inceleyen çalışmalar da bulunmakta² fakat bu çalışmalar metinlerde doğayı bir tema olarak değerlendirmektedir. Doğanın yazınsal bir imge olarak kullanımına odaklanmaktadır. Şimdiye dek, Oktay Rifat üzerine yazılmış tezler³ ise çevreci görüşe göre biçimlenmemiştir. Kısacası bu tez, metinlerde doğaya dair oluşturulan tematik algıdan farklı bir yolda, klasik yapılanmadan ayrı, Oktay Rifat'ın doğa hakkındaki etkin çevreci tavrına ait imgelerin izini sürerek; Türkoloji için çevreci bir bakış açısı sunmayı hedefler.

Tezde, çevreci eleştirinin kavramsal bilgisini somutlaştırabilmek amacıyla doğa tarihi, doğa felsefesi, çevre, çevreye ait kavramlar, çevresel hareketler ve çevre etiği gibi alanların birikimlerinden yararlanılmıştır. Çevreci eleştirinin oluşmasındaki etkenler, tarihsel gelişimi, temel ilkeleri vs. giriş bölümünde irdelenmiş, böylece tezin kuramsal ve tarihsel alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Sonraki bölümlerde, Oktay Rifat'ın bütün şiirleri çevreci eleştirinin ilkeleri ışığında ve doğa odaklı bakış açısıyla okunmuştur. Örnek metinler sayesinde, Oktay Rifat'ın doğa ve çevre kavramlarına dair bilinci ortaya konmuş ve konuya bütünlüklü bir yorum getirilmek istenmiştir.

Türkiye'de çevreci eleştiriye tanıtan isimlerin başında, *Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold'cu Düşünce* (2005) adlı kitabıyla ve bu konudaki

¹ Ayaydın 2003, Parlak Temel 2010.

² Erdoğan 1989, Işık 1994, Öztürk 1996, Baş 1997, Erbay 1997, Yazıcı 1998, Demirel 2000, Barlak 2000, Bağdatlı 2001, Yıldız 2002, Meriç 2003, Küçükler 2007 vb.

³ Özcan 1999, Akgül 2005, Gülol 2012 vb.

diğer pek çok yayınıyla, Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Doç.Dr. Ufuk Özdağ gelmektedir. Türkiye'deki ilk çevre ve edebiyat sempozyumunu düzenleyenler arasında bulunan ve *The Future of Ecocriticism: New Horizons* (2011) adlı kitabın Serpil Oppermann ve Nevin Özkan ile birlikte editörlüğünü yapan Ufuk Özdağ; ayrıca, Aldo Leopold'un doğa yazını klasiği olan *A Sand County Almanac* adlı eserini *Bir Kum Yöresi Almanağı* (2013) başlığıyla Türkçeye kazandırmıştır. Türk edebiyatı ve kültürü araştırmalarında, çevreci eleştirinin önemine dair ilk bütüncül değerlendirmeyse, Ufuk Özdağ ve Gonca Gökalp Alpaslan tarafından 2010 yılında Türkologların dikkatine sunulan "Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri" başlıklı makaledir. Bu çalışmada, konu kuramsal ve tarihsel olarak irdelenmiş, Türk edebiyatında çevre sorunlarına dair sınırlı sayıdaki çalışma anılmış ve çevreci eleştirinin Türkoloji alanına katkılarından bahsedilmiştir. Bir yanda çevre sorunlarının çığ gibi arttığı, öte yanda ise doğaya dair farkındalığın da o oranda yükseldiği 21. yüzyılda, Türk edebiyatı alanında yapılacak daha pek çok çevre merkezli çalışmaya gereksinim olduğu açıktır.

"Oktay Rifat'ın Şiirlerinde Doğa Farkındalığı: Çevreci Eleştiri Işığında Bir Okuma" başlıklı tezimin -bir yüksek lisans tezi olarak- çok yetkin ve hatasız olduğunu kabul etmek, elbette iddialı bir söylem olacaktır. Fakat hataları ve eksiklikleriyle birlikte, ilk kez bir Türk şairinin dizelerini tez hacminde bu yeni kuram ışığında okumaktan mutluluk, gurur ve büyük bir sorumluluk duyuyorum; tezimin Türkoloji alanındaki çalışmalara katkıda bulunmasını ve Türk edebiyatında yapılacak olan çevre odaklı çalışmalara önayak olmasını diliyorum. Bu duygu ve bilinçle, -konuyla ilgili kaynakların rehberliğine dayanarak- çevreye, çevreciliğe, doğaya dair terim ve kavramların olabildiğince Türkçe karşılıklarını kullanmaya özen gösterdiğimi de belirtmek isterim.

Tezime başlarken, çevreci eleştiriye dair kuramsal pek çok yazıyı ve kitabı yabancı kaynaklardan okuyarak öğrenmeye gayret ettim. İngilizce kaynaklarda çeviriler üzerinde ilerlerken işin içinden çıkamadığım anlar olduğunda yapıcı eleştirileriyle vaktini benden esirgemeyen Metin Çağlar'a teşekkür ederim.

İki yıla yakın süre, çok değerli araştırmacıların derslerine düzenli olarak katıldım. Üniversitemiz Edebiyat Fakültesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Doç.Dr. Ufuk Özdağ'ın çevre ve edebiyat konulu dersleri, üniversitemiz Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü öğretim üyesi Doç.Dr. Çağatay Tavşanoğlu'nun çevre biyolojisi konulu dersleri ve Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü

öğretim üyesi Yrd. Doç.Dr. Seçil Özden Türk'ün kentleşme ve çevre sorunları konulu derslerinden çok şey öğrendim. Sayın Özdağ'a, Sayın Tavşanoğlu'na ve Sayın Özden Türk'e minnettarım.

Lisansüstü eğitime başlama kararını aldığım zaman, beni yüreklendiren ve desteğini benden esirgemeyen kıymetli hocam Prof.Dr. Nesrin Tağızade Karaca'ya minnettarım.

Tezim süresince, çevresine yaydığı aydınlık havası ve sonsuz teşvikiyle çalışma azmimi durmaksızın perçinleyen, hayallerimi gerçekleştirme yolunda beni yüreklendiren, derin sabrını içtenlik ve sevecenlikle hissettirerek; tezle ilgili kaynak, kişi ve ders yönlendirmelerini önüme seren, insan ilişkilerine ve akademik kişiliğine hayran olduğum, çok değerli danışmanım Doç.Dr. Gonca Gökalp Alpaslan, iyi ki benim danışmanım oldunuz. Bütün emekleriniz için minnettarım.

Ve ailem... 2010 yılında başladığım bu maceraya en az benim kadar heyecan duyarak katılan, maddi ve manevi bütün imkânlarını cömertçe bana sunan, sevdiğim alana yönelmem konusunda daima destek veren anneme, babama ve kardeşime minnettarım. Sizin desteğiniz olmasaydı bu tez de olmazdı.

Özge AKSOY

Haziran 2014 / Ankara

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	i
BİLDİRİM	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KARŞILIKLAR.....	xi
GİRİŞ: ORGANİK DÜNYADAN MEKANİK DÜNYAYA	1
İlkçağdan Günümüze Değişen Doğa Algısı	1
20. Yüzyıl Sonunda Çevre Kavramı ve Bağintılı Kavramlar.....	18
Doğa Yazını	31
Çevreci Eleştiri	37
Türk Edebiyatında Doğa ve Çevre	48

1. BÖLÜM: OKTAY RİFAT'IN ŞİİRLERİNDE DOĞAYA YÖNELİŞİN EVRELERİ.....	50
2. BÖLÜM: LAWRENCE BUELL'İN DÖRT ÇEVRECİ İLKESİ.....	65
2.1. İçsel Değer.....	70
2.2. Yaşam Hakkı.....	76
2.3. Doğa Karşısında İnsanın Sorumluluğu.....	84
2.4. Bir Süreç Olarak Doğa.....	103
3. BÖLÜM: DOĞA – İNSAN ETKİLEŞİMİ	125
3.1. Yaşama Sevgisi	125
3.2. Doğal Çevre Sevgisi	134
3.3. İnsan ve Bitki.....	146
3.4. İnsan ve Hayvan	155
4. BÖLÜM: ÇEVRESEL BENLİKLER	163
4.1. Derin Çevrebilim ve Kendini Gerçekleştirme	163
4.2. Hayvan Davranışları	190
SONUÇ	197

KAYNAKÇA	202
----------------	-----

TÜRKÇE KARŞILIKLAR

Ekoeleştiri: Çevreci Eleştiri

Ekoloji: Çevrebilim

Ekolojik: Çevrebilimsel

Ekosistem: Çevresel Dizge

Habitat: Doğal Yaşam Alanı

Biophilia: Yaşama Sevgisi

Topophilia: Doğal Çevre Sevgisi

Toplumsal Ekoloji: Toplumsal Çevrebilim

Derin Ekoloji: Derin Çevrebilim

OKTAY RİFAT'IN ŞİİRLERİNDE DOĞA FARKINDALIĞI: ÇEVRECİ ELEŞTİRİ İŞİĞİNDA BİR OKUMA

GİRİŞ: ORGANİK DÜNYADAN MEKANİK DÜNYAYA

İlkçağdan Günümüze Değişen Doğa Algısı

İnsanın doğaya mutlak hâkim olduğu yönünde son derece yanlış ve ortadan kaldırılması gereken bir anlayış vardır. Küresel boyuttaki çevresel krizin kendisini artık tartışılmaz bir gerçeklik olarak kabul ettirmesi, insanın doğal dünyaya uyguladığı bu anlayışla ilişkilidir.

Çevresel sorunların temelinde insan merkezci anlayışın doğurduğu algının izleri ve bu algının yarattığı baskı; seller, nükleer sızıntı, susuzluk, iklimin değişmesi vb. felaketleriyle çevresel krizde kendini göstermekte ve doğanın girdiği bunalımı açıklamaya yeter niteliktedir. Söz konusu bunalımın üstünden gelmekten ve kalıplaşmış, tek taraflı, insan merkezci ve hiyerarşiye dayalı bu anlayışı ortadan kaldırmaktan başka çare yoktur. Aksi takdirde; gelecekte çevresel kriz sürecinin sonuçları doğanın bir parçası olan insanın da sonunu getirecektir.

19. ve 20. yüzyıllar bilimsel alanlarda büyük gelişmelerin kaydedildiği ve teknolojik boyutların sivrildiği süreçler olarak bilinir. 21. yüzyılda da teknoloji, hızla ivme kazanarak ilerlemeye devam etmektedir. Bu durum, ilk bakışta insanlık adına gurur veren bir tablo ya da başarı dolu bir yükseliş öyküsü gibi görünse de, insanın doğayla kurduğu ilişki yeniden gözden geçirildiğinde, dünyanın ciddi bir çevresel bir yıkıma doğru sürüklendiği açıktır. Çevresel sarsıntıların hepsi yaşandığı anda anlaşılabilir; öyle ki çoğunun sonuçlarını sonradan idrak eden insanoğlu, yaşamsal dizgenin sürekliliğini tehdit eden tehlikelerin baş sorumlusu konumundadır. Söz konusu tehlikeler şöyle sıralanabilir:

Hava, deniz, ırmak ya da içme suyu kirliliği, zehirli veya zehirsiz atıklar, radyasyon ya da radyasyon tehlikesi, ozon tabakasının yırtılması, doğal güzelliklerin ekonomik ya da başka amaçlarla tahrip edilmesi, kuraklık, asit yağmurları, hayvan ve bitki türlerinin veya doğal habitatların ortadan kalkması (biyolojik çeşitliliğin azalması), laboratuvarlarda binlerce denek

hayvanının öldürülmesi, besin elde etmek amacıyla evcil hayvanlara dayatılan son derece kısıtlayıcı koşullar... (Ünder, 1996, s. 1)

Son iki yüzyıl, dünyanın geldiği bu noktanın, doğanın dolayısıyla doğaya bağlı olan insanın da müdahil olduğu çevresel riskin temelleri, insan merkezli sosyolojik, felsefi, ekonomik ve edebi kuramların gölgesinde gelişen yaklaşımlarla tartışılmaktadır.

Eylemde bulunan, çevreyi değiştiren ve kendine dünya yaratabilen bir varlık (Akarsu, 1994, s. 28) olan insan merkeze kendisini ve rahatını koyarak gelişen hayat görüşü ve yaşam biçimiyle, küresel doğa ve çevre kırımlarının faili konumundadır.

Özellikle 20. yüzyılda, kır hayatının yerine kent hayatının daha çok tercih edilmesi sonucunda şehirlerde meydana gelen nüfus artışı da çevre kirliliğine neden olmaktadır; sanayileşmenin neden olduğu kirlilik de çevre üzerindeki baskıyı körüklemektedir (Keleş ve Hamamcı, 2002, s. 22).

İnsanın doğayla ilişkisi oldukça eski bir meseledir. Sözlük anlamları, “kendi kuralları çerçevesinde sürekli gelişen, değişen, canlı ve cansız varlıkların hepsi, tabiat, natür” ve “insan eliyle büyük değişikliğe uğramamış, doğal yapısını koruyan çevre, tabiat” ifadeleriyle ¹ belirlenen doğa sözcüğünün zihinsel boyutları; ilk çağlardan bu yana felsefenin düşünce sistemini temellendirmektedir.

Felsefe tarihi kaynakları, milattan önce 6. ve 5. yüzyılları, Yunan ve Avrupa düşünce sistemlerinde, sadece doğanın konu olarak ele alındığı dönemler olarak değerlendirmektedir. İlkçağda, insanlar küçük, birbirine bağlı birimlerde yaşamakta ve doğanın manevi özelliklere sahip olduğunu düşünmekte (Capra, 1992, s.54); henüz hiçbir koşulda hükmedemedikleri doğaya boyun eğmekte ve bu yüzden ona kutsal anlamlar yüklemektedir. Organik dünya görüşü olarak tanımlanan ilkel dönemin doğayı kavrayış biçimi, doğa kavramını canlı bir organizma olarak kabul eden, dünyayı evrenin merkezi olarak düşünen, hareketli bir yapıda geliştirmektedir. Dönemin bilimsel ilerlemeleri, yukarıda bahsedilen devrimler adına atılan bir adım olmaktan farklı olarak, sadece

¹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.53bcfdf9ba8379.36539938 Erişim tarihi: 03.02.2012.

doğayı araştırmada araç niteliğine bürünen bir zihniyetin ürünü olmuştu. Doğa, çevreyi kontrol etmek ve ona egemen olmak için kullanılan bir yolda henüz heba edilmemişti. İlkçağdaki düşünsel eylemlerin odak noktası doğaydı. Doğa, üzerinde ilerlenebilir bir düzlem olarak ele alınmaktan uzaktı.

Ahmet Cevizci, 'Doğa Felsefesi' ya da 'Presokratik Felsefe' olarak adlandırılan düşünce eylemlerinin toplamda dört farklı okulu olduğunu kaydeder. Varlığın ana maddesi sorunu üzerine eğilen İyonya Okulu filozofları Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'tir. Thales, varlığın temeline tek bir maddeyi, suyu yerleştirir. Anaksimandros, yaşamın denizlerde başladığını öne süren ilk evrimcilerdendir. Anaksimenes ise Thales'in düşünce yapısına benzer şekilde varlığın temeline tek bir maddeyi yerleştirme yoluna gider; fakat bu kez varlığın temelindeki madde su yerine havadır. Ana madde sorununu içselleştiren İyonya okulundan sonra Pythagorasçı okul devreye girmektedir. Pythagorasçı okul, İyonya'dan felsefeyi yaratma bağlamında pratik amaçlar yoluna girdiği için ayrılmaktadır. İyonya, sadece anlamak ve bilmek için felsefeye girerken, Pythagorasçı okul, bilgi yoluyla saflaşıp evrenin ruhuyla birleşmeyi hedeflemiştir. Matematiği ön plana almışlardır; bu yüzden de gelecekte giderek güçlenecek olan matematiksel düşünmenin başlatıcısı kabul edilmişlerdir. İyonya ve Pythagorasçı okul, ortak paydada, çokluğun gerisindeki birliğe yönelmeleri bakımından organik dünya görüşüne koşut fikirler geliştirirler. Pythagorasçı okulu, evrendeki değişme problemi üzerine yoğunlaşan Herakleitos'la Elea okulu izlemektedir. Herakleitos, kendinden önce düşünülen birlik ve çokluk kavramlarına devinimi de eklemektedir. Şeyler, evrende, kendisiyle birlikte değişirler. Şeyler, karşıtlıkları sayesinde var olurlar. Evrenle ilgili en önemli gerçek, şeylerin sürekli akmakta oluşudur. Elea okulu filozoflarından Parmenides ise Herakleitos'un taban tabana zıddını oluşturan düşünceleriyle dikkat çekmektedir. Parmenides'in varlık anlayışı, oluş ve değişmeyi reddeden bir çizgide seyreder. Varlık, statik bir bütünün bölünemeyen yapısıdır. Değişmez. Parmenides'in ardından, Plüralistler kendilerinden önce ortaya konan bütün felsefi tartışmaların sentezine ulaşmayı amaçlamışlardır. Parmenides'in değişmez varlıklarını, Herakleitos'un devinimi sayesinde bir araya getirip toplayan Plüralistler, dış dünyadaki değişimi bu

karmaşık cisimlerle açıklarlar. Kendilerinden önce varlığın temeline tek bir maddeyi koyarak varlığı açıklama yoluna giden düşünce biçimlerinden farklı olarak varlığın temeline birden çok madde koyarlar (Cevizci, 2009, s. 37-55).

Clive Ponting, doğa ile insan arasındaki ilişkiye yönelik ilk yorumlarıyla Xenophon'un, *Memorabilia* adlı eserinde, insanlara özgü her şeyin (örneğin gözlerin ya da ellerin) bir amacı olduğunu ve tanrıların her şeyi insanların yararına olacak biçimde tasarladığını anlattığı düşüncelerine yer verir. Batı'nın modern felsefi sistemini temellendiren filozofların; ortada kategorize edilmiş bir görev dağılımı varsa, o halde bu dağılımı gerçekleştiren bir de Tanrı/Tanrılar olduğu fikrini geliştirdiğini öne sürer. Öyle ki bu filozoflar İnsanın bu dağılımda ne ifade ettiğini de irdelemeye başlamışlardır (Ponting, 2008, s. 141). Bu tespitten anlaşılabilir ki; Batı, insanın doğa karşısında ilkel toplumlardan getirdiği bakış açısını yeniden biçimlendirmeye çalışırken, din kavramından da bağımsız kalmamıştır.

Başlangıca ait felsefi girişimlerin yukarıda kabaca özetlenen organik dünya görüşünden beslenmekte olduğu aşikârdır. Felsefe, varlık sorunuyla hemhal olmakla birlikte, insan merkezci yaklaşımlardan uzak görünmektedir. Henüz dünyayı değiştirme ya da ilerleme fikri adına atılması gereken ulvi adımlardan bahsedilmez. Felsefenin evrende toplanan ilgisi yüzünü, milattan önce 5. yüzyılın ortalarına doğru, insana dönmeye başlayacak ve odaklandığı varlık sorununun yerini insanın yaşamı ve eylemleri üzerine düşünmeye bırakacaktır. Ahmet Cevizci, felsefe tarihinin organik temelden mekanik temele doğru seyreden çizgisini, çeşitli felsefi, siyasi ve sosyal şartlar üzerinden ayrıntılı biçimde açıklamaktadır.²

İlkçağ felsefesinin büyük bir bölümünün doğa merkezli bakış açısı yaratarak oluşturduğu felsefi etkinlikleri, Ortaçağ felsefesinde yerini merkezde Tanrı'yı ele alan bir boyutta işlenmeye başlamıştır. İlkçağ, doğa ve insan, varlık nedir, varlığın temeli ne olmalıdır, sorularına cevap bulmaya çalışırken; Ortaçağ, doğayı Tanrı tarafından belirli bir amaca yönelik yaratılan dizgeler bütünü olarak algılamıştır (Cevizci, 2009, s.174-177). Doğanın Tanrı'dan izler taşıyor oluşu, bir bakıma doğanın anlamına yüklenen aşkınlığın sebebini oluşturmaktadır.

² Dönemin düşünürleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız (Cevizci, 2009, s. 63-80).

Ortaçağ'dan sonra, 17. yüzyıl Rönesans döneminde, doğa kavramına yüklenen anlam, önceki organik ve aşkın anlamlardan oldukça farklı bir niteliğe bürünmektedir. Rönesans döneminde insanın doğaya duyduğu aşırı ilgi söz konusudur. Doğa karşısında büyülenen insan, Rönesans döneminde doğaya egemen olma isteğinin fikirsel tohumlarını atmıştır (Cevizci, 2009, s. 390-395).

Bu dönemde, köklü değişimler, gerek toplumsal gerekse ekonomik alanlarda belirmektedir. Önceleri doğayı anlamak ve açıklamak için kullanılan bilim, artık insan yaşamını daha konforlu hale getirmek için kullanılan bir ilerleme aracı olarak düşünülmektedir. Aklın da desteğini alan ilerleme fikriyle insan, doğaya tahakkümünü etkinleştirme eğilimi içine girmektedir. Doğa artık kontrol altına alınabilir bir nesne durumuna geçmekte ve bu da İlkçağ'daki organik dünya görüşünün, felsefenin tarihi seyri içinde aşamalı olarak nasıl mekanikleştiğini göstermektedir.

Mekanik dünya görüşüne göre, dünya bir makineye benzer. O halde evrende mekanik halde işleyen parçaların ilerleme adına zarar görmesi veya yok olması makinenin bütününe bozmaz. İşte bu anlayış, bu dönemde doğaya yapılan müdahalelerin gelecekte yoğun, sistematik bir özellik kazanmasına sebep olan algıyı yaratacaktır. Doğanın iç dinamiklerini keşfeden insan, doğaya hükmetmeyi bir lütuf olarak düşünen insan olmuştur. Doğaya ilerleme adına saldırmaktadır. İnsanın doğayla ilişkisine yön verdiği eski alışkanlıkları, bütüncüllüğün yerini mekanik, faydacı ve insan merkezci yönde köklü bir değişim geçirmiştir.

Artık bilgi arayışları güç kavramına dayanmaya başlamıştır. Bacon, doğayı iyi yönetebilmek fikrinin doğayı daha iyi tanıyabilmekle mümkün olabileceğinden bahsederken; Descartes, insan zihninin özne olduğunu ve ruhsuz doğayı anlamada ve ona hükmetmede insanın büyük rol sahibi olduğunu kaydetmektedir (Cevizci, 2009, s. 449-486).

Batı dünyasında aydınlanmanın başladığı dönem, 17. yüzyılın son çeyreği olarak bilinmektedir. Newton ve Locke bu dönemin kurucu isimleri arasında gösterilirken, doğal yaşam alanlarında insanın büyük egemenliğini kuran güç olarak akıl kavramı öne çıkmıştır. 1687'de Newton'un *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri* adını verdiği eseri, doğa üzerinde uygulanmaya başlanan

matematiksel bilginin altını çizmekte; Locke ise bu dönemde maddeyi ölçümlenebilen ve insan tarafından kontrol edilebilen bir kavram olarak ele almaktadır (Cevizci, 2009, s.569-571).

Öte yandan, aydınlanma döneminde, doğanın sistematik olarak gerçekleştirilmeye başlanan tahribatının farkına varan bazı isimler de olmuştur. Bunların başında, ünlü Fransız düşünür Jean-Jacques Rousseau gelmektedir (Cevizci, 2009, s.775). Doğanın bir parçası olan insanın doğadan zaman içinde koptuğunu ve doğanın uygarlık tarafından yağmalandığını ifade ettiği *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı eseri bu bağlamda önemlidir. Doğa ve insan ilişkisinde yaşanan bu köklü dönüşümün temellerini Rousseau, maden sanayisi ve tarımın keşfiyle ilişkilendirmektedir:

“İnsanı uygarlaştıran, insan türünü yitiren, şaire göre, altın ve gümüşdür fakat filozofa göre demir ve buğdaydır” (Rousseau, 1982, s. 169).

Rousseau, insan türünün yayılmasını yeni ilişkilerin ortaya çıkmasıyla birlikte ele almaktadır. Bu ilişkiler, güçlü ve güçsüz arasında karşıtlıklardan doğan ilişkilerdir: Büyük-küçük, hızlı-yavaş, korkak-cesur... Söz konusu ilişkiler insanlarda güvenlikleri konusunda gerekli olan tedbirleri edinme yolunda mekanik bir yapının doğmasına sebep olmuştur. Bu yapının adı da üstünlüktür. İnsan, doğa üzerindeki üstünlüğünü öğrenerek bunu artırmaya çalışmıştır. Kendisini öğrendiği üstünlük sıralamasında en üst mertebede gören insan, doğa üzerinde hak iddia eden bir konuma yükseltmiştir (Rousseau, 1982, s. 158).

Aydınlanmanın keskin ilerlemeci çizgisinin doğayı kullandığını fark eden bir diğer isim de Schelling’tir. Mekanik dünya görüşü karşısında doğayı canlı bir yapı olarak ele alan Schelling, Descartes’ın tersine doğa ile ruh arasında birliğin olduğunu savunmaktadır. Ona göre gök cisimleri dâhil olmak üzere bütün doğa unsurları yaşayan yapılardır (Cevizci, 2009, s. 821).

18. yüzyılda, mekanik dünya görüşü artık yerleşmiştir; doğaya hükmedebilmek ve bilim adına hatırı sayılır buluşlara, icatlara, keşiflere imza atabilmek için de Newton’un sistematüğini model almak gerekmektedir. Bu yüzyılda, doğa-insan ilişkilerinin hali hazırda değişmekte olan seyrine damgasını vuran isim, Newton’un sistematüğünü örnek alan John Locke’tur (Capra, 1992, s. 71). Fen bilimlerindeki mantığı toplumdaki yapıya indirgemeye çalışan Locke, insan

doğasının değerlerini, toplumsal, siyasal ve ekonomik nedenlere bağlayarak bireycilik, mülkiyet hakları, serbest pazarlar ve temsili hükümet fikirlerinin oluşmasında etkili olmuştur (Capra, 1992, s. 73).

19. yüzyılda da, Newton'un buluşlarının hız kesmeden kabul görmeye ve bilimsel çalışmaların amentüsü olarak kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Bunun sonucu olarak da, dünyanın 'işleyen bir makine' olduğu fikri; dallanıp budaklanarak daha da içinden çıkılmaz bir hal almış, kuşkular ve sorularla dolu, araştırıldıkça araştırılması gereken bir uğraş haline gelmiştir; yeni, insan-doğa ilişkilerinde bir o kadar da ilginç devrimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu devrimlerin başında, 'elektromanyetizm' ve 'evrim' gelmektedir (Capra, 1992, s. 72). Fritjof Capra tam da burada, Newtoncu mekanik dünya görüşünün içine düştüğü çıkmazların, karışıklıkların ve açıklanamazlıkların varlığını vurgular. Çünkü ona göre bu kuşkular doğanın çevrebilimsel vurgusu için gerekli olan bütün malzemeyi ortaya çıkarmaya yarayacak olan ismin, Charles Darwin'in, yeni kanıtlarını sunmasına yol açmıştır (Capra, 1992, s.75-78). Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eseriyle bilim dünyası Newton'un mekanik dünya görüşünü terk etmek zorunda kalır. 'Rastlantı yolu ile değişim' ve 'doğal ayıklama' (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1993, 235-238) kavramlarına dayanarak doğa-insan ilişkisine yepyeni açıklamalar getiren Darwin, 19. yüzyılın sonlarında Descartes, Bacon ve Newton gibi isimlerin mekanik dünya görüşünün benimsetmeye çalıştığı bütün kesinliklere ve evrenin işlenmiş bütün kodlarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Darwin ile 19. yüzyılın sonunda artık aşamalı olarak, mekanik dünya görüşünün temelleri yerinden oynamaya ve yeni köktenci değişimlerin ayak sesleri duyulmaya başlamıştır.

Doğa-insan ilişkileri bağlamındaki gelişmelere önemli katkıları olan bir diğer isim de Darwin'in çağdaşı Karl Marx'tır. John Bellamy Foster, Marx'ın toplumsal dönüşümü, çevrebilimsel merkeze ve insanın doğayla ilişkisinin dönüştürülmesine bağladığını ve genel olarak devrimci bir çevrebilimsel görüşü benimsetmeye yönelik çalışmalar yaptığını *Marx'ın Ekolojisi* adlı kitabında dile getirmiştir.³ Marx'ın ilgili çevrelerce çevrebilime gereken ilgiyi göstermediği

³ Marx'ın, doğa alanından ve doğal-fiziksel bilimden ayırma yönündeki her girişimi en başından reddettiğini anlatan Foster'ın çalışması, Marx'ın çevrebilime gereken önemi vermediği yönündeki kalıplaşmış düşüncelere bir cevap niteliğinde olup, son

yönündeki kınamalarına değinen ve bu görüşlerin aslında gerçeklerle bağdaşmadığını öne süren Foster, Marx'ın insan emeğinin yabancılaşması mefhumunu başından beri insanın doğadan yabancılaşması anlayışı ile bağlantı kurarak düşündüğünü ortaya koymaya çalışmıştır (Foster, 2011, s. 17-37). Foster'ın dikkat çektiği önemli bir nokta da, Marx'ın Epiküros'un insanın doğayı kavrayışında din yoluyla gömülü olan yabancılaşmayı keşfeden ilk kişi olmasına yönelik yaptığı vurgudur. Marx, insanın doğadan kopuş sürecine değinirken, yabancılaşmanın kökenlerini insanın doğadan ayrı bir gelişme alanı yaratmasına bağlamıştır. Onun amacı, çevrebilim ile birlikte insanın özgürlüğüdür; ama doğayı ve doğanın yasalarını bilmeden böyle bir amaç gerçekleştirilemez (Foster, 2011, s. 37).

20. yüzyılda, mekanik Newton fiziğini kökten değiştiren devrimci düşüncelerden bir diğeri de, bilimsel yaklaşımlara oldukça farklı yollardan çıkan ve doğa insan ilişkilerinde organik, çevrebilimsel ve bütünsel özelliklerin yeniden canlanmasına önayak olan Albert Einstein'ın düşünceleridir. Capra, Einstein'ın 1905 yılında yayımlanan iki makalesinden bahsetmektedir. Bu makalelerin biri 'özel görecelilik' (yaygın adıyla 'izafiyet') diğeri ise kuantum teorisinin temeli olan 'atomik fenomenler' hakkındadır. Bu makaleleri ile Einstein, Newton'un yukarıda sözünü ettiğimiz klasikleşen mekanik motiflerle örülü fiziğini kökten değiştiren 20. yüzyıl devrimlerinin başlangıcını oluşturmaktadır. Söz konusu devrimlerin, mekanik dünya görüşünün evreni çok sayıda bileşenin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş 'deneysel bir makine' olarak tasavvur eden anlayışını kırarak; yerine, evrenin aslında bütünsel ve birbiriyle ilişki halinde olan küçük parçacıklardan oluştuğu gerçeğini yerleştirmesi, Einstein'ın evrene çevrebilimsel açıdan yaklaşımını gözler önüne sermektedir (Capra, 1992, s. 79-82).

20. yüzyılın en büyük isimlerinden biri olan Freud, Darwin-Marx-Einstein üçlüsünün geliştirdiği bakış açısına dâhil olmamıştır. Capra, psikanaliz alanında tanınan Freud'un bireysel çalışmalarını mekanik dünya görüşü ile birleştirme eğiliminden bahsetmektedir. Capra'ya göre Freud, insan zihninin karmaşık işleyişini 'kartezyen' görüşe koşturarak indirgemeye ve tanımlamaya çalışmıştı

zamanlarında bile etnolojiye, tarih öncesi ve arkaik komünal toplumları ele aldığına dair bilgiler içeren bir incelemedir.

(Capra, 1992, s. 183-187). Capra'nın söz konusu yorumuna istinaden 20. yüzyıla damgasını vuran psikolojik görüşte, doğa ve insan ilişkisinin organik temele dayanmayan, ayrıştırmacı bir motif bulunduğunu söylemek makul görünmektedir.

Ortaçağda ekonomik ilerlemeler 'kâr elde etme' tutkusunun olmadığı, dini tevekkülün ön planda olduğu bir zihniyet dâhilindedir, basit yaşama fikri hâkimdir. Öte yandan, madenlerin değerini keşfeden 'merkantalist' algı, daha çok maden için daha çok işçi gücüne ihtiyaç duyduğundan nüfus artışını desteklemiştir. Yani, basit yaşam fikri, daha rahat ve daha zengin olmak için daha çok kazanma hırsının oluşturduğu yaşam fikriyle yer değiştirmiş- dolayısıyla 17. ve 18. yüzyıldan sonra doğa bilimi ile teknik el ele ve işbirliği içinde çalışmaya başlamıştır. Doğa bilgisi ile doğaya egemen olma (teknoloji=teknik) iki ayrı bilim değildir artık. Bacon ile başlayan doğaya egemen olma tutkusu sanayi devrimi ile birlikte doğayı sömürme tutkusuna dönüşmüştür, bu arada insan da sömürde kullanılan hale gelmiştir. Yararlanmak için doğaya egemen olan insan sonunda doğayı da tüketmiştir, kendisini de (Akarsu, 1997, s. 19-20). Batı kültürünün, sakin kırsal yaşam alışkanlıklarından, karmaşık kentlerin içerisinde edinilen yeni alışkanlıklara doğru değişen algısı, doğal dengenin bozulmasının temellerinin atıldığı aydınlanma dönemi düşüncelerinden, insanın çıkar ilişkisine dönüştürdüğü doğaya yönelim biçimlerinden, insanın kendisini üstün görmesinden, dinin doğa hakkında geliştirdiği insan merkezci öğretilerin benimsenmesinden beslenerek büyümekte ve gelişmektedir. Bunun sonucu olarak doğa, insanın 'sınırsız' kaynaklara sahip bir alan olarak düşündüğü bir malzeme haline gelmiş ve yapılagelen müdahaleler ile doğal ve çevresel tahribatın boyutları büyük riskleri bünyesinde barındıran yapılar olarak belirmiştir. Bu çevre sorunları yaşamın sürekliliğini ciddi anlamda tehdit edilmeye başlamıştır. Sebep ortadadır: İnsanın kendi egosu karşısında doğayı ötelemesi.

Sanayi devriminden sonra, devletler daha 'merkeziyetçi' bir yapıya bürünmüştür. İnsanların hayatı daha kapsayıcı, daha kuşatıcı bir yönetim altında kalmıştır. İnsanların çevreyi kirlettiği gerçeği ile yüzleşme ve çevre

sorunlarını ortadan kaldırmaya çalışma fikri gibi konularda farkındalıklar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Toplumun kendi yapısındaki değişiklikler üstünlük sıralamaları, tahakküm, yabancılaşma, bireyselleşme ile makinelerin insanı kontrol edebilmesinin ve kaynak kullanımının meşru olabilmesinin sonucu olarak, çevreye önem vermeme gibi eğilimler üzerinden belirlenebilmektedir.

Bütünsel anlamda düşünüldüğü zaman, doğa-çevre-insan ilişkisinde 'modernizmin' boyutlarının çarpıcı etkisi rahatlıkla fark edilebilir. Denebilir ki, modernizm, sanayi devriminin kaçınılmaz sonuçlarından biri olan üretim ve tüketim faaliyetlerinin artması, insanların 'akıl' düsturuyla evreni tanımlayarak ona şekil vermesi ile doğaya doğrudan yapılan baskının en yoğun gözlemlendiği yapının adı olmuştur.

Doğayla mücadele halindeki kalkınma anlayışı, dünyanın geleceğini düşünmeden büyüme ve ilerleme fikri ve bilimi, teknolojiyi arkasına alan sanayileşme eğilimiyle modernizm, insanı özgürleştireceği yerde onu parçası olduğu doğadan koparmıştır. Modernizmin vaat ettikleri ile yaşattıkları arasında büyük uçurumlar vardır. Öncelikle, iki büyük dünya savaşı yaşanır ki, bu savaşlar yaşamsal dizgenin dengesi açısından oldukça ciddi sorunlarla sonuçlanmıştır. Japonya'da yaşanan nükleer vahşet bir insanlık suçu olup, modernizmin çevreci eleştiri bağlamında belki de üzerinde en çok düşünülmesi gereken yanını vurgulamaktadır: Devletlerin politikalarında militarizme yönelen eğilim, silahlanma sanayini tetiklemiş ve nükleer silah teknolojisinde dünya piyasaları yarışır hale gelmiştir.

İnsan, doğa ile kurduğu ilişkiyi organik birtakım ilkeler dâhilinde gerçekleştiremediği takdirde, kısa vadede ilerleme olarak kaydettiği bütün o büyük gelişmelerle, uzun vadede karşısında ve bütün büyük bedellerini teker teker ödetecek halde yüzleşecektir. Kaçınılmaz son budur.

Batı medeniyetinin kültür tarihinin doğa odaklı incelemeleri sonucunda, aklın devreye girmesiyle birlikte, doğa kavramının başlangıçtaki amaçsallığından kopartılıp ona yeniden anlamlar yüklendiği görülmektedir. İlkçağdan günümüze değişerek mekanikleşen doğa anlayışı ile insanlık, doğayla uyum sürecinde olmaksızın, doğaya tahakküme ve doğadan fayda götmeye dayalı sistemler

bütünü içerisinde; kendisini doğadan ayrı, doğanın üzerinde bir mekanizma olarak düşündüğü sürece doğa, faturayı yine insanlığın kendisine çıkaracak ve bedeli yine insanlığın kendisi ödeyecektir. Çünkü insan ve doğa, et ile tırnak gibi, birbirinden beslenen, birbirinin nefes almasına olanak sağlayan, iç içe geçmiş organik bir yapıdır.

Bu bağlamda, 20. yüzyıl Batı felsefesinin ünlü isimlerinden Martin Heidegger'in düşünce sisteminin bütün bu, akla dayalı felsefe yapma biçimlerinden farklı olarak, varlığa dayalı, dile odaklanmış bir anlayış şekli ve hatırlayış üzerine inşa edildiği üzerine yorumlar mevcuttur.

Heidegger, tek tek varlıklardan ziyade, genel olarak varlığın kendisiyle ilgilenir (Cevizci, 2009, s. 1124), varlığı insana, insanı da varlığa yaklaştırır. Fakat modern insan, düşüncesini güvenli bir yola emanet ettiğini sansa da bu teşebbüsünde tuzağa düşen, köleleştirilen taraftır. İnsan, hesaplayıcı, her şeyi egemenliği altına almaya çalışan çılgın tavrı ile bu tuzağın içine düşer. Yani, varlıktan uzağa düşer. Mevcut olanı yalnızca açıklıkla anlamaya değil, aynı zamanda denetlemeye de kalkar. (Su, 2010, s.301-302). Oysaki İlkçağda doğa ile insan arasındaki bu tavır dengede idi.

J. Glenn Gray, "Heidegger'in Yolu: İnsan Varoluşundan Doğaya" adını verdiği makalesinde, Heidegger'in Yunanlar'ın doğa karşısında geliştirdiği organik yapıyı yeniden kazanma eğiliminin altında yatan sorularının bugün bile çevresel krizin sonuçları bağlamında düşünüldüğünde hala sorulması gerekli olduğundan bahseder. Doğa bilimleri, doğanın özünü ortaya çıkarırken yıkıcı sonuçlar da doğurmuş mudur? Bilimler varlık bilgisinden yoksun, dünyanın bütünlüğüne yönelik minnet duyan, kıymet bilen bir yaklaşım geliştirmek yerine dünyanın bütünlüğünün önünü tıkamıyorlar mı? Bilimler ayrıca insanoğlunu doğaya yabancılaştıran modernizmi desteklemiyorlar mı? (Gray, 2008, s. 287).⁴

Doğayı denetleyen modern felsefe, mevcut olan her şeyde insanı konumlandırmaya çalışmaktadır. Özne, artık insandır. Doğayı ise nesnesi yapmıştır. İnsan, artık İlkçağ'daki gibi doğa ile doğrudan etkileşime geçemez.

⁴ Aydoğan, Ahmet (Çev.) (2008). *Fikir Mimamları-15 Heidegger*. İstanbul: Say Yayınları, içinde.

İnsan, doğanın içinde olamaz, karşısındadır. Çünkü modern felsefenin öngördüğü bilim hesaplayıcıdır ve tek taraflı hesaplama ilişkisi de buna izin vermez.

Heidegger doğa-insan ilişkilerine yaklaşırken özne ve nesne ayrımını kesin olarak reddeder. Benmerkezci ve özneci modern zihniyet, Heidegger'e göre terk edilmeli doğaya kulak verilmelidir (Gray, 2008, s. 288).

Heidegger, bu yüzden Descartes'ı modern çağın başlatıcısı olarak görmektedir. Descartes ile birlikte insanın özne haline geçtiğini düşünen Heidegger, Yunanların bugün insanın karşısındaki gerçekliğe yani nesneye özne dediklerini ve nesnenin karşısında olmak yerine içinde olduklarından bahsettiğini ileri sürülmektedir. Ona göre Descartes'ın fikirlerinde özne ve nesnenin yer değiştirdiği ve insanın birincil ve tek özne haline geldiği için dünya edilgenleştirilir. Kartezyen, temel, mutlak, değişmeyen özne dünyaya vahşice el koyar. Dünya, Heidegger için, insan öznesinden ayrı ve ona karşı direnen bir resimdir. Bu resim, insanın karşısında ve hesaplanabilen, indirgenmiş sabit ve güvenli olmalıdır. Yani, nesnenin gizi ortaya çıkarılmalıdır (Su, 2010, s. 302).

Descartes'dan önce, Yunan düşüncesi varlıkların var olmasına izin veren ve nesneyi ötekileştirmeyen bir yapıdaydı. Modern bilimin modern teknolojiye dönüşerek saldırıya geçmesini ifade eden yel değirmeni ve hidroelektrik santrali örneği Heidegger'in bu bağlamda ortaya koyduğu önemli bir örnektir: Yel değirmenleri, rüzgâr estiği zaman enerji üretir; yani doğa istediği zaman. Hidroelektrik santral ise, söz konusu enerjiyi doğadan söküp alır. Köylü doğaya uyumluyken şehirli doğaya saldırmakta, doğaya meydan okumaktadır (Alıntıl原因: Su, 2010, s.303).

Doğayı 'nesne' olarak gören modern teknoloji, aynı zamanda onu, 'kaynak' olarak da görmektedir. Doğa, insanın elinin altında duran bir kaynaktır artık. Çünkü insan doğaya ihtiyaçlarını karşılayabilmek üzere dokunacağı bir kıvama gelmiştir. Ama aslında insan el altında duran haline gelmiştir. Heidegger'e göre hesaplama, yani tek ilişki biçimi, varlığı ortadan kaldırmaya yönelik bir tehdit unsuru olabilir. Teknolojik insan, var olanlarla ilgilenir. Varlığın olabilirliğini unutmuştur. Bu yeryüzünün tinsel çöküşü demektir. Zaten Batıdaki nihilizm de, teknolojiye zirveye ulaşmıştır (Su, 2010, s. 303-304). Söz konusu kriz, yeniden

savaşa yol açmıştır. Bu krizden kurtulmanın çaresini Heidegger sanatta bulur. Sanatın sunduğu düşünsel imkânlar çözüme yaklaştırabilir. Sanat kurtarıcı bir güç, teknoloji ise yıkıcı bir güçtür. Sanat bozuk ve yabancılaşmış dünyada parıldayan bir ışıktır (Su, 2010, s. 303). Modern teknoloji çağında sanat, krizden çıkış için bir kurtuluştur. Sahici düşüncenin olanaklarını ancak sanat yaratabilir. Varlık ve sanat karşılıklı olarak bir anda birbirlerini özümsemelidir.

Kurtul Gülenç de, Heidegger'in, bilimin yeryüzünde hiçbir zaman karşılaşmamış bir güç geliştirdiğini desteklediğini öne sürer. Bugünün insanı ve bu insanın içinde hareket ettiği gerçeklik, Batı Avrupa bilimi denilen güç tarafından ve onunla bir arada belirlenmektedir. Bilim, modern hayatın bütün örgütlenme biçimlerinde tayin edici ve belirleyici olduğundan gerçekliğe tecavüz etmektedir. Yani, varlığa meydan okumakta ve saldırmaktadır. Bilimin hüküm sürücü bir karaktere sahip olması, saldırıyı gerçekleştirir. Hesaplayıcı, parçalayıcı, analitik, biçimseli bölen, sınıflandıran ve yöneten özellikleriyle teknik düşünce saldırgandır. Evreni nesneleştirmektedir. İşte bu yolu aşabilmek için Heidegger'e göre, 'sahici düşünmek' gerekmektedir. Var olan ancak var olan tarafından belirlenen, bundan ötürü de tasarımıyıcı olan, açıklayıcı nitelikteki düşünme, yerini varlığı kendisince olagetiren ve bu nedenle de varlığı dinleyerek düşünmedir. Varlığı dinleyen düşünme, varlığa aittir. Varlığa dair düşünme, varlığın nasıl yorumlanması gerektiğine dair düşünmedir (Gülenç, 2010, s. 282-299).

Aydınlanmanın başlangıçta insanı özgürleştirmeyi vaat eden bir kimlikle yola çıktığını fakat sonradan doğayı tahakküm altına almanın bir ifadesine dönüştüğünü savunan düşünürlerden Horkheimer ve Adorno, Heidegger çizgisine koşut, doğanın kendisinde bir varlık olarak görülmeyip belirli amaçların nesnesi durumuna düştüğünü düşünmektedirler. *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserde yalnızca bilginin nesnesi olarak düşünülen bir doğa tasvirinin insanın doğa karşısında doğanın özsel özelliklerine yabancı kalmasına sebep olduğunu dile getirmektedirler. Doğanın insan tarafından denetim altına alındığı zaman, bir değer olarak insanın kendisini de kaybetmeye başladığını söylemektedirler (Cevizci, 2009, s. 1213). Doğaya tahakküm fikriyle insan, hem dış dünyaya hem de kendi iç dünyasına yabancılaşmaktadır.

Modernizmde bilindiği üzere, nesne olarak düşünülen bilimsel bilgi, tek geçerli bilgi kabul edilir. Değer yargıları ve kişisel bakış açıları geçerli bilgi olarak kabul edilmez. Mantık ve matematik, geçerli bilgiye ulaşmada modernizmin diğer bileşeni olan pozitivism için başat yoldur. Postmodernizm içinse, özne temeldedir ve mantık, matematik ile sınırlandırılmaz. Matematik kadar önemli olan; kişisel kanaatler, değer yargıları ve metafizik ilkelerdir. Postmodernizmin temel boyutları, estetik ve tarihsel olmak üzere iki düzlemde incelenir. Estetik boyutta, farklılık, çoğulculuk ve çevrebilimle ilgili sürdürülebilirlik; tarihsel boyutta ise, bilginin oluşumu kapsayan akıl ile teknoloji kavramlarına karşı bir şüphe söz konusudur. Tam da burada, modernizmin doğaya ve çevreye olan zararlarını inceleyen ve altını çizen yeni çevrebilimle ilgili düşünce doğar (Adak, 2010, s. 371-382).

Son dönem çevrebilim değerleri, İlkçağda var olan, ‘anlamak için bilim’ mantığından aydınlanma dönemi sonucunda sistematik hale gelen ‘yönetmek için bilim’ mantığına geçişi eleştirmektedir. Bu yönüyle söz konusu yeni kanaatler, modernizmin karşısında, insan-doğa ilişkisinde doğa merkezci, temel yaklaşımları ilkçağdaki organik dünya görüşüne çok benzemektedir. Doğanın canlı bir organizma olduğunu kabul eden, kaynakların sınırsız olduğunu ve insanların doğal kaynakları kullanırken yapılarına zarar vermeden kullanmaları gerektiğini savunan, toplumsal çevrenin fiziksel çevreden etkilendiğini, dolayısıyla insan ve doğanın birbirinden ayrılamayan, ‘bütünsel’ yapıda özellikleri gösteren unsurlar olduğunu öne süren düşünce sistemidir.

Çevrebilim⁵ (ekoloji), karşılıklı bağımlılık ve özsel değerlerle bezeli canlı bir doğa tanımını destekler. Varlık zinciri ve çeşitliliğin korunması gerektiğini vurgular. Yaşamsal dizgelerdeki öge, istikrar, sağlıklı yaşamsal dengenin sürekliliğini kılmak için çevrebilim zorunludur. Varlık zincirinin her bir halkası, zincirdeki yapının geleceği için önemlidir. Her halka, diğer halkanın varlığına bağlıdır. Karşılıklı bağımlılık bu yüzden çevresel bilginin olmazsa olmazıdır. Dünyayı bütünsel bir tek yaşam alanı olarak görmek gerekir. Bütünsellikten

⁵ Bu çalışmada, “ekoloji” sözcüğüne Türkçe karşılık olarak, “çevrebilim” sözcüğü kullanılmıştır.

kasıt, canlı ve cansızların bütünlüğüdür. Bireycilik ve ikicilik desteklenmez. Bütün ilişkiler içseldir ve yaşam ağı birbirinin devamı olan ögelerden oluşur; bu ögeler arasındaki enerji akışı durursa yaşam ağı da çöker.

Modernizm, bilindiği gibi, doğanın düzenlenebilir, ele geçirilip kontrol edilebilir, yönetilebilir olduğunu toplumlara kanıksatarak insanı doğadan hep daha fazlasını almaya alıştırmayı amaçlar. İnsan bunu yaparken doğanın bir parçası olduğu gerçeğini unuttur ve kendini de tıpkı kısıtladığı doğa düzeni gibi sıkıştırılmış bir düzenin içerisinde bulur ve kendini gerçekleştiremez. Çevresel bilgi, tam da bu noktada anlam kazanır; insan merkezcilikten çevre merkezçiliğe geçişi savunur ve doğayla insanın özdeşim kurmasını ister.

İnsanlığın evriminde, kültür boyutunun ortaya çıkışı ile bir kültürel çevrenin varlığından söz edilmeye başlanması en az iki milyon yıl öncesine inmektedir (Alpagut, 1997, s. 117). Söz konusu kültürel çevrenin doğal çevreden ayrı düşünülmesi de insanın hayatını kolaylaştırmak için giriştiği yeniliklerin sonucunda ulaştığı bir durum olarak düşünülebilir. Bu yenilikler insanın alet yapım aşamasına geçmesi olarak düşünülürse, doğaya ait bakış açısının değişmesinde kültürün etkisini fark etmek oldukça kolay olacaktır.

İnsan, doğada olmayan bir şeyi doğaya kazandırmak; dolayısıyla da yaratmak edimine sahiptir. Örneğin, doğada olmayan bir şey olarak tekerleği ya da bir başka aleti insan buluş yoluyla doğaya katabilir. Sonuç olarak insan, içinde bulunduğu yaşam alanlarını, çevresini değiştirebilir (Keleş, 1997, s. 19).

Ekip biçen, seçmeyi öğrenerek yenilebilir ot, kök ve ağaç yetiştiren insan besin, barınak ve bakımla bazı hayvanları da kendine bağımlı kırmayı becermiştir. Ata, rüzgâra söz geçirmiş, kademeli olarak, tekerlikli arabayı, kayığı keşfetmiş ve madenleri fiziksel açıdan irdelemiştir. Kentsel yaşama, bu şekilde hazırlık yapan insanoğlu, yazı, sayı sistemleriyle ölçü birimlerini de geliştirebilmiştir. Bilginin gelişimi ve aktarılması, büyük buluşların vücuda getirilmesi, Galileo'ya kadar, böylesine hızlı ve sık olmamıştır (Childe, 2007, s. 54-79).

Kültürün doğaya karşıt bir kavram olarak algılanması ve doğanın kültürün yanında önem arz etmemesi eğilimleri, insanın doğadan kopmasına neden olan önemli sebeplerdir. İnsanoğlu, bedensel ve zihinsel evriminin belirli düzeylere ulaşmaya başladığı dönemlerde, daha önceleri içgüdüsel olarak bağımlılığının

bilincinde olduğu doğayı ve onun yeşil örtüsünü daha organize bir biçimde kullanmaya başlamıştır.

Savaş sayesinde düşmanlar öldürölmek yerine esir alınıp yaşamları karşılığında çalıştırılıyordu. Böylece savaş; sanayi ve ekonominin oluşumunda başat bir role sahip olmuş oluyor ve insanlar da tıpkı hayvanlar gibi evcilleştirilebiliyordu (Childe, 2007, s. 98). Tarihin başlangıcındaki tutsaklık sisteminin de en eski sanayiinin temeli ve sermaye birikiminin etkili bir aracı olduğu ortadadır.

İnsanın alet yapımı ile kazandığı güç, tarımsal faaliyetlere geçiş aşamasında elinde bulundurduğu önemli bir unsur olmuştur. Dolayısıyla, “tarım devrimi ile toprağa yerleşen insanoğlunun bitkilerin ve hayvanların biyolojik evrimine yön vermeye başlaması doğayı kontrol altına aldığını gösterir ki, bu kontrol günümüzdeki boyutlarına yaklaşık on bin yıl gibi kısa bir sürede ulaşmıştır” (Alpagut, 1997, s. 117).

Avcılıktan tarıma geçiş, doğa ve insan ilişkisinde söz konusu organik bakışı hiç etmeye yeten ve bu bağlamda, kültür kavramı ile koşut düşünölmesi gereken bir başka konudur. Tarımla yerleşik düzenin kapılarını aralayan insanlık tarihi, bitkileri ve hayvanları kontrol ederek doğanın kendi halinde mükemmel biçimde işleyen canlı ve kusursuz sistematüğinde meydana getirdiğı değışiklikler ile doğrudan doğruya çevre düzenini değışirmiştir.

Günümüzdeki doğa yaklaşımında da, insanların doğa karşısında aşamalı olarak üstün bir konuma sahip oldukları ve bunun da farkında oldukları gözlemlenmektedir. Çünkü insanın doğa ile ilişkisi, en başından bu yana, genel olarak, her geçen gün artan nüfusun beslenme, giyinme ve barınma gibi ‘temel’ diye nitelenebilecek olan ihtiyaçlarından ileri geliyordu ve bu durum doğa karşısında kendisini üstün gören ve özgüvenini geliştiren insanı yaratmıştı. Bu, bugün için de değışmeyen, insanın alışık olduğu bir davranış biçimidir. Bugün de insan; beslenmek, giyinmek ve barınmak gibi temel ihtiyaçlarını gidermek için kendisine düşen görevleri üstlenmek ve benimsemek eğilimindedir. Aksi halde, yaşamın bahsedilen temel şartlarına direnemez ve hayatını idame ettiremez. Doğa karşısında insanın takındığı ihtiyaçlarını giderme eğilimli bu tavır bize, insanın davranış kalıplarını geliştirme aşamasında, kendisini merkeze

koyan, insan merkezci (anthropocentrist) bir eğiliminin olduğunu kanıtlamaktadır (Ünder, 1996, s.10).

Batı'nın genel bilimsel düşüncesini oluşturan filozoflarının görüşlerini doğa-insan ilişkisi odaklı bir yapıda inceleyen dimağların yaptıkları yorumlarda fark edilen ortak payda, doğa karşısında insanın onu kontrol edebilme yeteneğine ve ondan yararlanmasına gönderme yapmaktır. Dahası, bu ortak payda, insanın doğanın diğer bileşenlerinden daha ayrıcalıklı bir konumda yer aldığını ve doğaya uyguladığı müdahalelerin olağan ve insanlık adına yararlı eylemler olduğunu ifade etmekte de birleşmektedir. Bu durum, insanın doğanın bir parçası olduğu gerçeğini kırmakta; doğa üzerindeki hükümlanlık eğilimlerinin temellerinin atılmasına sebep olmaktadır.

20. Yüzyıl Sonunda Çevre Kavramı ve Bağıntılı Kavramlar

Çevre kavramının bilimsel arenada kullanım süreci, elli yıldan öteye gidememiştir. Organik dünyadan mekanik dünyaya doğru yaşanan değişimlerden sonra, özellikle 1970'lerin başlarından itibaren, çevrenin daha sıklıkla sorgulanması ve tartışmaya açık hale gelmesinin insanoğlunun yaşanan büyük felaketlerin sonuçlarının artık kendisini de gözle görülür biçimde tehdit etmeye başlamasının ardından farkına varmasıyla ilişkilendirilebilir.

Bazı tanımlara göre çevre,

- Organizmayı kapsayan canlı ve cansız durum ve etkenlerin karışımıdır.
- Kişiyi etkileyen dış koşul ve durumların toplamıdır. Kişi çevre denen bu ortamla devamlı bir madde-enerji alışverişi içindedir.
- Organizmanın yaşam ve gelişimi etkileyen dış durum ve etmenlerin karışımıdır.
- İnsanları ve diğer canlıları etkileyen birçok etken vardır. Bazıları içsel ve doğuştandır, diğerleri ise dışsaldır. Bu içsel ve dışsal etkenlerin karışımı çevreyi (Keleş, 1997, s. 41-42).

Çevre, “insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzunca bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamı” (Keleş ve Hamamcı, 2002, s. 26-28) olarak düşünülebilir.

Sven Birkerts'a göre ise çevre tanımı, kentsel, doğal ya da başka bir şeyle karıştırılsa bile kuşatan uzantının tümüne denk düşen çok geniş bir alanı içermektedir.⁶

⁶ <http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/tree/> Erişim Tarihi: 04.05.2013.

Çevreye karşı ilginin ve ilk çevrecilik akımlarının, doğaya ve doğanın korunmasına gösterilen ilgi biçiminde, 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır (Keleş, 1998, 241). İngiltere’de 1865’te yeşilliğin ve orta mallarının korunması amacıyla bir dernek kurulmuş; Amerika Birleşik Devletleri’nde de, Sierra Club, Audubon Society, Itzaak Walton League gibi gönüllü kuruluşlar ortaya çıkmıştır (Keleş ve Hamamcı, 1998, s. 241).

Çevrecilik, çevrenin tanımında da var olan ahenk, denge ve uyum sürecini savunan ilkelere inanır. Çevreciliğin yeni boyutlar kazanmasında önemli bir etken, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra, DDT, pestisidler, yapay gübreler, öteki yapay plastik maddeler gibi malların üretiminin gereğinden çok artmasına gösterilen tepkidir. Çağdaş çevreciliğin ilk ve önemli temsilcisi Rachel Carson, *Sessiz Bahar* adlı ses getiren ünlü eserinde, edebiyatın lirik gücünü kullandığını etkileyici anlatımıyla doğal dünyanın kimyasallar tarafından nasıl tehdit edildiğini bütün dünyanın ilgisine sunmuştur.

Daha sonraki dönemde, dünya üzerindeki yaşamı bekleyen tehlikelerin ciddi boyutları 1972 yılında Stockholm’de toplanan Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre konferansına kadar pek ciddiye alınmamıştır (Sözen, 2005, s. 132). Yine de bu toplantı, konunun bütün ülkeleri kapsayacak şekilde dikkate alınması gerektiğine ışık tutmuştur.

Meadows’un kaleme aldığı Roma Kulübü Raporu’nda yer alan ‘sıfır büyüme önerisi’(1972), aynı kulübün Meseroviç tarafından yayımlanan “Mavi Kopya” adlı ikinci raporu (1976) ve E. F. Schumacher’in *Küçük Güzeldir* adlı yapıtı (1973), karamsar bir yaklaşımla küresel bir nüfus durağanlığının gereğine dikkat çekmişlerdir. 1960’ların sonlarında beliren öğrenci hareketleri de Avrupa’da barışçı akımların gelişmesine imkân vermiş ve atom enerjisi ile üretilen nükleer silah endüstrisine tepki de buradan filizlenmiştir (Keleş, 2005, s. 242).

‘Yeşiller’ adı ile kurulan partilerin genel anlamda görevi, bir ülkede yeşile ait düşüncelerin ve bilincin kamuoyuna iletilmesi ve duyurulması olarak

özetlenebilir. Yeşil olmanın ölçütlerini ünlü çevreci Jonathon Porritt, *Yeşil Politika* adlı kitabında sıralamıştır (Porritt, 1989, s. 25):

- Dünya ve dünyadaki bütün yaratıklar için duyulan saygı,
- Dünya zenginliğinin bütün insanlar arasında paylaşılması için gönüllülük,
- Ekonomik büyüme hengâmesine karşı, sağlam alternatifler aracılığıyla elde edilen refah,
- Nükleer olmayan savunma stratejileri ve önemli ölçüde düşürülen silah harcamaları aracılığıyla varılan sürekli güvenlik,
- Materyalizmin ve endüstriyalizmin yıkıcı değerlerinin reddi,
- Kaynak kullanımında gelecek kuşakların hakkının tanınması,
- Toplumsal olarak yararlı, kişisel olarak ödüllendirici çalışmaya (insani ölçülere uygun teknolojiyle arttırılan) önem verilmesi,
- Sağlıklı bir toplumun ön koşulu olarak çevrenin korunması,
- Kişisel ve ruhsal gelişime önem verme, insan doğasının daha ılımlı olan yönüne saygı,
- Toplumun her düzeyinde açık, katılımcı demokrasi,
- Anlamlı bir nüfus azalmasının öneminin tanınması,
- Her ırk, renk ve inançtan insan arasında uyum,
- Koruma, daha büyük verim ve yenilenebilir kaynaklar temelinde nükleer olmayan düşük enerji stratejisi,

- Kendine yeterliliğe ve merkezi olmayan topluluklara önem verilmesidir.

Yukarıda sıralanan ölçütlerden de anlaşıldığı üzere Yeşiller, sanayileşmenin getirdiği bilinçaltının yerine çevrebilimsel ve organik dünya görüşünün izdüşümleri olan naif ve basit yaşama fikirlerini oturtmaya çalışmaktadır. Sanayileşmiş toplumların, kapitalizmle desteklenen saldırgan ve tüketimi ön gören bireyci anlayışı, yeşiller politikasına göre toplumların eşitliği ve işbirliği çerçevesinde daha manevi değerlere yönelim fikri ile ortadan kaldırılmalıdır. Mekanik dünya görüşünün ve sanayileşmiş toplumların tipik bir özelliği olan insan merkezci bakış açısının yerine ‘biyomerkezci’ bakış açısını mümkün kılmak ve yine kapitalizmin değişim ve kâr için üretim yapan ekonomisinin yerine, kullanım için üretim yapan, ahlakı benimseyen yeşil ekonomiyi getirmeyi hedeflemektedir. Talebin kışkırtıldığı, sermaye için gereğinden fazla üretimin yapıldığı düzenin yerine basit yaşama düşüncesinin sevdirmesi ve insan hiyerarşisinin yerine belirli bir hiyerarşiye hizmet etmeyen doğa-insan bütünselliğini yapılandıran yeni bir sistemi kurmayı amaçlamaktadır.

Çevreci toplumsal hareketlerden halk tarafından en çok tanınanı, Greenpeace’tir. Halkın çevresel konularda duyarsız kalmaması ve çevreye ait değerlerin farkında olabilme fikrinin ilerletilmesi anlamında önemli bir yerde bulunan Greenpeace, 15 Eylül 1971’de Amerika’da yapılan nükleer denemelerle mücadele eden bir avuç gönüllü insanın emekleri ile doğmuştur⁷.

Greenpeace’in ‘yeşil ve barışçıl bir gelecek için’ geliştirdiği ilkeler sermayesi bağımsız, bireysel desteklerle ayakta durmaya çalışan, özgür bir kurum olmak, şiddetsizliği benimsemek, çevre sorunlarına evrensel anlamda çözüm üretmeyi kolaylaştırmak için küreselliğe önem vermek, hedeflerine ulaşmada üst düzey odak sağlamayı amaçlamak, çevreyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyenlerin geliştirdiği yenilik ve yaratıcılığa karşılık kendi yenilik ve

⁷ <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/about/history/> Erişim Tarihi: 30.06.2012.

yaratıcılıklarını sürekli hızlandırmak ve son olarak farklılıklarla birlikte, ırk, millet, yaş, cinsiyet ve cinsel eğilim gözetmeksizin ilerlemek olarak sıralanabilir⁸.

Doğaya rağmen değil de doğayla beraber gitme fikrine dayalı, bitkiler, hayvanlar, binalar ve altyapıyla ilgilenen, sürdürülebilir insan yerleşimleri yaratma sistemi olarak ele alınan permakültür kavramına göre kalıcı tarım ile kalıcı kültürü birleştirerek arazinin ve yapıların karakteristiğini bitki ve hayvanların doğal özellikleriyle bir araya getirmek mümkündür. Doğada bulunandan daha fazla insan ve hayvan gıdası üretmek için tasarlanmış kültüre bir çevrebilim yaratılabilir. Dünyaya, canlı-cansız tüm varlıklara özen göstermek, zaman, para ve enerji fazlasını dünyaya ve insanlara özen gösterme amacını gerçekleştirmek için kullanmak gibi fikirleri ile organik dünya görüşünün dinamiklerini kendisine temel alan permakültür, her canlının kendi içsel değerini kendisine teslim etmek gibi önemli bir çevresel hassasiyete parmak basmaktadır. Uzun süren, düşünceli bir gözlemin emeği olarak öğeleri tek ürünlük bir sistem olarak görmekten ziyade, tüm işlemleri göz önünde bulundurarak ele almanın felsefesi oturtulabilir. Kendiliğinden hareketli olan zararsız enerjiyi ve dünyadaki yaşamı, sürekli olarak yok etmemizi gerektirmeyecek kadar bol olan doğal kaynaklarla besinleri kullanarak var olabileceğimiz bir sistemdir. Permakültürde üç ana etik ilkedden söz edilir. Bunlar, dünyaya özen göstermek, insana özen göstermek ve zaman, para, malzeme fazlasını bu amaçlar için kullanmaktır. Eylemlerin sonuçları uzun vadede sürdürülebilirliği sağlayacak biçimde olmalı, arazilerde yerel ürünler tercih edilmeli, mümkün olan en küçük toprak parçası işlenmeli, çok yönlü ve çok kültürlülüğü savunmalı, her şeyi uygun düzeyde kullanmalı, yeniden ağaçlandırma yaparak toprağı verimli kılma... gibi yollar permakültürün çıkış noktalarını oluşturur (Mollison, 2014, s. ix-xii).

Çevrebilim⁹ sözcüğü ilk kez bir Alman biyolog olan Ernest Haeckel tarafından 1870'lerde kullanılmıştır; fakat sözcüğe bilim dalı olarak bir statü anlamının eklenmesi için 1930'lara kadar beklemek gerekecektir (Şişli, 2006, s. 1).

⁸ <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/about/corevalues/> Erişim Tarihi: 28.06.2012.

Necmettin Çepel'e göre, çevrebilim, zamanımızdan yaklaşık 135 yıl öncesine kadar götürülebilmektedir; fakat güncelleşme süreci olarak temel alınan tarihsel sürecin ancak 30-40 yıl kadar önceye uzanan bir geçmişi vardır. Bu sebeple çevrebilim, çelişik bir ifade ile "hem çok eski hem de çok yeni bir bilim dalı" olarak kaynaklarda yer almaktadır (Çepel, 2006, s.1).

Çevrebilim, konu ve kapsam itibariyle oldukça geniş bir alan olup, nüfus çevrebilimi, toplum çevrebilimi, peyzaj çevrebilimi, küresel çevrebilim... gibi alt bölünmelere sahiptir (Odum, Barret, 2008, s. xwiii-xvi).

Biyoloji biliminin, organizmalar ile onların çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen, araştıran çevrebilimin etimolojik açıdan, Yunanca *oikos*; 'ev, eve ait' *logos*; 'tartışma, çalışma, araştırma' sözcükleri ile ilintili olduğu bütün kaynaklarda yer alan, ortak bir görüştür (Kışlalıoğlu-Berkes, 1993, s. 2-5).

Uğraş alanı olarak başlangıçta canlıların yaşadıkları yerlere ait özelliklerini temel alan çevrebilim, sonraları "organizmaların içinde yaşadıkları yerde, yani konutlarda incelenmesi"nden elde edilen bulgulara önem vererek araştırma sahasını genişletmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise çevrebilim, anlam alanını daha da geliştirmiştir. Yaşamsal dizgelerin yapıları ve işlevleri ile ilgilenilmeye başlandığında, "canlılar ile çevrelerini ve bu iki varlığa ait öğelerin karşılıklı ilişkilerini araştıran bilim dalı" olarak tanımlanmıştır. Bugünkü çevrebilimin olgunlaşmasını sağlama yolunda ilk sırada öncü, Alexander Von Humbolt gelmektedir. Humbolt, bir gezgin ve uzun soluklu arazi çalışmalarına önem veren biri olarak yıllar süren seyahatlerinin sonucunda dev bir eser hazırlamış ve bu eser ile günümüz çevrebiliminin oluşmasını sağlamıştır (Çepel, 2006, s.6).

Modern çevrebilimin konularından biri olan canlı varlıkların arasındaki karşılıklı ilişkilere ait temel çevrebilimsel düşünce ilk olarak 1859 yılında Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı kitabında dile getirilmiştir. Terimi yazılı halde

⁹ Bu çalışmada, "ekoloji" sözcüğünün yerine Türkçe karşılık olarak "çevrebilim" sözcüğü tercih edilmiştir.

kullanan ilk isim ise Amerikan edebiyatının 19. yüzyıla armağan ettiği en büyük şairlerden biri, aynı zamanda da bir doğa bilimcisi olan Henry David Thoreau olmuştur (Çepel, 2006, s.8).

Çevrebilim, “yaşamsal dizge, yaşam alanı, çevrebilimsel niş, biyokimyasal çevrim” gibi belli başlı kavramlar çerçevesinde şekillenir (Odum-Barret, 2008, s.1-17). Bu kavramlar disiplinler arası çalışmalara katkıda bulunmak isteyenlerin yaklaşımı açısından kısmen yeterli olmakla birlikte, çevrebilimsel alanın içine tamamen dâhil olmak ve bu alanda ehil olmak isteyenler için yetersiz kalmaktadır. Kavramlar bu kadarla sınırlı değildir. Çevrebiliminin içerisinde birçok alt başlık bulunmaktadır:

Çevre, çevre ahlakı, çevre bilimleri, çevre eğitimi, çevre biyolojisi, çevre ekonomisi, çevre politikası, çevresel etki değerlendirmesi, doğa, doğa anıtı, çevrebilimsel taşıma kapasitesi, çevresel dizgeye ait denge, besin zinciri, beslenme basamakları, çevrebilimsel beslenme piramidi, biyolojik saat, biyolojik takvim, biyosfer, insan çevrebilimi, yaşam birliği, yetişme ortamı, vb (Çepel, 2006, s. 4-15).

Çevrebilim, insanı evrenin küçük bir parçacığından farklı bir şey olarak görmez ve insanın bütünüyle evrene bağlı bir yapısı olduğuna işaret eder. Çevrebilimsel görüşte insanın doğa karşısında diğer unsurlardan farklı ya da daha değerli bir konumu olamaz. Çevrebilim, insanın tarihin ilerleyen dönemlerinde değişerek mekanik bir çizgiye yaklaşan, doğa üzerinde kurmaya çalıştığı tahakkümün sonucu olan hiyerarşiyi ortadan kaldırmaya çalışır. Doğal zenginlikler ile kaynakların tükenmesi, nükleer kirliliğin artması ve kültürlerin doğa tahribatı çevrebilimin genel olarak üzerinde durduğu konulardır. Bu sorunların en aza indirilmesi ya da giderilmesi bağlamında çevrebilim, sürdürülebilir kalkınma ilkesini savunmaktadır. “Sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakları tahrip etmeden, çevresel dizgeye ait dengeleri bozmadan kalkınmanın gerçekleştirilmesini öngörmektedir” (Sönmez, 1997, sf. 94). Çevrebilimsel anlayışın özünü Fritjof Capra, şu ifadelerle anlatmaktadır:

Rasyonel düşünme doğrusaldır, oysa çevrebilimsel (ekolojik) bilinçlilik doğrusal olmayan sistemlerin sezgisinden doğar. Kültürümüz çerçevesindeki insanlar için en güç şeylerden biri, eğer iyi bir şey yaparsanız, aynı şeyi daha fazla yapmanın zorunlu olarak daha iyi olmayacağını anlamaktır (Capra, 1992, s. 39).

Son yıllarda, çevreye yönelik hassasiyetin olduğu açıkça fark edilmektedir. Çevre duyarlılığının artması, insanın doğaya müdahalesinin sonuçlarının eninde sonunda kendisini etkilemesiyle ilintilidir. Öyle ki insan, doğayla arasındaki bu etkileşimi çözümlmek ve tekrar tanımlamak adına kültürel ve sanatsal girişimlere de ağırlık vermiştir.

Doğaya yabancılaşmanın derin ve karanlık kuyusuna düşmeden önce insan, doğa ile karşılıklı olarak birbirini besleyen, ruhu ve bedeni dâhil olmak üzere kültürünü, yarattığı toplumu da doğanın yanında düşünen bir varlıktı. İnsan ile doğanın birbirinden kopuş macerası yukarıda da bahsedildiği üzere klasik düşüncenin, Hıristiyanlığın belki de ilahi dinlerin tümünün, doğayı küçümseyen ve yönetmeye yönelik iletilerine ev sahipliği yapan ‘kutsal’ öğretilerine güvenerek son vahim halini aldı. Bir yerden sonra, düşüncenin dinden ayrı bir mekanizmada gelişimini sürdürerek, insanın kendisini evrenin tanrısı gibi görmesi, nihayetinde ilerleme fikrine bağımlı olması gibi düşünce biçimlerinden oluşmaktadır.

İnsan ve doğa ilişkisi, aslında insanın kültür kavramını geliştirmeden önceki organik ve doğadan yana yaklaşımını çeşitli alanlardaki düşünsel devrimlerinden geçirerek mekanikleştirmesiyle çürümeye başlamıştır. Bu mekanikleştirmenin sonucu olarak insanın doğadan verdiği ödünlerin, kaybettiklerinin kendi parçası olduğu gerçeğiyle baş başa kalması ve son dönemde bunun adını ‘çevrecilik’ koyarak üstesinden gelmeye çalışması ile özetlenebilmektedir.

Sürdürülebilir yaşam hareketinin gönüllü, fakat akademik olmayan eylemcilerinden biri olan Ernest Callenbach, çevrebilim ilkelerini dört ana başlık altında belirler (Callenbach, 2010, s. 10):

- Her şey birbiriyle bağlantılıdır,
- Her şey bir yere gider,
- Hiçbir şey sonsuz değildir,
- Son sözü doğa söyler.

Çevrebilimin tarihçesine göz atıldığı zaman, doğal yaşam alanlarının, yabanın, el değmemiş, ayak basılmamış ormanların korunmasını kapsayan çevre hareketinin kıpırdanışları ilk kez Avrupa’da ve Amerika’da ortaya çıktığı açıkça görülür; çünkü sanayileşme ve teknolojileşme ile birlikte insan ve çevre ilişkisinin ortaya koyduğu bilinç bunu sağlamıştır.

Sonraki yıllarda, çevrebilim kitlesel boyutlarının genişlediği çevrecilikle ilgili düzen yaklaşımlarıyla motifleştirilmiş, kökten toplumsal değişimin yeni bir hayat standardı olarak önerilen ve sanayinin azaltılıp büyümenin durdurulmasının gerekliliğine vurgu yapan ‘çevrebilim (ekoloji) hareketi’ne dönüşecektir.

Çevrebilimsel hareketler sayesinde, çevreciliğin zihinsel yapıya yönelik kurmaya çalıştığı yeni, alternatif düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Çevresel bilginin dünyayı algılama biçimi, insanlığa öğretilen sanayi toplumunun alışkanlıklarını ve bakış açısını kırarak daha manevi değerlere ve yetinmeye vurgu yapar. Temelde, çevresel bilginin özelliklerini net bir şekilde belirlemek adına, sanayileşmiş dünyanın algısı ile çevreci bakışı kıyaslamak iki karşıt görüş arasındaki ayrımları fark etmeyi kolaylaştırabilir (Önder, 2005, s. 97-108).

Sanayileşen bir toplumda, insanların dikkatleri tüketim odaklı bir düzende sürekli ‘daha’ sözcüğü çevresinde şekillenen bir yapı içerisinde zinde tutulmaya çalışılır. Sürekli satın almaya programlanmış alışkanlıklar, insanın doğadan koparılmış, doğaya yabancılaştırılmış, modern yaşam biçimini vurgular. Oysaki çevreci görüşle zenginleşen çevrebilim, insanların yabancılaştığı doğada var olan canlı ve cansız varlıkların birbirleri ile olan etkileşimini, ilişkilerini sistematik

bir şekilde anlamayı ve anlatmayı hedeflediğinden, birbiriyle ilgisizmiş gibi görünen yaşama biçimlerinin aslında iç içe geçmiş, karışık ve karmaşık bir yapının ilmekleri olduğu gerçeğini öne sürer.

Derin çevrebilim, kitlesel anlamdaki değişimin en ses getiren ayağı olmuştur. İsveçli düşünür Arne Naess tarafından kurulmuş olan derin çevrebilim , 'sığ' ve 'derin' olmak üzere iki türlü çevrebilimin olduğunu öne sürmektedir:

Sığ çevrebilim, insan merkezli, insan doğa ayırımına işaret eden, bitki ve hayvanların insanlara yararlı olması yüzünden değerli olduklarını savunan, doğayı cansız kabul ettiği için hükmedilebilir durumda olduğunu düşünen görüşlerin toplamından meydana gelmektedir. Derin çevrebilim ise düşünce yapısı tıpkı organik dünya görüşündeki gibi, doğanın kendilik değeri üzerinden gelişir ve çevreyi merkeze koyarak, insan ile doğanın bütünlüğünü savunan, doğayı kendi dinamizmi içinde canlı bir varlık olarak kabul eden bir sistematığe sahiptir (Des Jardins, 2006, s. 404-409).

Arne Naess tarafından geliştirilen sekiz temel ilkeden oluşan öğretiler her canlı varlığın eşit olduğu anlayışını esas alan bir bütünselliğe dayanır. El değmemiş doğayı koruma ve kirlilik seviyesini en alt seviyeye çekmek amaçlı girişilen çevre hareketleri de derin çevrebilime dâhildir. Bu hareketin dinamiklerini oluşturan yapı incelendiğinde, insan ya da insan olmayan varlıkların hayatlarının, hayatlarını devam ettirme türlerinin ve çeşitlilik arz eden taraflarının kendilerine özgü değerlerine yapılan atıflar göze çarpmaktadır. Derin çevrebilim, yaşamsal önem taşıyan ihtiyaçları karşılamak haricinde bu çeşitliliği azaltmanın insanların hakkı olmadığını iddia eder ve insanların insan dışı varlıkların yaşam alanlarına olan müdahalelerinin tekrar gözden geçirilmesini savunur. Söz konusu yaşamsal önem taşıyan ihtiyaçları belirleme koşullarını ise 'etik' bir biçimde düzenlemeye davet eder. Burada, önemli olan, basit ihtiyaçlardır. Bunların 'lüks' algısından doğan diğer ihtiyaçlardan ayrı düşünülmesi ve tekrar düzenlenmesi gerekir (Keleş ve Hamamcı, 2003, s. 226-231).

Bir diğere çevreci düşünce akımı; toplumsal çevrebilim, siyasal ve toplumsal bir yapıda özellikle son dönemdeki baskıcı küresel kuruluşların ortaya çıkardığı insan davranışları biçimlerinin dünya üzerindeki olumsuz etkilerini araştırmaktadır. Toplumsal baskı ile doğaya egemen olma arasındaki ilişkileri inceleyen öncü isim Murray Bookchin hiyerarşi kavramı üzerine kafa yormuş ve hiyerarşilerin toplumsal baskıyı körüklediğini öne sürmüştür.

Bookchin'in hiyerarşi üzerine geliştirdiği çevre merkezli en önemli düşüncesi ise doğayı baskı altına almanın, bu toplumsal hiyerarşi ve baskı kalıplarından kaynaklandığını vurgulamasıdır. Toplumsal çevrebilim, toplumsal hiyerarşilerin doğayı sömürmede ve ona egemen olmak için gerekli olan bütün koşulları sağlamada etkin rol oynadığını savunmaktadır (Des Jardins, 2006, s. 455-460).

Kapitalizme karşı olan ve çevre sorunlarının temelinde hiyerarşi ve tahakkümün bulunduğunu savunan toplumsal çevrebilime göre toplumsal sorunların çözümü gerçekleştirilmeden çevrenin geleceğini temin etmek imkânsızdır. Söz konusu toplumsal sorunlar ise sosyalizmin ortadan kaldırmaya çalıştıklarıyla birebir örtüşmektedir: yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve özel mülkiyet (Önder, 2005, s. 193-200).

Çevreci feminizm (ekofeminizm) kavramı, ilk kez 1974'te Françoise d'Eaubonne tarafından öne sürülmüştür ve ataerkil yaşamın öğretileri ile doğanın sömürülme biçimi arasında koşutluk kurarak, doğayı kadınsı bir yörüngeden ele almaktadır. Ataerkil söylemde erkek kadına nasıl hükmediyorsa, doğa da yine ataerkil söylemin kanıksattığı algı biçimlerinden etkilenecek erkeklerin sömürü faaliyetlerine açık bir bakir alan olarak düşünülmüştür. Erkek egemen dinlerin yerine kadınları merkeze koyan 'tanrıçalı', 'ilaheli' dinlerin oluşturduğu tarihin çevrebilimin temel ilkelerinden olan 'sürdürülebilirliği' yok eden erkeğin doğaya yönelik tutumları değiştireceğini öne sürmektedir (Des Jardins, 2006, s. 474-496).

Çevreci feminizm, kadın ve doğa arasındaki bağlantıyı kurar, kadının toplumsal yaşamda baskı altında olduğunu ve bu durumuyla da doğayla benzer şartlar

altında aynı kaderi paylaştığı düşüncesini temel alır ve kadın sorunuyla çevre krizini önlemenin yolunun doğa ve kadın üzerindeki baskıyı ortadan kaldırmaktan geçtiğini savunur (Eryılmaz, 2005, s. 5).

Mistik çevrebilim adı verilen çevreci harekette ise dinsel değerlerin ve metafizik ilkelerin önemini vurgulayan bir düşünce sistemi hâkimdir. Bu düşünce sistemine göre, çevre sorunlarının çözümü olarak doğal değerlere saygı göstermeyi ahlaki değerlere saygı gösterilmesi bağlamında ele alınması gerektiği savunulur. İnsanların dini değerler ile bütün varlıkların eşit yaratılması, varlık zinciri gibi konuları kabul ederek onlara karşı etik yönlerini geliştirmeleri sonucunda ulaşılması gereken nokta çevre krizlerine çözüm oluşturabilir (Elkins, 1994, s. 75-86).

Mekanik dünya görüşünün sistematik hale gelmesinin ardından, 21. yüzyılda çevresel krizin yankıları, evrensel boyutlara ulaşmış ve insanlığı, sebebiyet verdiği bu açmazdan hem kendini, hem de doğal çevreyi kurtarmak için gereken çıkış noktaları bulmaya sevk etmiştir. Etik, bu çerçevede düşünüldüğünde, çevre sorunlarının oluşumunda insanların kendilik değerlerini sorgulamalarını, doğadaki yerlerinin neresi olduğunu anlamalarını ve insan olarak neye değer verdiklerini fark etmelerini sağlaması açısından önemli bir nitelik arz eder.

Yunancadaki karşılığı 'ethos' olan etik sözcüğünün anlamı sözlüklerde 'gelenek' olarak belirlenmiştir. Felsefi anlamdaki etik kavramı ise, bize sözlük anlamında yer alan gelenek yönünün akıl çemberinden geçirilip, nasıl yaşamamız gerektiği konusunda yol gösteren bir kimliğe bürünmektedir:

Genel olarak çevre etiği, insanlar ile doğal çevreleri arasındaki ahlaki ilişkilerin sistemli olarak incelenmesidir. Çevre etiği, ahlak kurallarının insanların doğal dünya karşısındaki davranışlarını yönettiğini ve yönetmesi gerektiğini varsayar. O halde bir çevre etiği kuramı bu kuralların neler olduğunu, insanların nelere ve kimlere karşı sorumlulukları bulunduğunu açıklamak ve bu sorumlulukların neden haklı olduğunu göstermek zorundadır (Keleş, 2006, s. 46).

Buradan da anlaşılmaktadır ki, çevre etiği insanlığın tarih içinde köklü bir biçimde dönüştürdüğü organik dünya görüşüne tekrar dönmeyi ve çevresel

bilince tekrar ulaşmayı hedefler. Çevreye ait bileşenlerin kendi içindeki ilişkileri, insanın çevreyle olan ilişkisi ve insanın insanla olan ilişkisini yani çevresel dizgenin bütünselliğinin farkındalığını ve onu korumaya yönelik algıyı kurmakta önemli bir işleve sahiptir.

Öyleyse, çevre ve etik kavramlarının birlikteliğinden, teknolojinin doğayı kırıycılığından ve yıkıcılığından kurtarmak için, insanın doğayla her şeyden önce ahlaki açıdan kurması beklenen canlı bağ anlaşılmalıdır. İnsanın sorumluluk duygusunun doğa temelinde geliştirilmesi ana hedeftir.

Mekanik dünya görüşünün benmerkezci ve insan merkezçiliğini eleştiren çevre etiği, Batı aydınlanmasındaki ikiliklerin de ortadan kaldırılması gerektiğini savunur. Ruh ve madde aslında iki ayrı şey değildir. Ruhu olan ve olmayan şeklinde yapılan ayrımlar, ruhu olmayanın güçsüz ve doğanın güçlü olan için bir kaynak olarak algılanması ve bilim ile teknolojinin bu uğurda araç olarak kullanılması fikri çevre etiğinin yeniden yorumlanması gerektiğine inandığı konulardır. İlerleme fikri, insanın doğa üzerinde cennetten kovularak yitirdiği gücünü yeniden kurma isteği olarak algılanmamalıdır.

Doğa Yazını

“Anglo-Amerikan düzyazı geleneğinin bir parçası olarak ancak düzyazı geleneğindeki diğer eserlerden belirgin farklılıklar göstererek iki yüz yıldır süregelmekte” (Özdağ: 2005, s. 15) olan doğa yazını (nature writing), insanlara duydukları ilgiden belki de daha fazlasını doğaya duyan yazarların ve şairlerin, doğa ve doğanın gizli ya da açık bütün motifleri hakkında dile getirdikleridir.

Doğanın görkemli güzelliği karşısında duydukları ilgi ve hayranlık ile oluşturmaya çalıştıkları anlatım, doğa yazarlarının ve şairlerinin kendi birikimlerini de içeren duygusal bir ifadeye dönüşmektedir. Doğaya duyulan yakınlığın yarattığı bu organik bağ, eserlerde geniş bir perspektif haline getirilerek, söz konusu doğa yolculuğu detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. “Bu amaçla doğa yazarları, doğayı, flora ve faunayı uzun süreliğine ve derinliğine incelerler, gözlemlerini de ayrıntılı olarak not ederler. Bunlar bakılanın değil, gerçekten görülenin notlarıdır ve eserlerin konularını oluşturur” (Özdağ: 2005, s. 17).

Doğa yazınının oluşmasında, doğa ve doğaya ait unsurlara insanoğlu tarafından geleceği düşünmeksizin zarar verilmesi ve doğa tarihi boyunca tanık olunan organik yaklaşımın silinip yerine doğanın ekonomik anlamda fayda verdiği ölçüde değerli oluşu eğiliminin yerleştirilmesi ile keskinleşen mekanik zihniyetin eleştirisi etkilidir. Doğa yazını, insanoğlunun bu keskinleşen mekanik zihniyeti karşısında duyulan bir çeşit isyan çığlığı olarak da tanımlanabilir. Çünkü sanayileşmenin doğaya vermiş olduğu tahribat, artık hissedilir oranda dünyayı rahatsız etmeye başlamıştır.

Doğa yazarları ve şairleri bazen doğa tarihi bilgisi, bazen doğaya kişisel yaklaşımları, bazen de doğaya felsefi yorumları daha ekin hale getirirlerse de, hepsinde ortak olan kaygı, doğanın bir bilim insanı hassasiyeti beraberindeki gözlemleri sonucunda edindiği bilgileri derinlikli açıdan incelemektir (Özdağ, 2005, s. 19).

Doğaya verilen zararın yanında, insan-doğa bütünselliği; yerini, insan-doğa karşıtlığına bırakmıştır. İnsan, doğadan bihaber, doğaya kayıtsız ve yabancı konumuna düşmüştür. Bu kriz de, doğa yazını kapsamındaki yazar ve şairleri; adeta, insanlığın içinde bulunduğu bu vaziyeğin ortak duyurucusu haline getirmiştir. Edebiyat araştırmalarında, doğa yazınının konusunun neleri içerdiğini ve temelde neyi savunduğuna dair tanımlamalar mevcuttur.

Scott Slovic'e göre, doğa yazınının en önemli konularından biri, bu edebiyatın okurun doğaya yaklaşımında nasıl somut değişimlere ve onu çevresel olarak nasıl doğru davranışlara yönlteceğidir. Glen A. Love'a göre ise, bugün edebiyatın en önemli görevi, insan bilincinin tehdit altındaki doğal dünya içindeki yerini düşünmesini sağlamaktır. Diğer bir çevreci eleştirmen, Gretchen Legler de, doğa yazınının toplumsal boyutuyla ilgili olarak, doğanın, kültürün, benlik ve bensezlik arasındaki sınırların güçlendirmeye çalıştığını vurgular (Oppermann, 2006, s. 6).

Doğa yazını, doğaya kendi değeri üzerinden bakmaktadır. Doğanın, doğadaki her canlının, cansızın öz bakımından değeri olması; doğa yazınının çekirdeğinde yer alan paradigmalardan biridir:

“Doğadaki tüm canlıların kendi içlerinde değeri oldukları ilkesine verilen içsel değeri tanımı, tüm doğa yazınının temel ekolojik etik ilkesini oluşturmaktadır” (Oppermann, 2006, s. 4).

İçselleşen doğa gözlemleri, doğa yazınında yazar ve şairin dünyasında buldukları yeni kimlikleri ile okurun beğenisine sunulmaktadır. Okur, doğa yazını sayesinde kendisini doğaya ait unsurları algılama ve doğa ile arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim içerisinde bulmaktadır.

“Doğa yazınında genellikle doğa tarihi, çevre felsefesi, yazarın kişisel duyguları ve yorumları, doğa betimlemeleri ve ekolojik incelemelere yer verilir” (Oppermann, 2006, s. 3). Bu incelemeler, okurun doğayı kabul ediş biçimini ve

doğaya yaklaşımını şekillendirmektedir. Doğa ve çevre kavramlarına yönelik önceden oluşturduğu düşüncelerini yeniden sorgulama fırsatı sunmaktadır.

Doğadaki her türün birbiri ile ilişkisini vurgulamayı hedefleyen doğa yazını, okuruna çevresel bilinci, insanoğlu tarafından yok edilme aşamasına gelen canlı türleri ve sınırsızmış gibi bilinçsiz bir şekilde tüketilen doğal kaynakların aslında kısıtlı oluşu üzerinden iletmeye çalışır.

Doğadaki her canlının saygı duymayı hak eden değerini öne çıkaran doğa yazınında temel iletilerden biri, insanı doğa karşısında sanayileşme ile birlikte içine düştüğü yabancılaşmadan çekip kurtarmaktır. Çevrebilimde ‘bütünsellik ilkesi’ olarak belirlenen bu durum, doğada akla gelebilecek ya da gelmeyecek bütün türler arasında organik bir yapıya dayanan, birbirinden ayrı düşünölemeyen ve bu türlerin aralarında herhangi bir üstönlük payesinin olamayacağı bir bağın varlığına işaret etmektedir.

Doğa yazınının amacını, doğada insan ya da insan olmayan bütün canlı türleri arasında üstönlük sıralamasına girmeksizin saygıyı yerleştirmektir. Var olma hakkının önemsenmesi bununla ilgilidir. Edebiyat araştırmalarında yeni bir ivme kazanan doğa yazını, tüketilme tehlikesinin sınırlarına ulaşan, artık tükenen doğal kaynakların ve canlı türlerinin varlıklarından okurları haberdar etmektedir. Doğa yazınının kaynağını Amerika’dan almasında, özellikle Kuzey Amerika’nın keşfini takiben, 16. yüzyıldan beri yayınlanan ve kıtanın doğal güzelliklerini ve kaynaklarını anlatan kitapların etkisinin büyüklüğü hâkimdir (Oppermann, 2006, s.4-6).

Doğa yazınının ilk örnekleri Henry David Thoreau ve John Muir’e aittir. Daha sonraki dönemlerde John Burroughs, Aldo Leopold, Paul Ehrlich, Rachel Carson, Edward Abbey, Wendell Berry, Peter Matthiesen, Wallace Stegner, Barry Lopez, Annie Dillard ve Terry Tempest Williams gibi isimler tarafından geliştirilerek kendisine önemli bir alan yaratmıştır (Ed. Glotfelty: 2006, s.xxiii).

Amerikan doğa yazınının önemli isimlerinin başında gelen Aldo Leopold’un

Türkçeye Ufuk Özdağ tarafından kazandırılan *A Sand County Almanac (Bir Kum Yöresi Almanağı)* adıyla bilinen kitabı, toprağı insana ait bir mülkmüşçesine algılayan kalkınmacı ve ilerlemeci yaklaşımların mekanik gölgelerinde gerçekleşen doğa kısımlarını eleştiren önemli bir eserdir. İnsanın ancak ve ancak toprağı ait olduğunu anlamasının sonucunda onu sevgi ve saygıyla kullanmaya başlayabileceğinden bahseder. İnsanın ekonomik anlamdaki hırslarına ait temel yaşam değerlerini sorgulatması bağlamında önemli özellikler içermektedir.¹⁰

Ufuk Özdağ, yeryüzü ve yeryüzünde yaşayan canlıların, insanlar tarafından yararlı ve yararsız olmalarına göre değerler atfedilerek yüceltilen yahut küçültülen yönlerini değil de, sadece kendilik değerleri üzerinden yorumlanıp tekrar düşünülmesi gerektiğini düşünen doğa yazar ve şairlerinden Aldo Leopold'un, insanoğlunun "toprak topluluğunun fatihliğinden onun sade bir üyesine ve vatandaşına" dönüşmesini istediğinden bahseder. Carolus Linnaeus'un, *Doğa Sistemi (Systema Naturae)* adlı eseri ile birlikte tüm varlıkların sınıflandırılmasının mümkün olabileceğı bir sistemin olduğu fikrini ileri sürdüğünü kaydeder. Linnaeus'un ardından doğa yazınının doğuşuna temel hazırlayan isimlerin başında Gilbert White'ı anar. White'ın *Selborne'un Doğa Tarihi (A Natural History of Selborne)* adlı eserinin insanın doğa ile uyum yaratma sürecine girerek yaşaması gerektiğine dair belirli tespitleri içerirdiğini ve 19. yüzyılın en güçlü doğa savunucularından Henry David Thoreau'nun da Gilbert White'dan etkilendiğini düşünür. Darwin'in doğaya yönelen bakışları derinden sarsan doğal seçim görüşü ile birlikte doğa yazınının her geçen günde daha da zenginleşerek gelişmesine devam ettiğini belirtir (Özdağ, 2005, s. 13-16).

Yani, bitki ve hayvan topluluklarının isimlendirilip sınıflara ayrılabilirliği motifinden oluşan yeni bakış açısı, doğaya gözlemler bağlamında eğilim fikri ve doğal seçim sürecinin evrimsel aşamalara dayandığı görüşü; temellerini

¹⁰Leopold, A. (2013). *Bir Kum Yöresi Almanağı*. U. Özdağ (Çev.) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. (1949).

bilimden alan doğa ile doğadaki canlılara ilişkin doğrulanabilir gerçeklerin lirik bir ifadesini oluşturmaktadır (Özdağ, 2005, s.15). Bu da, bilimsel ve şiirsel dilin birbirine eklemelenmesi sonucunda meydana gelen doğa yazını adı verilen metinler bütününe meydana getirmektedir.

Doğa yazını, sosyal ve siyasal bakımdan da önemlidir. Öyle ki, 1962’de yayımlanan *Sessiz Bahar* adlı ünlü eseriyle çevreci önder Rachel Carson, Amerika’da kullanılan tarım ilaçlarının doğa ve çevreye verdiği dehşetengiz zararları ifşa etmiş ve çevre hareketlerinin dünya kamuoyu üzerinde önem atfedilmesi gereken bir nitelik kazanmasında etkili olmuştur.¹¹

Anlaşıldığı üzere, doğa yazını güçlü bir söylem yaratabilmekte ve düzenin değişiminde yönlendirici etki bırakabilmektedir. İnsan, hayvan, bitki, toprak ve su gibi birbirine bağlı olan bütün doğa unsurlarının çevrenin dizgesel bütünlüğü anlamında onunla uyumlu bir atmosfer içerisinde yazılması, doğa yazınının ortak görüşüdür. Doğa yazını, insan önceliği ya da yararı yerine, edebiyat diline yerleşmiş insan merkezci söylemin duruşu silinip, yerine doğanın biyotik zenginliğine, türlerinin çeşitliliğine ve doğadaki her şeyin birbiri ile bağlantılı olduğuna dair yeni bir söylem getirmek amacıyla yazılır.

Doğa yazını, daha sonraki dönemlerde çevreci eleştirinin ortaya çıkmasında da önemli bir yer edinecektir. Çünkü çevreci eleştiri, Glotfelty’nin meşhur deyişi ile “edebiyat ile fiziksel çevre arasındaki ilişkileri inceleme” (işlevini benimsemektedir. Edebiyatın fiziksel çevreyi gözlemlediği yazın türü de, elbette ki doğa yazınıdır.

Sanayileşme ile birlikte insanın doğa karşısında yabancı konumuna düşmesi, bugün herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Öyle ki insan, toprak ile arasına araçlar, makineler... yüzünden mesafe koymuştur. Dahası, sanayileşme doğanın kendine has organik dokusuna da ciddi zararlar vermektedir. Bu bağlamda, doğa yazınının bu konudaki işlevi doğanın

¹¹ Carson, Rachel (2004). *Sessiz Bahar*. Ç. Güler (Çev.) Ankara: Palme Yayıncılık. (1962).

“makineleşmeyle birlikte uğradığı zararın önlenmesi ve topraktan kopan insanın tekrar toprağa bağlanabilmesi çabaları” (Özdağ, 2005, s.16) olarak belirlenebilmektedir.

Doğa yazını, okurun çevre odaklı okuma evreni sınırları içinde, insan ve doğa ilişkisi bağlamında girdiği çıkmazlara, düştüğü yanılgılara, kapitalizmin benimsetmeye çalıştığı insan ve ego merkezci çıkar ilişkisi güden tüketim alışkanlıklarına yönelik köktenci değişimler içeren zengin bir kaynaktır. Sürdürülebilir bir dünya için edebiyat eleştirmenlerine bu konuda düşen en ulvi görev doğa yazınının barındırdığı çevreci bilinç madenini bulup ortaya çıkararak ondan değerli bir mücevher yaratmaktır.

Çevreci Eleştiri

Kültür kavramının, doğa ve çevre tahribatına sebep olduğu yönünde genel bir kabul vardır. Kültürün oluşmasının temel nedeni insandır. Edebiyat, insanın doğa ve çevre karşısındaki tavrını, hayat görüşünü şekillendiren, yönlendiren ve hatta değiştiren bir güce sahip olmakla kalmayıp, dünyanın çevresel açıdan geldiği son olumsuz merhalenin sonuçlarını da gün yüzüne çıkarmaktadır. İnsanlar, edebiyat sayesinde doğa ve çevre konularında ortak girilen bu amansız kıyımdan haberdar olup, yaşamın sürdürülebilirliği konusunda taşın altına ellerini koyabilme farkındalığına erişebilirler. Sorun, insanın çevresine ve kendisine ait hâlihazırdaki düşüncelerini tekrar gözden geçirmesi ve onları değiştirebilmesi yönünde geçirmesi gereken zihniyet değişimidir. Böyle bir sorunun farkında olmak ve çözüm arayışlarına katkıda bulunabilmek edebiyatın insanda bıraktığı etki ile gerçekleşebilir.

Özdağ ve Alpaslan'ın deyimleriyle “çevre sorunlarının çok kritik bir noktaya geldiği günümüzde çevre sorunlarına çözüm üretme konusunda yazın insanının da bilim insanının yanında yer alması gerekmektedir” (Özdağ-Alpaslan, 2011, s. 641).

Bu sırada önemle vurgulanması gereken nokta, edebiyat eserlerinin okurların zihinlerinde kurmaya çalıştığı çevreci bilinci, salt doğa konusunu ele alan bir yapıda yakalayamayacak olmasıdır. Çevreci bakış açısı, doğanın metnin arkasından gelen bir ileti olarak varlığını okura mutlaka hissettirmelidir. Doğa ve çevreye ait unsurları metne estetik boyut kazandıran araçlar olarak görmekten başka, onları metnin temel irdeleme konusu haline getirebilmesi ekseninde eser, çevreci bilinci inşa etmeye yaklaşmış demektir.

Çevreci eleştiri (ecocriticism), edebiyat dünyasında, bilimsel bir disiplin olarak, doğa ve çevre felaketlerinin 20. yüzyıldaki olumsuz etkilerinin açıkça hissedilmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Edebiyat araştırmalarında da evrenin ve çevrenin önemi, küresel boyutlara ulaşan çevre krizinin doğal sınırlarına erişmesi yüzünden artık göz ardı edilmemesi gereken, ciddi bir konu olmak durumundadır. Sürdürülebilirliğinin zorunlu bir düzlemde masaya yatırılması

gereken dünyanın geleceği düşünüldüğünde, küresel boyutlara ulaşan çevre tahribatının insanoğlunun zihninde farkındalıkla beraber yer alabilmesi için de edebiyat, bütün imkânlarını seferber ederek ‘çevrecilik bilinci’ üzerine öğretici nitelikler yaratabilmelidir.

1970’lerin sonunda türetilen bir edebiyat terimi olan çevreci eleştiri (ecocriticism), hayvan hayatının ve bütün bitki yapılarının fiziksel yaşam alanlarıyla ve birbirleriyle karşılıklı ilişkilerini inceleyen bilim olan çevrebilim (ekoloji) ile edebiyat eleştirisinin birleştirilmesidir (Abrams-Harpham, 2009, s. 87).

Çevreci eleştiri teriminin kökleri 1972 yılında Joseph Meeker tarafından ortaya atılmıştır. (Oppermann, 2012, s. 10). Michael P. Branch, çevreci eleştirinin tanımı üzerine ilk kullanımın 1978 yılında William Rueckert’in “Edebiyat ve Çevrebilim: Çevreci Eleştiri Üzerine Bir Deneme” adını verdiği makalesinde yer aldığını belirtmektedir¹². Çevreci eleştirinin tanımı, amacı ve odaklandığı konular genel olarak edebiyat ve çevrebilim arasında kurulmaya çalışılan bağlarla ilgilidir:

Ekoeleştiri, edebiyat eleştirisi ve kuramları içinde, edebiyat ve kültür metinlerini çevreci bir bakış açısıyla yorumlayan, edebiyat ile çevre, ekoloji ile kültür arasındaki ilişkileri inceleyen tek akımdır. Ekoeleştiri, bozulan ekolojik dengelerin sosyal ve kültürel etkilerini sosyo-kültürel bağlamlarda incelemektedir. Canlıların ve cansız olarak tanımlanan inorganik maddelerin birbirleriyle ve çevreleriyle ilişkilerinin edebi metinlerde nasıl betimlendikleri, edebiyatın söz konusu ilişkiler ağına yaklaşımı, edebi ve kültürel anlatılarda dil kullanımı, ifade biçimleri ve yöntemleri, ekoeleştirinin odaklandığı başlıca ilgi alanlarını oluşturmaktadır (Oppermann, 2012, s. 9).

William Rueckert’in çevreci eleştiri kavramsallaştırmasından sonra, 1989 yılında Cheryll Glotfelty, “Doğaya Yeniden Değer Bıçmek: Çevreci Edebiyat Eleştirisi Yönünde” isimli makalesinde, çevreci eleştiri sadece tanım olarak kullanmamış aynı zamanda onu tartışmaya da açmıştır.

¹² <http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/defining/> Erişim Tarihi: 01.08.2012.

Sven Birkerts'e göre, çevreci eleştirinin bir çalışma alanı olarak dünyada kabul görmesinde bu anlamda kurucu isim olan Amerikalı eleştirmen Cheryll Glotfelty basit ve açık şekliyle çevreci eleştiriyi; "fiziksel çevre ile edebiyat arasındaki ilişkileri araştırmak" şeklinde özetlemiştir¹³.

Çevreci eleştiri, akademik alandaki ilk filizlerini 1992 yılında kurulan, açılımı The Association for the Study of Literature and Environment (Edebiyat ve Çevre Çalışmaları Derneği) şeklinde olan ASLE'de¹⁴ vermiştir. 1993 yılında ise çevreci eleştirinin ilk resmi dergisi, açılımı Interdisciplinary Studies in Literature and Environment (Edebiyat ve Çevrede Disiplinlerarası Çalışmalar) olan ISLE¹⁵ kurulmuştur.

Çevreci eleştiriye düşen görev, doğal çevrenin kültürel bir topluluğun imgeleminde belirli bir tarihi anda oynadığı rolü, doğa kavramının nasıl tanımlandığını ona hangi değerlerin atfedildiğini ya da hangi değerlerin neden ondan mahrum bırakıldığını ve doğa tasavvuruyla insanoğlu arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmaktır¹⁶.

Temel olarak çevreci eleştiri, edebiyatın bütün canlıların yaşam alanının tümüne (ekosfer) nasıl iştirak edeceği ve onunla nasıl etkileşime geçeceği konusuna odaklanmaktadır¹⁷.

Editörlüğünü Cheryll Glotfelty ile Harold Fromm'un yaptığı ve çevreci eleştirinin bir disiplin olarak tanıtılmasına ilişkin birincil kaynak olan *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, bu alan için başvurulması gereken en önemli çalışmadır. Çalışma, çevreci eleştirmenlerin, çevreci edebî kuramla ilgili kavramları ve tarihi süreçleri tartışan çeşitli makalelerinin yer aldığı bir

¹³ <http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/tree/> [Erişim Tarihi: 01.08.2012]

¹⁴ <http://www.asle.org/> [Erişim Tarihi: 13.05.2012]

¹⁵ <http://www.asle.org/site/publications/isle/> [Erişim Tarihi: 13.05.2012].

¹⁶ <http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/science/> [Erişim Tarihi: 01.08.2012]

¹⁷ <http://www.asle.org/assets/docs/oppermann.pdf> [Erişim Tarihi: 25.07.2012]

seçkidir¹⁸. Sven Birkert'e göre, çevreci eleştirinin inandığı ölçütlerin tam olarak neler olduğunu gözler önüne sermede *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* kısmen zorlansa da, edebiyat eserlerine çevre merkezli ve çevresel dizge bilgisi bağlamında yaklaşımın hangi ölçütlere göre gerçekleştirilmesi gerektiğini tartışması bakımından oldukça aydınlatıcıdır.

Lynn White, yaşamsal dizgenin geleceğine yönelik doğa kısımlarının kökenlerini sorgularken; çevresel krizin, temel olarak bilim ve teknolojiyi yönlendiren inanç ve değerlerin konusu olduğunu düşünmekte; Yahudi-Hristiyan dinini 'insan merkezli' kibri ve doğaya karşı hükmedici bir tutum içinde oluşu ile insanı eleştirmektedir. Glotfely'ye göre, Lynn White söz konusu düşünceleriyle, onun ısınan çevre tartışmalarının ateşini harladığını ve Hristiyan kilisesinde çevresel anlamda farkındalığın doğmasına sebep olduğunu ifade etmektedir. Christopher Manes, Batı söylemi üzerine düşünür ve bu söylemin okur-yazarlık ve Hristiyan tefsiri ile doğayı 'sessiz' hale getirdiği öne sürmektedir. Doğanın 'animistik' tarafının sembolik bir varlığa dönüştüğünü dahası, konuşkan ve akıcı tarafının nasıl sessiz bir nesneye dönüştürüldüğünü düşünmektedir. Bunu da, son günlerde, sadece 'insanın' konuşma öznesi konumuna sahip olması gibi bir örnekle ilişkilendirmektedir. Harold Fromm, çevre krizinin kökenlerini araştırırken sanayi devriminin etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Teknolojinin, doğayı kontrol edilebildiği gibi bir yanılgıya yol açtığını belirterek, insanoğlunun bütün varlığıyla parçası olduğu doğaya karşı olan bağlılığını, teknoloji ve sanayi gelişiminde kullandığı aklının unutturduğunu kaydetmiştir (Glotfelty, 1996, xxvii).

Daha açık ifade etmek gerekirse; insanoğlu inançları, değerler sistemi, söylemleri ve hükmetme amaçlı kullandığı aklı ile doğayı ötekileştirip doğa üzerinde hâkimiyet kurma çabası içinde olduğundan çevresel krizin 'tek sorumlusu' olarak yargılanabilir. Çevreci eleştiriye bu konuda düşen görev, insanın hali hazırdaki bencil tavrıyla edebi metinler aracılığı ile kendisini yüzleştirerek onu yaşam ağlarının tehdit edilen geleceği hakkında bilinçlendirmeye çalışmaktır.

¹⁸ <http://www.asle.org/assets/docs/oppermann.pdf> [Erişim Tarihi: 24.07.2012]

Çevreci eleştirinin odağında doğa yazını ve özellikle çevreci motifler barındıran metinler vardır. Lawrence Buell, sözü edilen çevreci motifler barından metinlerin özelliklerini sıralamıştır. Çevresel açıdan yorumlanabilecek bir metinde; insan olmayan çevre, sadece çerçevelemeye yarayan bir araç olarak sunulmaz, aynı zamanda insanlık tarihinin doğa tarihinin içine karıştığını önermeye başlayan bir varlık olarak da sunulur. İnsana ait ilgi, tek mantıklı ilgi olarak anlaşılamaz. İnsanın çevreye karşı sorumluluğu, metnin etik yönelimini oluşturan kısımdır. Bir miktar çevre algısı, metinde en azından üstü kapalı biçimde de olsa durağan ya da belirlenmiş olmaktan ziyade bir süreç olarak verilmelidir¹⁹.

Çevreci eleştirinin disiplinler arası bir alan olmasından ötürü, öncelikle sosyal bilimler ile doğa bilimleri arasındaki gelenekselleşmiş düşmanlığın noktalarını analiz etmek gerektiğini vurgulayan William Howarth, Glotfelty'ye göre çevreci eleştirinin bu düşmanlığı ortadan kaldırıp yerine yeni bir ortaklık kurmanın yollarını aramaktadır. Çevrebilimin, çevreci eleştiriye nasıl uygulanması gerektiğini anlatmış ve birey kavramı üzerinden ben kavramının düşünme biçimlerindeki yerini irdelemiştir. Glotfelty, Howarth'ın benlik algısında önemli değişiklikler yaratmasını, onun "Ben kavramı diye bir şey yoktur, mekândaki ben diye bir şey vardır" düşüncesinden hareket ederek açıklamıştır (Glotfelty, 1996, xxviii).

Çevreci eleştiri, üç ana evre üzerinden gelişimini sürdürmektedir.²⁰ Serpil Oppermann, ilk çevreci eleştiri incelemeleri Amerikan doğa yazını ve gerçekçi Amerikan romanlarına getirilen çevreci yorumların ışığında başlatmıştır. Bu evrede çevreci eleştirmenlerin dikkate aldıkları noktanın, metinlerdeki 'çevreci fikirler' ve 'doğa betimlemeleri' olduğuna dikkat çeker. Lawrence Buell'in birinci evredeki çalışmaları edebiyat araştırmalarında 'çevreci bilinci sağlamak' yönünde nitelediği fikirlerine yer vermiştir. Çevreci eleştirinin ikinci evresinde,

¹⁹ <http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/blues/> [Erişim tarihi: 02.06.2012]

²⁰ Batıda çevreci eleştirinin aşamaları için ayrıca bakınız: "Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri", Ufuk Özdağ ve Gonca Gökalep Alpaslan, 3. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (26-29 Mayıs 2010) Bildiriler Kitabı II*, (Ed. Ü. Çelik Şavk), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2011: 641-651.

çevre kavramının kapsamının genişletildiğini ve *kültürel çevre* kavramının yerleştirildiğini ifade etmiştir. Çevre etiği, çevre adaleti ve çevre adaletsizliği gibi konuların çevreci eleştirinin sivrilen konuları arasında olmaya başlamıştır. Kentin çevresel sorunları, önceleri göz ardı edilen Kızılderili ve Amerikalı siyahların edebiyatları, çevre merkezli feminist anlatılar, çevreci şiir ve bol kültürlü ve etnik yapı gibi konular da dâhil edilmeye başlamıştır. Üçüncü evrede ise sömürgecilik sonrası dönemin edebiyat ve kültür çalışmaları, gruplar üzerine geliştirilen çevre merkezli kültürel kuramlar, biyoetik, biyosemiyoloji ve biyoteknoloji gibi yeni bağlantılar eklenmiştir (Oppermann, 2012, s.17-26).

Doğayı ve çevreyi yok sayan, insan merkezli edebiyat araştırmalarının merkezine yaşamsal dizgedeki ilişkilerin tümünü koyarak insan merkezci bakış açısının kırılmasını hedefleyen çevreci eleştiri, çevrebilimin doğanın bütünlüğüne verdiği önemi kendisine dayanak olarak belirlemektedir. İnsan, hayvan ve bitki arasında devam eden ilişkileri, davranışları, yaşama koşullarını, yaşadıkları bölgeye uyum sağlayabilme süreçlerini, birbirleri arasındaki etkileşimi ve hassas bağları vurgulayarak dünyada insandan daha önemsiz ya da daha değersiz gibi algılananların var olma haklarını savunmaktadır. Öyle ki, var olmak kazanılmış bir haktır. Çevreci eleştiri bu anlamda çevresel dizgenin elinden alınıp sadece insana verilen haklarını insanın elinden alıp insanın da bir parçası olduğu çevresel dizgeye tekrar iade etmeyi amaçlamaktadır.

Metinlerde doğa nasıl yansıtılmış? Doğa üzerine geliştirilen fikirler neler? Söz konusu fikirler çevresel dizge bilgisinin savunduğu ilkelerle koşutluk sağlayabilmiş mi? Genel itibarıyla bu soruların peşinde koşan çevreci eleştiri, sonuç olarak, okurda çevre duyarlılığını tetikleyecek güçlü yönler barındırmaktadır.

Doğanın dengesini bozan, kendi yararına göre onu değiştiren, geleceği düşünmeden yaşam kaynaklarını sömürme yoluna giden insan, çözüm üretmede de anlattıklarıyla, yazdıklarıyla etkin durumdadır. Bir bakıma edebiyatın insanın bozduğu doğal dengenin yaralarını sarmak için ya da yaklaşımlarında var olan ikilikleri ortadan kaldırmak adına yol gösterici yanı

mevcuttur. Bütün tahribat metinler aracılığıyla belirlenirse, yaşamsal dizgenin ufacak bir parçasına verilen zararın aslında bütün düzeni ortadan kaldırmaya yönelik bir tehdit olabileceği de gözler önüne serilmiş olur. Bu anlamda, edebiyatın 'sürdürülebilir' bir yaşam felsefesi yaratmaya çalıştığı söylenebilir. Söz konusu çevresel bilinci sağlamaya çalışırken edebiyat, evrende insan olmayanların da en az insanlar kadar kendi değerlerini öne çıkarmak, bütün canlıların var olma hakkına saygı duymak, insan merkezci bütün yaklaşımlardan arındırılmış, devrimci yaklaşımlar geliştirmek gibi amaçlar edinmektedir.

J. Scott Bryson'a göre, edebiyat dünyasında 1990'ların sonlarında patlak veren çevreci eleştiriye dair yapılan çalışmalar, şiir eleştirisi yönünden görece yetersiz kalmıştır. *The West Side of Any Mountain* adlı kitabında çevreci şiir eleştirisi üzerine yoğunlaşan Bryson, terimin tanımını açıklarken bazı çevreci eleştirmenlerin görüşlerine yer vermiştir. Söz konusu eleştirmenlerden Gifford'un öne sürmüştüğü yeşil şiir (green poetry) ya da çevreci şiir eleştirisi (ecopoetry) terimleriyle anlatılmak istenen, çevresel konularla doğrudan sıkı ilişki kuran son zaman doğa şiirleridir.

Scigaj, çevreci şiir eleştirisini, insan işbirliği ile dairesel geribildirim dizgesinin hareketli, birbiriyle ilişkili dizileriyle düşünülen doğanın ısrarcı bir biçimde vurgulanması olarak tanımlamıştır. Bu tanımda yer alan 'dairesel geribildirim dizge' ifadesi, yaşam ağlarının birbiriyle bağlantılı, birbirlerini etkileyen ve birbirlerine karşı sorumlu olan her bir unsurun oluşturduğu sistemin genel adı olarak düşünülebilir. Buell, çevresel açıyla yönlendirilmiş çalışmaların kapsayıcı özelliklerini genel olarak- önemsiz bir arka plandan daha fazlası olarak insan olmayanın varlığını, insanlığın ötesindeki insan ilgisinin yayılmasını, çevreye bir anlamda insan mesuliyetini ve çevrenin belirli, değişmeyen bir süreç olmamasını- kaydetmiştir (Bryson, 2005, s. 1-2).

Murphy, çevresel edebiyatın ve dolayısıyla bu tarzdaki şiir sanatının insanları ve onların doğayla etkileşimlerine yönelik politik ve etik değerleri savunan ölçütlerinden bahsetmiştir (Bryson, 2005, s. 2).

Gilcrest, çevresel dizge bilgisi etrafında gelişen şiir sanatı (ecological poetry) terimini, hem çağdaş doğa şiirinden, hem de geleneksel romantik şiirden yola çıkarak fark etmiş ve söz konusu çevre dizgisel şiir sanatını atomlarla ilgili ve mekanik kavramsal düzene ait bir eleştiri tarafından simgeleştirilmiş olarak nitelemiştir. Kaldı ki, çevresel krizin tanımlanması bu düzene, devrimsel dönüşümlere ilgi çekmek de çevresel dizge bilimine, karşılıklılığın, karşılıklı bağıntılılığın ve bazı durumlarda kökten eşitlikçiliğin çevre merkezci etiğine dayanmaktadır (Bryson, 2005, s. 2).

Bryson'ın, çevreci şiir eleştirisine getirdiği kendi yorumu ise dünyanın bağımsız doğasının farkına varan çevresel dizgeci ve biyomerkezci bir görüşü barındırması yönündedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, insan olan ve insan olmayan doğayla ilişkilerimiz bakımından derin bir tevazu, aşırı akılcılığa doğru yoğun, modern dünyanın aşırı teknolojileşmesini kınamaya varan bir kuşkuculuk ve çevresel dizgeye ait bir felaketin oldukça gerçek potansiyeline dair uyarıya dayanan bir şiir sanatı (Bryson, 2005, s. 2).

Bryson, "All Finite Things Reveal Infinitude/Place, Space and Contemporary Ecopoetry" adlı makalesinde çevreci şiir eleştirisinin belli başlı ölçütlerinden bahsetmiştir. Şiirler, insan ve insan-dışı doğa arasındaki çağdaş ve ikici ayrıma cevap vermeye çalışabiliyor mu? Mekân (yer, konum, mevki) ve uzay çerçevesi kurulabiliyor mu? Mekân ile uzay tasavvurlarını şair şiirde nasıl sunmuştur? Mekân ile bağlantı kurabilme farkındalığı, şiirlerde yer alıyor mu? Yaşayan dünya ile dilin sınırları arasında tam olarak yabancıllığın (vahşiliğin) de ötesinde bir sınır olarak çizilen bölgenin varlığı şiirlerde şair tarafından anlaşılıp yer alıyor mu? Şiirlerde şair insan olmayan dünya ile iletişim içinde mi? Mekân (yer, mevki, yerleşim yeri) ile uzay etkileşimi şiirlerde kurulabilmiş mi? Şiirlerde mekân (yerleşim yeri, mevki, yer) yaratılmış mı ve uzaya değer verilmiş mi? Şiirlerde geçen bölgelerin insan olmayan ikamet edenlerine yönelik göndermeler var mı yok mu? Çevrebilimin her şey bir başka şeyle bağlantılıdır ilkesi göz önünde bulundurulmuş mu? Ait olunan yere yani mekâna (yerleşim yeri, mevki) yönelik adanmışlığı yani yaşam alanı sevgisi büyütölmüş mü? Toprakla kurulan bağlantının farkındalığı şiirlerde yer alıyor mu? Toprağa yani

yeryüzüne yönelik kültürel davranışlarımızı değiştirmede kişisel amentü olarak yaşam alanı seçilip metinde gösterilebilmiş mi? Çağdaş çevrebilimin çevre dizgesel bilgisinin vurgusu yapılmış mı? Yaşama tutkusuna yer verilmiş mi? Evcil ile yabanıl (vahşi) karşıtlıktan ziyade birliktelik üzerinden ele alınmış mı? İnsan olmayan dünya ile iletişime geçilmiş mi? Doğada canlılar insan merkezci bir üstünlüğün olmaması gerektiğine dair bilinç geliştirilmiş mi? Bütün bunlara ek olarak, şairin doğa yazını tanıtmaya ve yaşam alanlarında ikamet edenlerin edebiyatı (inhabitation literature) terimini kurabilmesi de gerekmektedir (Bryson, 2005, s. 8-22).

Çevreci eleştirinin metnin değişen türüne göre yani şiire göre şekillenen bir kolu olarak gelişen çevreci şiir eleştirisi, insan ve doğa ilişkilerinde doğa merkezli bir bilinç yaratabilme umudunu taşır. Bir doğabilimci bakış açısıyla yerbilim, gökbilim, botanik, zooloji vs. bilgisi ile lirizmin birlikteliğini ele alan çevreci şiir eleştirisinin yukarıda sıralanan özelliklerinden çıkarılabilecek öz, şiirin müzikalitesinde gizlenen duysal güç ile çevresel dizgenin yaşam ağını oluşturan her bir biriminin kurduğu uyumun birleşmesini sağlamaktır. Şiirin sesi, çevrenin sessiz çığlıklarını insanoğluna duyurabilecek tılsımı içinde barındırır.

Türk Edebiyatında Doğa ve Çevre

Türk edebiyatı araştırmalarında doğa ve çevrenin önemi, çevreci bilinç ve çevre hassasiyetiyle meydana getirilmiş çalışmalar²¹ Şükrü Elçin'in *Türk Edebiyatında Tabiat* adlı eseri ile başlar (Özdağ ve Gökalp Alpaslan, 2011, s. 647). Elçin, söz konusu eserinin önsöz kısmında yazdığı notta 'çevreci' bir duruş sergileyerek gelecek nesillerin doğanın değerinin farkına varması amacıyla bu çalışmayı yürüttüğünü açıklar:

Türk Edebiyatında Tabiat adını verdiğimiz bu antoloji, başta toprak olmak üzere, yer altı ve yer üstü su kaynakları ile atmosferin türlü sebeplerle kirlenmesi, ormanların yakılması, yoğun şehirleşme, kültür mirasının yok olması, canlıların (bitki ve hayvan) ve hususiyle insan neslinin geleceği gibi bütün milletleri yakından ilgilendiren hayatî meselelere eğitim-öğretim yolundan nasıl yardımcı olunacağı düşüncesinden doğdu (Elçin, 1993, s. 1)

Türk Edebiyatında Tabiat, Türk divan ve halk edebiyatı şiir örneklerindeki çevre bilinci hakkında bilgiler barındırdığı için çevreci eleştiri bağlamında önemli bir kaynak durumundadır. Eser, Şükrü Elçin'in sunuşundan sonra Sadık Tural, Ahmet Edip Uysal ve Sabri Esat Siyavuşgil'in bazı yazılarını içermektedir. Sadık Tural yazısında, *Mihnet-i Keşân* adlı eserin, coğrafyaya eğilen Türk aydınını, doğal ve düzenlenmiş çevreleri anlatması bakımından dikkate değer yönlerinin olduğunu dile getirir. *Mihnet-i Keşân*'dan günümüze kadar Türk vatanının doğa mirası ile köy, kasaba ve şehirlerinin tarihi ve mevcut değerlerini anlatan birçok eserin içinde onu çevreci dikkate yer veren ilk ve önemli bir eser olarak gördüğünü ifade eder (Tural, 1993, s. 4).

Ahmet Edip Uysal, doğadan kopan insanın, birtakım psikolojik gerilimler ile baş başa kalacağından bahseder ve modern hayatın insanda bıraktığı bu olumsuz etkinin edebiyatta ele alınan önemli bir konu haline geldiğini düşünür (Uysal, 1993, s. 6).

Sabri Esat Siyavuşgil ise şiirin doğa ile insan arasında kurulan eşitlikten doğduğunu ve doğanın, insanın zekâ ve hayal dünyasının ilk ilham ve güç

²¹ Türk edebiyatında 1990'lardan itibaren yazılan doğa konulu tezler, çevreci eleştiriye yazılmış makaleler, Türk edebiyatı üzerine yazılmış Türkçe/İngilizce yazılmış ilk çalışmalar ve çevreci eleştiriye tanıtmak amaçlı düzenlenen toplantılar hakkında Ufuk Özdağ ve Gonca Gökalp Alpaslan'ın birlikte kaleme aldıkları "Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri" adlı makale ayrıntılı ve kronolojik bir sıra izler.

kaynağı olduğunu kaydeder. Ona göre mitoloji, doğa doğurduğu bir kavramdır ve mitolojideki tanrılar ile olan bütün maceralar, doğa unsurları ve doğa olaylarının birer sonucudur (Siyavuşgil, 1993, s. 6-7).

Pervin Ergun'un, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü* adlı eserinde, dünya kültürlerinde ve dinlerinde ağacın bir 'kült' olarak nasıl yer aldığını işlemesi, Türk edebiyatında doğa ve çevre konulu çalışmalar arasında söz konusu eserini önemli kılar (Özdağ ve Gökalp Alpaslan, 2011, s. 648). Çünkü Ergun, "dünya kültürlerinde ağacın algılanışı, kutsallığı, sembol olarak manası", "Hristiyanlıkta, Musevilikte ve İslam'da ağacın algılanışının yanında Budizm ve Manihaizm gibi dinlerdeki ağaç kültürüyle ilgili bilgi ve kanaatleri" çalışmıştır. Eserin bizce en önemli kısmı ise ağacı "bir kutsal olarak", "dini bir sembol" olarak farklı açılardan ele aldığı Türk kültüründe ağaç adını verdiği bölümdür. Nitekim ağaca, Türk kültüründe ulvilik yönü olan, kutsal ve tanrısal bir takım özelliklerin yüklendiğini onun Tanrıdan ayrı fakat Tanrı'yı hatırlatan bir kavram olarak ele alındığını belirten Ergun, eski inancın hatırası olarak, Türk kültüründe ağacın kültürel bir olgu olarak yaşamaya devam ettiğini kaydeder (Ergun, 2012, s. 486).

Fatma Sabiha Kutlar'ın *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-name* adlı çalışması da Türk edebiyatında çevre konusunda bir diğer önemli çalışma niteliğini taşır. Eserde Kutlar, Türk edebiyatında değerli taşlara gösterilen ilginin altını çizmektedir. Çalışmada incelenen "Risâle-i Cevâhir-name" ile Şirvânî'nin doğa bilimlerine dâhil edilebilen, doğrudan ele alınan cevherin doğasına ilişkin bilgiler sunan niteliklerinden bahsettiği kaydedilmiştir (Kutlar, 2005, s. 195).

Türk edebiyatında doğa ve çevre konulu çalışmalara ışık tutması bakımından, Gonca Gökalp Alpaslan'ın, 19. yüzyıl Türk şiirine kadar, Türk edebiyatında doğa algısının temellerini evreler halinde incelediği, "Modern Türk Şiirinde Doğa Algısı" adını verdiği makalesi önemlidir. Toplumcu ve Marksist çizgide ilerleyen Nazım Hikmet'le birlikte, özgür ve bütün gerçeklerden ayrılmış olarak doğaya yaklaşan şiirlerin bulunduğunu bildiren makalede, Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet üçlüsünden oluşan Garip şairlerinde de doğa algısının önceki

şiiirlere göre değiştiiği saptanmıştır. Bu şiiirlerde önceki dönemlerden farklı olarak, doğa fon özelliği göstermez. İnsan ile arasında bağın kurulması, yaşam sevincinin imlenmesi, insanın doğadaki yerinin sorgulanması, doğa ve insan arasındaki yabancılaşmanın dile getirilmesi, insanın doğada küçük bir parça olması ve doğadaki diğer varlıklarla insan arasında herhangi bir üstünlük payesi ilişkisine bakılmaksızın ortak bir yaşam açının yer alması söz konusudur. Bedri Rahmi'deki doğa algısının, insana yaşama coşkusu verecek nitelikte olduğunu vurgular. Cahit Külebi'deki doğa algısının ise insanoğlunun acımasızlığını hissettirmeye yönelik ele aldığını kaydeder. İlhan Berk'in doğa algısının ise insan ve doğa ilişkisinde insanın yerinin açık bir sorgulamasını içeren ve doğadan yana tavır geliştiren şiiirlerinin olduğunu düşünür. Türk edebiyatında doğa elbette işlenen bir konu olmuştur; fakat "doğanın kendi varlığından hareket eden ve yalnız doğaya odaklanan şair sayısı elbette daha azdır" (Gökalp-Alpaslan, 2011, s. 2-14).

Çevreci eleştirisinin penceresinden Türk edebiyatına eğilen çalışmalar içerisinde, yine Gonca Gökalp Alpaslan'ın ünlü Kırgız edebiyatçı Cengiz Aytmatov'un *Dişi Kırdun Rüyalari* romanını ele aldığı makalesinden bahsetmek yerinde olacaktır. Makale, birbirine bağlı küçük yaşam dizgelerinden oluşan çevresel dizgede hayvanların insan eylemleriyle zarar görmesinin aslında insanların da zarar görmesi demek olduğu sonucuna ulaşır. Söz konusu romanda, okurun insanın egemenlik sevdası ve ilerleme hırsı yüzünden tahrip ettiği doğanın girdiği çıkmazın bir şekilde insanın da çıkmazı olacağı gerçeğiyle yüzleştirildiği fikrinin yer aldığı belirtilir (Gökalp-Alpaslan, 2013, s. 17).

Son dönem çağdaş Türk edebiyatı yazarlarından Latife Tekin'in romanları üzerine çevreci eleştiri ışığıyla yaklaşan Macit Balık'ın da yazarın ilk romanlarından itibaren doğaya karşı kayıtsız kalmadığını bildiren bir makalesi mevcuttur. İlk roman karakterlerinin kendilerini doğanın bir parçası olarak görmelerine değinen Balık'a göre Latife Tekin, başlangıçta doğayı insanın öznesi olarak algılamıştır. Makale, Latife Tekin romanlarının kent yaşamının kenarında doğal koşullara karşı koymaya çalışan insanın sağlıksız mücadelelerini konu aldığını, güncel çevresel krizin doğurduğu sorunları

kurguya dâhil edildiğini, insan eliyle gerçekleştirilen doğa kısımlarına karşı çevreci bilincin hâkim kılmak istendiğini bu bağlamda sosyalizm ve feminizmden de etkilendiğini dile getirdiği için önemlidir (Balık, 2013, s. 14-15).

Sonuç olarak, Türk edebiyatında çevre bilgisi ve sevgisi vardır; ama çevrecilik bilgisinin Türk edebiyatına Batıdan girerek 2000'den sonra başladığını önemle belirtmek gerekir. Çevreci eleştiri kuramı da, Türk edebiyatı dünyasına Batıdan giren, henüz yeni bir kavramdır. Yukarıda çizilen perspektife göre, Türk edebiyatında çevreciliğin bir kuram olarak yansımalarından ziyade, çevre bilinci olarak sayılabilecek farkındalıkları ve hassasiyetleri görülür. Bir yandan doğa bilimleriyle ilgilenip; diğer yandan edebiyata ilgi duyan yazar ve şair Türk edebiyatında yoktur. Bilimsellik ile estetiği birleştiren Türk yazar/şair dendiğinde, doğa bilimleriyle uğraşıp da yazının lirik düzeni arasında ilgi kuran son dönem çağdaş Türk edebiyatı yazarlarından Buket Uzuner, bu bağlamda etkin sayılabilecek tek isim olabilir. Öte yandan, doğa bilimleriyle birebir ilgilenmese de çevreci birtakım öğeler barındıran romanlarıyla Latife Tekin adı da önem kazanır. Batıdaki doğa yazarları görüntüsü, mutlaka bilimsel olarak da arkaplanda doğa bilgisine sahip olurken, Türk edebiyatındaki duruş, genel itibarıyla sezgisel boyutuyla değerlendirilebilir. Doğanın insanla olan bağlantısını, diğer birimler arasındaki yaşamsal önemi sağlayan ilişkileri duyumsayan ve farkında olan Türk şair ve yazar kadrosu hâkimdir.

1. BÖLÜM: OKTAY RİFAT'IN ŞİİRLERİNDE DOĞAYA YÖNELİŞİN EVRELERİ

“Şiir hep bizden önce vardır, doğada da,
kitaplarda da”
(Rifat, 2009, s. 326).

1945'te basılan *Güzelleme* adlı şiir kitabında, Oktay Rifat'ın tümüyle folklorla kurduğu ilişki üzerinden yürüyen şiir imkânları göze çarpar. Bu kitaptaki şiirlerde, doğaya yönelişten kasıt, ancak ve ancak geleneksel düzlemde ele alınan halk deyişlerinin, tekerlemelerin ve bunlara benzer kalıpların temelinde var olan doğa teması olabilir. Doğanın bütünlüğüne ya da içkinliğine yönelik bir yönelişten söz etmek bu şiirler için biraz zor olacaktır.

Oktay Rifat, 13 Mayıs 1945 tarihinde yayımladığı “Gerçek Peşinde” adlı yazısında, ünlü Fransız yazar Marcel Proust'un insanın hayvan ve bitkiye benzemesiyle ilgilendiğini anlatır. Yazarın bu durumunu da insanlığın milyonlarca yıl süren gelişimini bir anda insanda görüvermesiye ilişkilendirir (Oktay Rifat, 2009, s. 18-19). Demek ki; bu tarihlerde Oktay Rifat, henüz şiirleriyle olmasa da şiir hakkında dile getirdiği düşünceleri bağlamında doğa ve insan arasındaki bağlantıyı fark etmiştir.

1946'da *Yaşayıp Ölmek, Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler* ile Oktay Rifat'ın doğaya yönelik farkındalığını artık dile getirdiği görülür. Daha çok, Garip hareketi kapsamında değerlendirilebilecek tarzda şiirlerin yer aldığı kitaptaki ilk şiiri “Şükür” ile şair, doğaya yönelimde hissettiği tevazuyu gözler önünde serer. Ağaç, kent, mevsim ve evren perspektifi üzerinden yakaladığı çevresel uyuma hayran kaldığı anlaşılır. Söz konusu şiirleriyle, yaşam dizgesinin birimlerini aşamalı şekilde algılayarak, birbirleri arasındaki ilişkileri belirleyebilen, doğayı tek ve bütün halinde sevebilen bir şair portresi çizer.

Orhan Koçak, “Şiirin Sesi ve Eleştiri” başlıklı yazısında, Oktay Rifat'ın şiir evreninde doğanın başından beri bir eğretilme ve imge deposu olarak var olduğunu ifade eder (Koçak, 1993, s. 20). “Bir Çeviri” adlı yazısında, Oktay

Rifat'ın Orhan Veli ve Melih Cevdet'le birlikte ilk dönem şiirlerinin gündelik hayatta bir güzellik bulma eğilimi içinde şiir imkânları yaratmaya çabaladıklarını söylemesi önemlidir. Çünkü şair burada aslında, doğaya bakarken bir olağanüstülük bulma fikrini ima eder (Oktay Rifat, 2009, s. 181).

Oktay Rifat'ın *Yaşayıp Ölmek, Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler* ile aynı yılda yayımlanan ve varoluşçuluk üzerine düşüncelerini içeren “Yepyeni Bir Sanat Çığır ve 1945 Nobel Mükâfatı” başlığını taşıyan bir yazısı vardır. Yazıda şair, var olmanın bir takım sonuçları da beraberinde getirdiğinden bahsetmekte ve var olanın içinde bulunduğu çevresel dizgeyi ve çevresel dizgeyi meydana getiren unsurları etkilediğini öne sürer. Her bir bireyin diğerleri önünde mesuliyetlerinin olduğunu anlatır (Oktay Rifat, 2009, s. 39-40). Bireyin doğada diğerleriyle etkileşim içinde bulunduğunun altını çizen söz konusu yorumlarıyla Oktay Rifat'ın doğada her şey diğer her şeyle bağlantılıdır ilkesini dolaylı olarak içselleştirdiği söylenebilir.

Oktay Rifat'taki doğa yöneliminin ilk şiirlerinde çoklu çevresel dizgeler ve birimleri arasındaki ilişkilerin kavranmasıyla oluştuğu açıktır. Yaşamsal ögeler çevresel dizgeyi oluşturan tek tek katmanlar halinde incelenir ve bir bütünde toplanır. Doğaya bakışında takındığı bu çoğulcu tavrı şair, daha ilk şiirlerinden itibaren doğaya yöneliminde bütünden yana kılar. Doğayı düşünmeden bir anda sever ve doğaya kendi değeri üzerinden içkin bir nitelik atfederek yaklaşır. Oktay Rifat'ın bir şair olarak doğaya yönelimi, faydacı ve insan merkezci yaklaşımdan aslında başlangıçtan beri uzaktır. Mekanik bir kaynakla beslenmez. Aksine, doğanın yenilenen yapısı karşısında duyulan hesapsız coşkuları şiir dinamikleri olarak kullanır. Oktay Rifat'ın ilk dönem şiirleriyle ilgili Cemal Süreya da yukarıda söylenmek istenen doğa merkezli bakış açısının varlığına koşut bir yorumda bulunmuştur:

Daha ilk şiirlerinde beliren bir özelliği var Oktay Rifat'ın: birdenbirelik. Durmadan yorulmadan yaşama sevincini ufak ayrıntılara indirir, çevresinde gördüğü her şeyde yeniden yeniden yaşamak ister bu sevinci. Her an yanıtlanması gereken bir soru gibidir yaşamak. Ve her şey yanıtıdır: nesneler, durumlar, biçimler. Kitabın yanında defter vardır, birden defterin yanındaki bardağa kayar gözleri, onun yanında duran bir çocuk vardır ve

uzaklarda yıldızlar... doğa içinde nesnelerin birbirleriyle ve insanlarla hisımlık bağlarının farkına varmış, üstünde bir an düşünmeye fırsat bulmadan sevirmiştir her şeyi; işi aceledir günler su gibi geçer; her şey birdenbire olur. Yaşayıp Ölmek, Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirlerde ve daha önceki şiirlerde hayat karşısında büyük bir hayranlıkla doludur (Cemal Süreya, 2006, s. 85)

Oktay Rifat'ın, *Yaşayıp Ölmek Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler*'de yer alan "Gün Sonu Konuşması" adını verdiği şiiri şairin, evrimsel bilginin somut şekilde işlendiği şiirlerinden biridir. Doğanın kendi kendine yeterliği, insanın ölümden korkmasının doğaya yeniden dönecek olmasından dolayı yersizliği, yani ölümün bir doğa yasası olarak normalleştirilmesi, insanın doğanın bir parçası olduğunun bilincinde olmasıyla açıklanabilecek ilk dönem farkındalıklarını oluşturur.

Yaşamdan duyduğu sevinci, doğa karşısında kayıtsız kalamayan heyecanlarını, doğada her şeyin diğer her şeyle bağlantılı olduğunun bilincinde bir yönelimle sunmasının yanında; doğanın insanın bütün olumsuz müdahaleleri karşısında insanı tekrar cömertçe kabul ettiğinin bilinciyle bunları şiirlerinde dile getirmesi, 'doğacı' bir bakış açısının göstergeleridir. Doğadaki devinimin farkındadır Oktay Rifat. Öyle ki, "Çelişme" adını verdiği yazısında, bu konuyla ilgili şu sözleri dikkat çekicidir:

Bence, Aristoteles'in mantığını, bir bilimcilik giysisi altında ısıtıp önümüze sürenlere Efesli Herakleitos'un, hiçbir şey kendi kendisi değildir, her şey oluş halindedir, her şey her şey olur, her şey her şeydir, ilkelerini hatırlatmalı. Biz karşıtların karşı karşıya değil de iç içe olduğunu öğrendiğimiz gün beynimizde bir şimşek çakar ya, yine de bu iç içeliği karşı karşıya imiş gibi düşünmekten kendimizi alıkoyamayız (Oktay Rifat, 2009, s. 187).

Aynı yıl içinde, "Yağmur ve Toprak" adını verdiği bir diğer düşünce yazısında, Oktay Rifat'ın enerji kavramının önemi üzerine değindiği görülür. Enerjinin değerinin insanlık tarafından pek bilinmediğinden ve doğadaki enerjinin savurgan biçimde kullanıldığından şikâyet eden şairin bu sorunlarla başa çıkmak üzere yayımlanması planlanan *Yağmur ve Toprak* dergisini okurlarına duyurduğu anlaşılmaktadır (Oktay Rifat, 2009, s. 75-76). Oktay Rifat'ın doğaya yönelimi, bu bağlamda, eylemci bir yön de barındırır.

Oktay Rifat'ın doğa ve sanat kavramlarını bir arada düşünmeyi destekleyen bir şair olarak, doğaya yönelimi olmayan, sanatı saf halde duyumsama amacı güden ve sırf bu yüzden de sanat-doğa ayrıştırması yapan sanatçılara karşı söyledikleri dikkat çekicidir:

“Halis bir güzele erişeceğiz diye tabiata sırt çevirmekle işe başlayan yüce sanatçıların mıymıntı eserleriyle her fırsatta karşılaşıyoruz” (Oktay Rifat, 2009, s. 77).

Şair sanatı doğadan bağımsız düşünen sanatçıların yaklaşımını ve bu felsefeyle ürettikleri sanat eserlerini yerden yere vurur. Sanat ve doğa birbirinden ayrı düşünülmemesi gereken ve birbirini bütünleyen iki kavram olmalıdır. Sanat, doğayı ötekileştirmemelidir, aksine, doğadan kopup gelmelidir.

1952 yılında yayımlanan *Aşağı Yukarı* adlı şiir kitabıyla Oktay Rifat'ın doğayı gözlemlemesinin sonucunda edindiği doğa merkezli yaklaşımını artık yavaş yavaş insan-doğa ilişkilerine doğru yönlendirdiği görülür. İnsanın bitkiler, hayvanlar ve yaşam alanlarıyla ilişkilerine şiir düzleminde değinir: “Bir elmada bir mevsim dolsun evimize” (Oktay Rifat, 2010, s. 136) dizesi buna güzel bir örnektir.

Tıpkı, *Yaşayıp Ölmek Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler*'de olduğu gibi *Aşağı Yukarı*'da da doğadaki güzellikler karşısında duyduğu heyecan ve sevinç duygularının Oktay Rifat'ın şiir dünyasında yarattığı çevresel tevazu dikkat çekmektedir. Doğanın değerinin insanlar tarafından anlaşılması gerektiği dair duyulan ses tonunun gitgide yükselmeye başladığı söylenebilir.

1954 tarihli *Karga ile Tilki*'de şairin doğanın sonsuzluğu ve yaşamın devamlılığına dair tespitleri; insanın doğadaki yaşam alanlarıyla olan etkileşimi, çevresel dizgedeki birimlerin doğanın bütünselliği açısından ne kadar önemli olduğu, yaşamdan duyduğu sevinçle birlikte doğayı özgürlük kavramıyla düşünmesi ve sanayileşen dünyanın sebep olduğu olumsuz çevre koşullarına

duyduğu tepkiyi doğanın güzelliğini yücelterek dile getirmesi bağlamında devam eder.

Perçemli Sokak adlı şiir kitabıyla Oktay Rifat'ın 1956 yılına kadar yazmış olduğu şiirlerin yapısal açıdan artık bambaşka bir yoldan devam ettiği şairin kendisi, edebiyat araştırmacıları ve şairler tarafından kabul edilen bir görüştür. Bu kabule göre Oktay Rifat, *Perçemli Sokak* ile sözcüklerden yeni soyut görünümeler elde etmenin peşine düşer. Alışlagelen şiirsel imgelerin düzenlerini değiştirme çabası olarak düşünülebilecek yeni bir gerçeklik kurma macerası; *Perçemli Sokak*'ın Oktay Rifat'ın önceki şiirlerinden farkını ortaya koyar. Öyle ki, Nuray Küçükler, Oktay Rifat'ın şiirini gelişim ve yenilenme açılarından incelediği yüksek lisans tezi çalışmasında, şairin ilk dönemden *Perçemli Sokak*'a kadarki dönemde yazdığı şiirlerinin *Perçemli Sokak*'tan sonra yeniden yapılanmaya girdiğini ifade eder (Küçükler, 2007, s. 2).

Oktay Rifat'ın doğaya yönelimi, *Perçemli Sokak* ile birlikte değişmeye başlayan şiir imkânlarında da gözlemlenebilir. Gerçeğin alışık olunan düzeninin değiştiği bambaşka ve özgün yeni bir imge düzeninde yer alan dizelerde de güvercinler, gökyüzü, karadutlar, otlar, martılar, rüzgâr, deniz, balık, leylak kokusu, ağaç, kedi vb. doğanın bütünsel yapısına gönderme yapacak şekilde bütün *Perçemli Sokak*'ta ele alınır.

Bu durum, Oktay Rifat'ın doğaya yöneliminin şiir imkânlarını değiştirse bile zenginleşerek içselleştiğini görmemize neden olmasının yanında, soyut imgelerin kullanımında da doğayla özdeşim kurma eğilimini gözler önüne sermiştir:

“Uyu denize benze” (Oktay Rifat, 2010, s. 202) dizesindeki gibi bu dönemde şair, doğa farkındalığını daha önce alışık olunmayan biçimlerde; yeniden, özgün bir şiir eylemi içinde dile getirir: “Bekle ki soğanlar salatalar yağsın/ Nisan yağmuru yeşersin” (Oktay Rifat, 2010, s. 199). Bu durum, doğa görüntülerinin yeni gerçekliklerle başka başka açılardan tekrar yaratılması olarak da yorumlanabilir.

Perçemli Sokak, Oktay Rifat'ın şiirindeki yenilenmeyi temsil etmekle birlikte, doğaya yönelimindeki bilinçli bakış açısının da şahsına münhasır bir üslupla derinleştiğini, genişlediğini gösterir: “Güneş çukurlar açıyor yüzünde. Yum gözlerini yarı yarıya, yağmurun ellerine yağdığını duyacak kadar. Bu takma gök hepimizin.” (Oktay Rifat, 2010, s. 204) ifadelerinde olduğu gibi, “Uzay Yolcusu” adını verdiği 1961 tarihli yazısında sarfettiği şu cümleler, doğaya yöneliminde seçtiği yolun değişerek geliştiğini anlatmaya yeter:

“Bahar günü iki taş arasından başkaldıran ota, denizdeki istavrite şimşek gibi salan martıya, usul usul sallanan ağaca, sonra hepsini bağlayan güneşe, alışkanlığın açısını bir yana itip bakabildiğiniz gün siz de biraz Gagarin sayılırsınız.” (Oktay Rifat, 2009, s. 193). Böylece şair, doğaya yönelirken, doğanın gerçekliğini yeniden yorumlarken, dümdüz akılcılığı eleştirmekte ve dünyanın tasvirinin alışılmış gerçeklik ifadelerinden ve kupkuru gözlemlerden farklı olarak, bir astronot olan Gagarin'in bakış imbiğinden süzölmüş anlatımının sınırlarının ne kadar geniş olduğunu vurgular. Doğayı kavramak ve fark etmek, şiirinin imkânlarını değiştirmeye başlasa da Oktay Rifat'ın kaleminden dökölmeye devam etmektedir:

“Dibi görünen denize bak
Bak
Bak” (Oktay Rifat, 2010, s. 212)

1958 yılında yayımlanan *Âşık Merdiveni*, Oktay Rifat'ın şiirinde yeni bir soluk getirme arayışının yeni işaretidir. Yine, bilinen, alışılan gerçeklik ve görünömlerinden ziyade daha soyut ve alışılmamış yeni imgelerin kullanımı şiire hâkimdir. Oktay Rifat, *Perçemli Sokak*'taki gibi *Âşık Merdiveni*'nde de doğaya yöneliminde derinliğe inme yolunda önemli adımlar atar. Öyle ki, doğayı gözlemlerken ilk şiirlerindeki hayranlıktan doğan şaşkınlık; artık yerini doğa ve doğanın öğeleriyle özdeşim kurmaya bırakır. Bundan sonra Oktay Rifat, yavaş yavaş doğayla doğrudan etkileşimi kurabilen ve bu etkileşimi hisseden çevresel benlik düzeyine erişmeye başlar. Şiirlerinden alınan iki örnek, bu savı doğrular niteliktedir:

“Tentenin üstündeki martı bana bakıyor. Ben martıya bakıyorum. Martı uçtu.” (Oktay Rifat, 2010, s. 236)

“Küçük kuş avucuma kon bugünlük yemem seni.” (Oktay Rifat, 2010, s. 237)

Âşık Merdiven’nde, geleneksel imge düzeninden ayrı gelişen yeni duruşuyla Oktay Rifat’ın benzetmelerinin doğaya doğru olduğu ve doğa-insan etkileşimine önceki şiirlerine göre daha fazla yer verdiği söylenebilir.

1959 yılında yazdığı “Şiir Olmasa” başlıklı yazısıyla Oktay Rifat, şiirin yaşama karışmış bir gerçek ve şiir kitabına başlık olarak seçtiği âşık merdiveninin de aslında bir bitki adı olduğunu dile getirmektedir (Oktay Rifat, 2009, s. 171). Buradan yola çıkarak, Oktay Rifat’ın şiir ve doğa ilişkisi bağlamında şiirin doğadaki görünümünü yeniden yarattığını savunduğu söylenebilir. Dahası, şairin şiirin bitkiye kişilik kattığını ve bitkiyi toprağa ekmek ve yeşertmek kadar önemli bir iş olduğunu da düşünmesi (Oktay Rifat, 2009, s. 171) bu çıkarımı destekler niteliktedir. Şiirin doğa ile bu şekilde kurduğu bağ, Oktay Rifat’ın doğaya yöneliminin içselleşerek yoğunlaştığını anlama yolunda ipucu sağlayan bir özellik olarak düşünülebilir.

1966 yılında, Oktay Rifat’ın üç bölümden oluşan şiir kitabı *Elleri Var Özgürlüğün* yayımlanmıştır. Bu kitapta, şairin doğaya yönelimiyle ilgili olarak en nitelikli yorumu, “Oktay Rifat’ın Şiir Çizelgesi” adlı yazısında Cemal Süreya getirmiş ve Oktay Rifat’ın *Elleri Var Özgürlüğün* adlı kitabında insanın uzak geçmişi ile bugünü arasında kurulan ilişkiyi dile getirdiğini kaydetmiştir. Ona göre, Oktay Rifat, insanın uzak geçmişi ile bugünkü durumu arasındaki serüveni, tarihten çok doğa içerisinde izlemeye çalışmaktadır (Cemal Süreya, 2006, s.93).

Elleri Var Özgürlüğün’de insanın doğa içerisindeki yeri ve doğayla ilişkisi ön plandadır. “Agamemnon” şiirinde insanın doğayla kurduğu ilişki biçimi tarihle iç içe geçirilmiş halde sunulur. Doğa, söz konusu şiirde bir yandan emek olgusuyla birlikte düşünülürken öte yandan toplumsal çevrebilimin öğretilerine de uygun

biçimde doğadaki üretim ilişkilerinin adaletsiz paylaşımından ayrıksı bir kavramın hayali olarak işlenir:

Biz kurduk zamanı öyle ya! Ektik ve biçtik, belirledik saatlerden geçen kumu sabanla ve orakla; gittikçe derinleşir o kabukta bu ilk çentik. Baltayı ve ateşi çıkardık deliksiz kayadan. Ceylan sekişli atları kardık en soylu çamurla. Sevgiyi üfledik doğaya (Oktay Rifat, 2010, s. 362).

Oktay Rifat, toplum ve doğa arasında kurduğu ilişkiyi 1961 tarihli “Kişilik” adını verdiği yazısında en iyi şu cümlelerle özetler:

“Doğada her şeyin hareket ettiğini biliriz. Biliriz ki, atomundan yıldızına kadar hiçbir şey yerinde saymıyor. Doğadaki bu hareket, biliriz ki, zincirleme bir oluş halinde, bütün evreni kavıyor. Yine biliriz ki, toplum da, insan da bu oluşun, bu değişimin dışında değildir” (Oktay Rifat, 2009, s. 182-183).

Şiirlerde çevresel dizgenin birimleriyle özdeşim kurma eğilimi devam etmektedir. Çevresel dizgenin birimleriyle etkileşimi ve çevre hakkından bahsetmesi şairin artık derinleşmeye başlayan çevresel benliğinin yansıması olarak ele alınabilir.

Oktay Rifat, *Elleri Var Özgürlüğün*’de doğaya yönelimini gerçekleştirirken; bu kez, hayat görüşü olan toplumsalcılıktan da beslenmiş ve doğa algısına yeni bir özellik daha eklemiştir. Oktay Rifat’taki doğa yönelimi başlangıçtan itibaren içselleşen bir çizgide artmaya devam etmektedir. Başlangıçta; doğa karşısındaki hayran ve şaşkın tavrın getirdiği olumlu hava; 1966’da hayat görüşü olan toplumculuğunun da etkisiyle daha karamsar, isyankâr ve umutsuz bir seyir almıştır. *Perçemli Sokak* ile başlayan doğayla etkileşime girerek özdeşim kurma eğilimi, *Elleri Var Özgürlüğün*’de de devam etmektedir.

1969’da Oktay Rifat’ın iki bölüm ve bir önsöz niteliği taşıyan şiirden oluşan *Şiirler* adlı kitabı yayımlanmıştır. Kitabın birinci bölümünü *Eski Güneş*, ikinci bölümünü ise *Rüzgârlı* başlıklarını verdiği şiirler oluşturmaktadır. Kitabın bölümlerden önceki başlangıç kısmında ise “Az Gelişmiş” adını verdiği önsöz niteliğindeki şiiri yer almaktadır.

Oktay Rifat, doğaya yöneliminde, *Elleri Var Özgürlüğün*'le görünür kıldığı umutsuzluğunu ve karamsarlığını *Şiirler*'de de devam ettirir ancak Oktay Rifat'ta insan ve doğa ilişkisi bağlamında doğanın üretkenliği karşısında kayıtsız kalamayan bir çevresel benlik varlığı da görülür. Bunun sonucu olarak da şairin şiir evreninde doğayla özdeşim kurma eğilimi hız kesmeden sürmektedir. Toplumsal dünya görüşünden beslenen adil dünya özleminin imkânsızlığı veya bunun zor bir ütopya oluşu karşısındaki karamsarlığını doğadaki üretken hareketin aydınlığı ve güzelliğinden duyumsadığı umutla bir nebze olsun bastırmak istemektedir. Bu bağlamda “Yağmurdan Sonra”, “Güneşler Aylar”, “Gündüze Geceye Özlem”, “Şemsiye”, “Kedili Gece”, “Gün Doğuyor”, “Elma”, “Bayraklarımı Çektim”, “Buğday”, “Kuş”, “Kırlangıç”, “Eski Güneş”, “Gözlerinin Yamacında”, “Ovaya Doğru” adlı şiirleri önemlidir.

Cemal Süreya da “Elleri Var” adlı yazısında, Oktay Rifat'ın, doğayla özdeşim kurma eğiliminden bir teselli yaratmak istediğini söyler (Cemal Süreya, 2006, s. 96).

Öte yandan Orhan Koçak, “Uzun Denklem: Oktay Rifat'ın Şiirinde Folklor ve Modernizm” adını verdiği makalesinde, Oktay Rifat'ın Cumhuriyet döneminde resmi ideolojinin yeniden düzenlenmeye çalışıldığı kamusal alandan çekilmesini değerlendirirken, bu çekilmeyi doğanın merkezi bir rol almasıyla ilişkilendirmektedir:

“Doğa (ve değişmezlik) hemen toparlanır ve hükmünü sürdürür: Her şey eskisi gibi, her-zaman-çoktan olduğu gibi, sürüp gidecektir” (Koçak, 1999, s. 169-170).

Nuray Küçükler'e göre ise Oktay Rifat şiirinde insanın, hem toplumsal hem de evrenin bir parçası olarak ayrı ayrı ve birlikte varoluşu söz konusudur. Bu ikili varoluşu bireyin doğayla kurduğu ilişki için de geçerli bir durum olarak gören Küçükler, doğanın hem değişmez oluşuyla bireyin yalnızlığından ve umutsuzluğundan sıyrılmasına yardımcı olmasını, hem de toplumsal koşulların yarattığı olumsuzluğun aşılmasında bir çözüm niteliğinde ele alındığını dile getirmektedir. Bu bağlamda, Oktay Rifat'ın *Şiirler* kitabında yer alan “Ekmek” ve

“Ovaya Doğru” adlı şiirleri, şairin doğaya toplumculuk kazandırdığı şiir örnekleri olarak nitelemektedir (Küçükler, 2007, s. 56).

1973 yılına gelindiğinde; Oktay Rifat’ın *Yeni Şiirler* adını verdiği şiir kitabı yayımlanmıştır. Bu kitap da iki bölümden oluşmaktadır: *Sen Yalnızlığında* ve *Dağın Orda*.

Doğaya bütünlüklü bakmak, insanın doğanın bir parçası olduğunu fark etmek ve doğayla özdeşim kurma eğilimi, Oktay Rifat’ın doğaya yönelimindeki derinliğin katlanarak sürdüğünü gözler önüne sermektedir. Evreni anlamlandırma uğraşı içinde insan olarak, yaşamsal dizgeye ait küçük diğer dizgelerden biri olduğu gerçeğiyle karşılaşan bir Oktay Rifat portresi hâkimdir; ancak bu portreye eklenmesi gereken ve 1966’dan beri iyiden iyiye belirginleşen bir diğer özellik daha vardır; o da, Oktay Rifat’ın toplumculuğudur.

Söz konusu şiirlerde Oktay Rifat, varoluşu anlamlandırma ve evreni kavrama isteği içine girmiştir. Yalnızlık, karamsarlık ve umutsuzluk gibi olumsuz duygular yine devam etmektedir; fakat bu şiirlerde asıl belirginleşen nokta, toplumsal çevrebilim ölçütlerine göre karşılık bulan, kentleşme ve kentleşmenin doğacı olmayan aksine doğayı tahribata sürükleyen etkilerini işlemesidir. Bu bağlamda, şairin “Sen Yalnızlığında” adını verdiği şiiri önemlidir.

Oktay Rifat’ın 1976’dan 1980’e kadarki dönemde yazdığı *Çobanlı Şiirler*, *Bir Cigara İçimi* ve *Elifli* adlı şiir kitaplarının ise içerik yönüyle bütünlük arz ettiğini vurgulayan Ahmet Oktay, bu üç kitabın etrafında şekillenen meseleleri doğa, kırsal yaşam ve köy yaşamı olarak belirlemiştir (Oktay, 1992, s. 166). Bu yorumdan hareketle, Oktay Rifat’ın önceleri dağınık doğacı şiirlerinin 1976-1980 yılları arasındaki dönemde içerik bakımından art ardalık özelliği gösterdiği söylenebilir.

Ahmet Oktay, “Yaşamın Hesabını Tutmayı Öngören Bir Şiir Üzerine Gözlemler” adlı bir diğer çalışmasında, Oktay Rifat’ta kırsal yaşama doğru yönelme

durumunu onun aslında “insanal değerlere yöneliş”i bağlamında yorumlamıştır (Oktay, 1988, s. 20).

Bu noktada, Ahmet Oktay’ın Oktay Rifat’ın kıra doğru yöneliminin dünyadan uzaklaşıp dünyadan soyutlanması olarak görmediğini de belirtmek gerekir:

“Dünya ilgisi azalmamıştır elbet. Ama bakış bilgelikle dolmuş, insanın ve emeğin yüceltimi, yaşanan şiddetle doğru orantılı olarak barışçılaştırmıştır” (Oktay, 1988, s. 20).

Oktay Rifat’ın 1976-1980 yılları arasında yayımladığı *Çobanlı Şiirler*, *Bir Cigara İçimi* ve *Elifli* adlı şiir kitaplarının; toplumsal şiddetin ve toplumsal baskının Türkiye’de giderek arttığı bir sürecin ürünleri olduğunu da eklemek gerekmektedir.

Nuray Küçükler, Oktay Rifat’ın 1976 yılından sonra, doğaya yönelimindeki gelişmeleri ve değişimleriyle ilgili önemli saptamalarda bulunmuştur. Ona göre, Oktay Rifat’ın, kır hayatı ile toplumsal hayat doğadan görünümlele kaynaştığı üç kitabında insan-doğa ilişkisi üç farklı biçimde ele alınır:

“Birincil biçim doğanın kır yaşamını ve bu yaşamdaki toplumsallığı kapsadığı şiirlerde, ikincisi doğanın tek başına insanı kapsadığı şiirlerde görünür olmaktadır. Üçüncül biçim ise insanın doğayla özdeşleşme çabasının görüldüğü şiirlerde söz konusudur” (Küçükler, 2007, s. 64).

“Çobanlı Şiirler” adlı eleştiri yazısında, Mehmet H. Doğan’ın Oktay Rifat’ın şiir evreninde doğa ve insan ayrılığının olmadığını destekleyen yorumları bulunmaktadır (Doğan, 1986, s. 216-217). Toplumsallıkla doğanın etkileşimli ve hareketli bir biçimde şiirlerde yer aldığı görülmektedir.

“Benzeşme ve Eşduyum Nedir” adını verdiği Ocak 1981 tarihli yazısında Oktay Rifat, ünlü şair Baudelaire’in şiirde yetkinleşme eyleminin uygulayıcısı olarak şu düşüncelerini vurgulamıştır:

“İyi ozanlarda hiçbir eğretilme, benzetme, niteleme yoktur ki, ele alınan durumda matematik bir uygunluk göstermesin. Çünkü bu benzetmeler, bu eğretilmeler, bu nitelemeler evrensel benzeşmenin tükenmez hazinelerinden ele alınmıştır. Başka bir yerden de alınamazdı.” (Oktay Rifat, 2009, s. 232). Burada vurgulanması gereken nokta; eşduyum olarak tanımladığı duyular arasında benzeşim kurma işleminin mistik düşüncelerde aranmasına Oktay Rifat’ın şair olarak karşı çıkmasıdır. Öyle ki yazısının sonunda Oktay Rifat’ın duyular arasında benzeşim kurma işleminin madde deviniminin çeşitlenmesinden ileri geldiğini; renk, ses ve kokunun maddenin titreşimlerinden başka bir şey olmadığı düşüncesini destekleyen bir yazarın görüşlerine yer verdiği görülmüştür (Oktay Rifat, 2009, s. 233-234).

“Anlatılmaz Nasıl Verilir” adlı yazısında ise yukarıda bahsedilen yazısında açıklamaya çalıştığı “Benzetme ve Eşduyum” kavramlarına dair fikirlerinin daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi için özetini vermiştir. Oktay Rifat’ın benzeşme kavramını açıklarken evrenin maddeye dayandığı yönündeki görüşü desteklemesi doğayı kendi gerçekliği içinde değerlendirebilmesi bakımından önemlidir. Benzeşmeler, Oktay Rifat’a göre bu yüzden doğaldırlar:

1. Evren tek elden çıkmadır. (Tanrı)
2. Yaradılış maddesel ve ruhsaldır. (Doğa, insan ve başta Tanrı)
3. Maddesel yapıyla ruhsal yapı arasında bir uyum, bir benzeşme vardır. (Evrensel benzeşme)
4. Duyu organlarının algıları da kendi aralarında uyur ve benzeşirler. (Eşduyum)

Buna karşılık maddeci görüş: Evrenin maddeden kaynaklanması nedeniyle her türlü benzeşmenin doğal olması. (Oktay Rifat, 2009, s. 239)

Hem şair hem de ressam olan Oktay Rifat, şiirin imkânlarını denerken ressamlığından da yararlanmışır. Şiirlerinde çevresel dizgenin birimlerini perspektife dayanan bir gözle gösteren ifadelerle anlattığı görölmektedir. Bu bağlamda, Tuğrul Tanyol'a göre Oktay Rifat'ın bu dönemde şiirinde yer verdiği resim bilgisi doğadan beslenmektedir (Tanyol, 1988, 28).

Oktay Rifat'ın kıra yöneliminin 1976'dan sonra da toplumsaldan ayrı düşünölerek verilmediğı görölmektedir. Şair için doğa ve insan birlikte ve iç içedir. Doğayla özdeşleşme çabası içinde insanı doğadan ayrı düşünemez.

Oktay Rifat'la 1980 yılında yapılan bir söyleşide şiirinin nasıl olduğı üzerinde sorulan soruya şair tarafından maddeci ve gerçekçi bir anlayışa dayanan bir şiir yapısının olduğı ve maddeci ve gerçekçi yaklaşımının şairin kişiliğinin özüyle alakalı olduğı vurgulanmıştır (Rifat, 2009, s. 326). Bu durum, Oktay Rifat'ın doğaya yönelimini etkileyen ve doğayı mistik bir bakış açısından farklı olarak kendi gerçekliğı içinde değerlendirmesine neden olan önemli bir niteliğı olarak yorumlanabilir.

1982 yılına gelindiğinde, şairin *Denize Doğru Konuşma* adlı şiir kitabı yayımlanmıştır. Aradan geçen iki yıl zarfında ise *Dilsiz ve Çıplak* yayımlanır. Bu iki şiir kitabı incelenecek olursa görölmektedir ki, Oktay Rifat *Perçemli Sokak* ve *Âşık Merdiveni* ile yakaladığı gerçeğin alışılmış görüntülerinden başka bir imge düzenini devam ettirmektedir. İmgelerin soyutlamalar halinde yeniden kurulması sürmektedir. Oktay Rifat'ın bu dönemde doğaya yöneliminde önemle üzerinde durulması gereken konulardan biri yeni gerçeklikleri keşfederken de doğanın alışılmış gerçekliğini kullanmasıdır. Bu, doğanın yeniden kurulması, aslında doğanın birincil gerçekliğinin yeniden kurulması demektir. Dahası, ölüm olgusu, Oktay Rifat'ın bu dönemdeki şiirlerinde de yine bir doğa yasası olarak normal görölür.

1987'de *Koca Bir Yaz* adını verdiği şiir kitabı ise Oktay Rifat'ın ulaştığı yeni imge düzenindeki şiir imkânlarından ziyade daha somut görüntülerin yer aldığı bir eser olmuştur. Şairin doğaya yönelimi bu kitaptaki şiirlerde de çok farklı bir

yol çizmemektedir. Yaşam ve ölüm; doğanın sürekliliğinin birer gerekçeleri olarak olağan olaylar olarak kabul edilmektedir.

Oktay Rifat'ın bütün şiirleri kapsamında ele alınacak doğa yönelimi konusunda geniş bir perspektiften Ahmet Oktay önemli saptamalarda bulunmuştur. Ahmet Oktay'a göre Oktay Rifat ilk şiirlerinde dekor kullandığı doğa sonraki yıllarda, şiirin temel öğelerinden biri olmuştur. Doğaya çözümleyici bir yöntemle yaklaşmamış; orada açıklanması, yorumlanması gerekli gizler görmemiştir. Kendi dışında var olan doğayla bütünleşme, doğayı bireyselliğinin bir parçası kılma eğilimi hâkimdir (Oktay Rifat, 2009, s. 355).

Sonuç olarak, 1946'da *Yaşayıp Ölmek Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler*'den itibaren doğayı araç olarak görmez. Şaşkınlık ve hayranlıkla birlikte anlama ve anlamlandırma çabası içindedir. İnsan ve doğa ilişkisi 1952'de *Aşağı Yukarı* ile başlar. *Karga ile Tilki*, doğanın sonsuzluğunu fark ettiğini kanıtlar. Yaşam, devamlılığı olan bir süreç olarak ele alınır. Çevresel dizge bütünlüğü öncelenir ve vurgulanır. *Perçemli Sokak ve Âşık Merdiveni*, şairin doğayla özdeşim kurma yani, doğa gibi düşünebilme eğiliminin görüldüğü kısımdır. Özdeşim kurmaya başlaması demek çevresel benliklerin ortaya çıkması demektir. Farklı üslupla, söylenmemiş olanı söyler. 1966'da, *Elleri Var Özgürlüğün*'de de özdeşim devam eder fakat burada beliren önemli bir özellik daha vardır; o da toplumsal düşünce ve karamsarlıktır. *Eski Güneş ve Rüzgârlı*'da söz konusu karamsar havayı dağıtmak için şairin umudunu doğaya bağladığı görülür. 1973'te *Sen Yalnızlığında*, *Dağın Orda* ile evren nedir sorusuyla birlikte toplumsal duruş, kentleşmenin eleştirisi ve kent-kır yaşamı kıyaslaması eklenir. Şairin emeklilik döneminde kentten uzaklaşıp doğa ve kır hayatına başladığı yıllara denk düşen *Çobanlı Şiirler*, *Bir Cıgara İçimi* ve *Elifli*'de doğaya kaçış isteğinin izdüşümleri belirginleşir. Öte yandan bu sürecin Türkiye'de toplumsal şiddetin hızlandığı bir dönem olması da manidardır. Daha sonraki şiirlerinde, *Denize Doğru Konuşma*'da ve *Dilsiz Çıplak*'ta, ölüm olgusu şairin belleğinde doğanın temel bir yasası, zorunluluğu, süreci olarak yer alır. Şairin son şiirleri *Koca Bir Yaz*'da ise yaşam ve ölüm doğal sürekliliğin gerekli basamakları olarak kabul edilir ve somut görüntüler işlenir.

Oktay Rifat'ın doğaya yönelimi, başlangıçta olmasa da 1946'dan sonra içselleşerek insan-doğa ilişkisi, insan-doğa bütünselliği, insan-doğa özdeşimi açısından incelenebilecek bir yapıda ele alınabilir. Çevresel benliğinin gelişmesiyle toplumsal çevrebilim ölçütlerine uygun düşen karşılıkların şiirlerde yer alması, hayatın getirdiği adaletsizlikler karşısında umut timsali olarak doğaya yönelmesi, kentleşme ve sanayileşmenin yarattığı çevresel tahribatı vurgulaması ve Türkiye'de 1980 döneminde artan şiddet eğiliminin karşısında kırsal yaşam ve doğaya sığınması, Oktay Rifat'ın şiir evreninde bu çalışmada irdelenmesi gereken (doğanın görünümelerini açıklayan) önemli basamaklar olarak ele alınabilir.

2. BÖLÜM: LAWRENCE BUELL'İN DÖRT ÇEVRECİ İLKESİ

Yeryüzünde hayatın sürekliliğini gerçekleştiren doğal süreçlerin niteliklerinin farkında olmak, aynı zamanda doğanın ilkelerini ve sınırlarını bilerek doğayla uyumlu yaşamamanın da ne kadar önemli olduğunun farkında olmak demektir. Doğanın bütünlüğünü, sınırlılığını, kendi kendini kontrol edebilmesini, çeşitliliğini, doğada hiçbir şeyin yok olmazlığını, doğanın geri tepmesini, doğanın doğa için en uygun çözümü bulmasını ve kültürel evrim ile geleneksel çevre bilime saygı duyulması sonucunda doğayla birlikte yol alınması gerektiğini vurgulayan ilkeleri ünlü çevre bilimciler Mine Kışlalıoğlu ve Fikret Berkes ortaya koymuştur (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1993, s. 13-15).

Anlaşılmaktadır ki, doğanın insan ya da insan olmayan yapısıyla bir bütün ve bütün birimlerinin birbiriyle bağlantılı olduğunun altını çizen çevresel ilkeler; aynı zamanda nüfus sorunu, sanayileşme ve kirlenmeye bağlı olarak doğanın belirli bir taşıma kapasitesinin olduğu gerçeğini de gözler önüne serer. Doğanın kendi kendini kontrol edebilen bir yapısının olması, onun aynı zamanda bütünlüğüne de işaret etmektedir. Şöyle ki, artan canlı nüfusu, doğal dengenin sınırlarını zorlamaya başlarsa, doğa bazı etkenleri devreye sokar ve nüfusu kendiliğinden azaltır. O halde doğa belli bir alanda yaşayan ve birbirleriyle etkileşim içinde olan her tür canlı ve cansız çevreleri söz konusu denetimi gerçekleştirmek için gereken etkenlere sahiptir.

Yaklaşık otuz milyon kadar türü içinde barındıran bir doğa tanımı yapılmaktadır ve bu doğa tanımı, canlılar arasında gözlemlenen çeşitlilik, bütünsellik ve özdenetim gibi ilkelerin de tamamlayıcılığını vurgulamaktadır. Tek yönlü bir doğa ve çevre anlayışından farklı olarak alternatif yaklaşımların aranmasını da öne süren doğanın çeşitliliği ilkesi petrolün yanında kömür, güneş, rüzgâr, su ve biyomas enerjisine yönelen bir ekonomik düşünce biçiminin doğa için uzun vadede sigorta görevini de gördüğünü vurgulamaktadır (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1993, s. 17-20).

Ortamda var olan madde ve enerji bir şekilden ötekine dönüşebilir, ama yok edilemez. Açıkça, doğaya yapılan olumsuz her müdahalenin etkisi doğanın başka bir çevresel dizgesinde meydana gelebilecek zarardır. Doğada her enerji dönüşümünde, enerjinin bir kısmı iş yapamayacak kadar, yani işe yaramayacak kadar dağınık bir şekle girer. Örneğin tarımda verimi sağlayan DDT'nin ciddi boyutlardaki zararları... (Carson, 2006, s. 34). Bu durum, doğaya karşı zafer kazanıldığını düşünürken bir süre sonra yenilgiye kucak açmak olarak özetlenebilir. DDT ile tarımdaki verimi artırırken bir süre sonra DDT'nin insanlar üzerinde kanserli hücrelerin oluşumuna neden olabileceğinin saptanması buna verilebilecek en çarpıcı örneklerden biridir.

Doğadaki her canlı, milyonlarca yıllık bir süreç içinde geçirdiği sayısız uyarlamalarla mevcut koşullara en uygun şekli almıştır. Evrimsel değişimler, ulaşılabilecek en uygun şekillerdir. İnsan eliyle yapılan herhangi bir müdahale, doğada her zaman için risk niteliği taşımaktadır. Doğada en uygun şekli evrimsel süreç içinde kazanmanın yanında bir de insanların doğaya en uygun uyarlamaları yakaladığı kültürel evrim süreci vardır. Örneğin, çiğ köfte yapımı sırasında sarımsağın bolca kullanılmasının sebebi çiğ etteki parazitlerin sarımsak tarafından öldürülmesidir. Bu, çevrebilimsel uyumun somut bir göstergesi sayılabilir. Tarımda, peyzaj mimarisinde ve sanayileşmenin sertleştiği diğer sektörlerde doğaya egemen olma tutkusu ile değil de doğayla birlikte gitmek ilkesiyle hareket etmeyi vurgulamaktadır. Örneğin; otoyol yapımında kırsal alanlar, ormanlar ve dinlenme alanlarının hesaba katılması gibi (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1993, s. 20-25).

'Çevresel dizge bilgisi' (ekoloji)²² ve 'çevresel dizge' (ekosistem)²³, çevreci şiir eleştirisinin metinlere yaklaşımında önem kazanan kavramlardan ikisidir. Çevresel dizge bilgisi sözcüğünün ilk olarak 1869 yılında Haeckel tarafından eski Yunancada 'ev' anlamına gelen 'oikos' ve 'bilim' anlamında kullanılan

²² Bu çalışmada, "ekoloji" sözcüğü yerine, Türkçe karşılık olarak "çevresel dizge bilgisi" ifadesi tercih edilmiştir.

²³ Bu çalışmada, "ekosistem" sözcüğü yerine, Türkçe karşılık olarak "çevresel dizge" ifadesi tercih edilmiştir.

'logos' kökeninden türetilip kullanılmaya başlandığı kaydedilmiştir.²⁴ Alışlagelen insan merkezci yaklaşımların tersine, çevresel dizge bilgisi, dünyanın sürüklendiği çevresel krizle ilgilendiği için, okura kazanması gereken doğa duyarlılığını hissettirebilir ve söz konusu duyarlılığı güçlendirebilir. Çevreci şiir eleştirisi, çevresel dizge bilgisi ile metne yaklaşan okurdan insanın ve diğer canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerinin farkında olduğu bir algı çerçevesi çizmesini beklemektedir. İnsanın, yaşam ağında tek başına olmadığını, çevresel dizgede insan olmayan türlerin de var olduğunu ve içinde bulunulan ortamın özelliklerinin insan ve insan olmayan diğer türler tarafından bütünlüklü halde temsil edildiğini belirli ilkeler ve kavramlar halinde öne sürmesi çevreci şiir eleştirisinin bu kavrama eğilmesinin önemini ve nedenini vurgulamaktadır.²⁵ Çevresel dizge kavramı doğanın tek bir bütün halinde algılanmasını sağlamaktadır. Doğadaki canlıların aralarındaki beslenme ilişkileri, birbirleriyle evrimsel açıdan uyumları ve dizge içindeki değişimleri çevresel dizge kavramı açısından önemlidir.²⁶ Çevresel dizgeyi doğal dizgeleri oluşturan öğelerin ve süreçlerin doğallık özelliğinin oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda, yaşam ağında çevresel dizgeler birbirlerinden etkilenen, birbirine bağlı olan, sayısız, küçük yapıların birleştiği, büyük çevresel dizgeyi oluşturduğu söylenebilir.²⁷

Canlıların doğada tek başlarına kalmadan cansızlarla birlikte oluşturdukları bir çevrede yer aldığı fikri de, çevreci şiir eleştirisinin çevresel dizge bilgisinden beslenen yanını oluşturmaktadır. Çevreci şiir eleştirisi bağlamında; çevresel dizge kavramı, metinlerde tam olarak "üreticiler, tüketiciler, ayrıştırıcılar ve onların cansız çevrelerinden oluşan; enerji akımı, mineral döngüleri ve popülasyon denetim işlevlerini kapsayan birim" (Kışlalıoğlu ve Berkes, 2010, s. 16) olarak ele alınmayabilir. Metinlerde, çevresel dizgeyi oluşturan birimlerin ya da öğelerin oluşturduğu bütünlüğe ait bir derinliğin var olup olmadığı sorgulanmalıdır. Bu noktada, tek başına doğa ve çevre kavramlarına, doğa ve

²⁴ Alıntıl原因: Çepel, 1992, s. 13.

²⁵ Berkes ve Kışlalıoğlu, 2010, s. 13-14.

²⁶ Berkes ve Kışlalıoğlu, 2010, s. 39.

²⁷ Çepel, 1992, s. 13.

evre kavramlarının insanla ve insan olmayan türlerle olan ilişkilerine odaklanmak gerekir.

Bu bölümde, modern Türk şiirinin önde gelen şairlerinden Oktay Rifat'ın poetikası, *The Environmental Imagination* (1995) adlı eseriyle ne çıkan ünlü çevreci eleştirmen Lawrence Buell'in yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız vresel ilkeleri destekleyen dört temel çevreci ilke ışığında incelenecektir. Ufuk zdağ ve Scott Slovic, "Guest Editors' Introduction Ecocriticism and a Conservationist Manifesto" adını verdikleri makalede, Lawrence Buell'in çevreci eleştirinin ne olduğu ve metinlere nasıl uygulanması gerektiği konusunda sıraladığı dört ölçütten bahseder (zdağ ve Slovic, 2010, s. 3).

Buell'e göre, çevreci eleştiriye cevap verecek bir metinde aranması gereken ilk kıstas, metinde insan olmayan doğanın da bir fon ya da dekor olarak kullanılmaksızın içsel değerinin varlığının sorgulanmasıdır. Metin, insan merkezci yapıdan değil; doğa ve evre merkezli değerlerden beslenerek gelişmelidir. Romantik bir bakış açısıyla verilmiş doğa manzaralarının yer aldığı metinlerin yorumu, çevreci eleştiri ölçütlerine uygun olmayan bir yorumdur. Bu konuda nirengi noktası, doğanın grnmlerinden ayrı, bütün vresel birimleriyle birlikte, herhangi bir trclk ya da ötekileştirme eğilimi içinde olmaksızın; bütüncül haliyle doğanın metnin odak noktasında yoğunlaşan bir imge olarak belirmesidir.

Buell, evreci eleştirinin ikinci ölçütünü yaşam hakkı olarak başlıklandırabileceğimiz bir ifadeyle anlatır. İkinci ölçüte göre, çevreci eleştiri sadece insan hakkına odaklanan yaklaşımlardan farklı olarak; doğada var olan her şeyin hakkına odaklanması gerektiğinin altını çizmelidir. İnsan, belirleyici bir özellik kazanması gereken ayrıcalıklı bir konumda algılanmamalıdır. İnsan, doğanın diğer tüm vresel birimleri gibi doğayı oluşturan parçalarından sadece biridir. Var olmak, tek başına insana özgü, ona bahşedilmiş bir hak ya da lütuf değildir. Doğayı insanla birlikte meydana getiren insan olmayan bütün oluşumların da en az insan kadar var olma hakkı vardır ve bu hakka saygı, şarttır.

Buell'in üçüncü sırada verdiği diğer ölçüt, insanın doğaya karşı sorumlu olduğunun altını çizer. Doğa, insanın tekelinde, insan merkezli ilerlemelerin kaydedilmesi için gereken malzemeyi sağlayan bir kaynak değildir. İnsan, doğadaki bütün hareketlerini doğaya karşı sorumlulukları etrafında gerçekleştirmelidir. Doğa, gelişigüzel insan eylemleri etrafında zarar görmemesi ve içsel değerinin farkında olunması gereken bir kavramdır. İnsan, doğa ile kurduğu ilişkide yöneten, şekil veren ve tayin eden taraf olma yolunda büyük bir hırsla sahiptir. Halihazırda bu hırs, doğanın insanla beraber sonunu hazırlayan büyük çevresel sorunlara yol açmaktadır. Dolayısıyla doğa karşısında her hareketiyle insan doğaya vereceği hesabı aklından çıkarmamalı; doğaya karşı sorumlulukları olduğunu unutmamalıdır.

Buell'in çevreci eleştirinin ne olduğuna dair belirlediği dördüncü ve son ölçüt ise doğa kavramına yüklenen süreç anlamıdır. Doğa, çevresel dizgedeki bütün süreçlerden bağımsız halde düşünülemez. Evrim ve diğer türler arasındaki ilişkiler, doğanın bütünlüklü açıdan uzun bir sürecin ürünü olduğunu gözler önüne serer. Doğa, yenilenen süreçler sayesinde varlığını devam ettirir. Daimi süreçlerin insan eliyle zarar görmesi demek, yaşamsal fonksiyonun sona ermesi demek olacağından insanın doğayı bir süreç bütünü olarak görüp kabul etmesi ve onu koruması gerekir. Metinlerde bu bilinç üzerinden yürüyen imgelerin açtığı yollar sorgulanmalıdır.

2.1. İçsel Değer

Oktay Rifat, “İnmişler Tek Tek” adını verdiği şiirinde, Buell’in önerdiği doğanın içsel değerine yönelik önemi ortaya koymada ağaç imgesi üzerinden ilerler. Ağaçların kavak, çınar, salkımsöğüt, çam ya da akça aralarında herhangi bir hiyerarşik sıralama olmaksızın doğaya insanların içindeki orman tasavvurundan hareketle dahil olmaları ve bu ağaçların uğurlu olduklarına inanması önemlidir:

İnmişler tek tek içimizdeki ormandan,
Dağlara, dere boylarına büyümüşler,
Kavaksa düz, ince uzun, çınarsa ulu,
Gökten o ışın mızrakları uzadıkça.
Vurmuşlar suya, sazın, kamışın üstünden,
Kimi salkımsöğüt, kimi çam, kimi akça.
Koşarlar arabalar, trenler geçtikçe.
Bereketli yağmurla anılsın adları,
Bu mavilik, bu güneş, bu toprak durdukça! “İnmişler Tek Tek”
(Oktay Rifat, 2010, s. 530)

Doğanın içsel değeri, çevresel dizgeyi oluşturan birimleri düşünmeden sevmek, onlara sadece var oldukları için bile saygı duymayı gerektirecek birtakım empatik düşüncelerle beslenmiş, doğacı bir hassasiyeti de bünyesinde taşır. Oktay Rifat uykusunda da, uyandığında da çevresel dizgenin birimlerinden bahçeleri, güneşi ve sahili ayrıca bulutları ve kuşları düşünür. İnsan merkezci faydacılıktan uzakta, doğayı kendiliğiyle ele alır. Doğanın varlığından mutluluk duyar:

EZA
Bahçeler ve güneş ve sahil hülyamda
Aşıyor başımdan süt beyaz gemiler
Zeytin dallarından süzülen atmosfer
Bulutlar ve kuşlar ne güzel dünyamda (Oktay Rifat, 2010, s. 76)

Buell’in doğanın metinde bir dekor olarak kullanılmasından farklı olarak, doğaya kimlik kazandırarak onun kendi varlığına değer atfetmek olarak bahsettiği çevreci bilinç, Oktay Rifat’ın şiir düzleminde şairin ağaçla yüz yüze durup ona bakması ve ardından derin içsel bir yolculuk yaparak bazı çıkarımlara ulaşması ile sonuçlanır. Öyle ki, ağaç sayesinde şair dikkatini ırmağa, yıldıza, dağa ve uzayıp giden yola çevirir. Ağaç imgesi, şairin doğadaki sesleri duyabildiğini ve doğayı dingin bir şekilde bütün benliğiyle dinlemeye koyulduğunu gösterir. Doğayı yeniden düşünür ve kendine özgü bir değerlendirmeye yeniden alımlar:

AĞAÇLA YÜZ YÜZE

Ağaçla yüz yüze durdum ve baktım
 Karanlığa açılan pencereden:
 Anlaşılmaz bir ırmak akıyordu,
 Bin köşeli bir yıldız, parıl parıl,
 Suda yüzüyordu ve bir dağ, ulu,
 Tutuyor ötelere giden yolu.
 Sesler duyabilirdiniz, belirsiz
 Sesler, ötelere görünmüyordu. (Oktay Rifat, 2010, s. 489)

Oktay Rifat, doğanın görünümünü saf bir dekor olarak kullanmaz. “Sen” diye tabir ettiği şiir kişisiyle manzara içinde kuşu özdeşleştirir. Meşe ormanı, mavi, bulut, uzay, değirmen, dere, kuzuların emdiği meme, yaprağın kıpırtısı ve söğüt dalının esintisini de buna ekler. Kar, güneş, süt, çiğ, sel, yemiş, yonca, kol, dil... sen kişisiyle özdeş halde düşündüğü diğer imgelerdir. Doğanın görünümünü sen kişisiyle eşitleyen şair için bu imgeler, muhtemelen sevdiği kişi olan “sen”in benliğinde yeniden yorumlanan ve içsel değerine kavuşan imgeler toplamı olarak doğanın bütüncül algılanışını oluşturur:

VII

Rüzgarlı tepeden ovaya bakınca
 Kuşsun uçan altımda, meşe ormanı
 Böğründe. Dağsın, etekleri sürülmüş.
 Mavisin, bulut ve uzay, bir doruktan
 Öbür doruğa. Değirmensin ufacık,
 Deresin köpüren yosunlu yarıktan.
 Kuzuların emdiği meme, yaprakta
 Kıpırtı, esintisin söğüt dalında.
 Sen tadını, rengini doğurduğum,
 Bilmeden bildiğim, karsın lapa lapa
 Çamları yatıran Kayalar Beli’nde.
 Sen çiğit ve yaz kokan kulübe, defne
 Dallarıyla çatılmış, sen güneş, ak süt,
 Yücelerin reyhanlı otundan olma,
 Çiğsin indi incek, boşanan yağmur
 Ve selsin, karanlık türküsü ırmağın.
 Yemişsin ısırdığım, yoncasın, kolsun
 Saran ve dilsin içimde düşündüren.
 Sen gök gürültülü, delice, sen oynak,
 Seyrine daldığım rüzgarlı tepeden. “Sen Yalnızlığında” (Oktay Rifat, 2010, s. 517)

Doğa ve çevre kavramlarına yönelik insan merkezci yaklaşımlardan arındırılmış, doğayı yarar götmeksizin benimseyen ve içselleştiren farklı bir bakış açısı mümkündür. Şöyle ki, doğa ve doğanın canlı ya da cansız, insan ya da insan olmayan bütün unsurları; kendilik değerine sahiptir. Doğa; kimse için, bir şey için ya da belirli bir amaç için yaratılmamıştır. Doğa, kendi başına var olma hakkına sahip bir kavram olarak yeniden düşünülmelidir.

Edward Relph, *Rational Landscapes and Humanistic Geography* adını verdiği kitabında, çevresel tevazuyu irdeler (Relph, 1981, s. 161-164). Relph'in kitabın çevresel tevazu adını verdiği bölümünün başlangıcına Heidegger'den 1947 yılına ait bir cümle koymuştur. Bu tek cümle aslında çevresel tevazuya dair anlatılmak istenen özü bünyesinde taşımaktadır: Cümlede Heidegger, insanoğlunun varlıkların efendisi değil onun varlıkların çobanı olduğunu kaydetmiştir (Alıntıl原因: Relph, 1981, s. 160). Bu cümleden insanların insan olmayan diğer türleri/varlıkları kontrol altına alma eğilimi yani mekanik dünya görüşü eleştirilmektedir. Çevresel tevazuya sahip olan bir insanın çevresindeki ve daha kuşatıcı anlamıyla doğadaki bütün varlıkları herhangi bir fayda amacı götmeksizin korumak, kollamak bir çoban edasıyla onlarla ilgilenmek gerektiği iletilmektedir. İnsanoğlu, doğa karşısında kibirli bir efendi değil, kalender bir çoban olmalıdır. Çoban metaforunda gizli olan tevazu özelliği önemlidir.

Çevresel tevazu insanlara, insan olmayanlara, yerlere, kısacası doğada var olma hakkını elde eden canlı ya da cansız her şeye karşı insanoğlunun sorumluluklarının farkında olması demektir. Doğanın kendilik değerini, doğanın var olma hakkını kabul ederek doğanın bir parçası olduğunu anlamak doğaya yönelik insanın geliştirebileceği tevazu fikrinin doğması demektir. İnsanoğlunun doğaya yönelimindeki benmerkezci, kıyıcı tavrını eleştirerek onu yok etmeye çalışan çevresel tevazu fikri şair olarak Oktay Rifat'ın doğaya içsel değer attettiği ve doğanın bütün unsurlarıyla birlikte var olmasının bir hak olduğunu düşünerek benimsediği ilk olarak aşağıdaki dizelerde dikkat çekmektedir:

Teşekkür etmeliyim yağan kara
Bu güne bu sevince
Yere bastığım için şükür
Şükür gökyüzüne toprağa
Adını bilmediğim yıldızlara
Suya ateşe hamdolsun “Şükür” (Oktay Rifat, 2010, s. 27)

Oktay Rifat, çevresel dizgenin birbirine bağı ve birbirinden beslenerek gelişen yeni birimlerin oluşmasına izin veren parçalarının değerinin farkında olan bir şairdir. Okurundan sudan başlayarak mavi göğe, bademlerden çamurlu sokağa, renklerin ahenginden yaşamın canlılığına, yaşam için girilen her türlü fedakârlığın ve zorluğun getirdiği dirilik hissine, güneşin bile ancak canlı yapılarda işlevini gerçekleştirip anlam evreninin sınırlarını yakalayabildiğine dair bütün insanoğlunun farkındalık içine girmesini ister. İnsanoğlunun içine düştüğü yabancılaştırmadan kurtulup en azından elinden geldiği kadar doğayı içselleştirmesi gerektiğini düşünür. Yaşamdaki canlılığı yürekte sevinçle çırpınan bir kuşa benzetir; olumlar. Doğanın diri olan her şeye yani canlılığa yönelik bir eylem olarak var olmasının farkına varan insandan; doğa yöneliminde bu yüzden çevresel bir tevazu yaratmasını ister. Doğa; insanoğlunun farkına varmadığı diriliğin eyleyicisi olarak karşısındaki bütün insan merkezci yaklaşımların köklü biçimde kırılıp yerine tevazuunun konduğu bir kavram olarak insanoğlunun zihninde yeniden tanımlanmalıdır:

SONSÖZ

Boğazından lıkır lıkır geçen
 Şu suyun kıymetini bil
 Nedir ki bu mavilik deme
 Pencereden görebildiğin kadar
 Göğün kıymetini bil
 Kıymetini bil çiçek açmış bademin
 Güneşli odanın çamurlu sokağın
 Beyazın siyahın yeşilin
 Pembenin kıymetini bil
 Dirilik öyle bir şey yürekte
 Sevinçle çırpınır
 Kavak yelleri eser insanın başında
 İnsanoğlu kızar öfkelenir savaşı
 Halk için girilen savaşta
 O korkulu sevincin
 Öfkenin kıymetini bil
 Bil ki bu
 Budur işte
 Güneş yalnız dirileri ısıtır
 Güneşin kıymetini bil (Oktay Rifat, 2010, s. 143)

Söz konusu yaşamsal diriliğin, canlılığın ve düzenin getirdiği hissiyatı duyumsamak, doğayı bütünsellik içinde içselleştirebilmek insanoğlunun doğaya dair geliştireceği tevazu fikrinin oluşmasına sebep olacaktır. Öyle ki; insan

önceden gittiği denizi ve denizin kokusunu, izlediği güneş, bulut ve deniz manzarasını, duyduğu martı seslerini, ağaçlı yolları, dalların ucundaki yeşilliği ve tazeliği yeniden düşünerek doğanın önemini kavramalı ve doğa karşısındaki kibirli yaklaşımını değiştirmeye yarayan tevazu fikrine ulaşmalıdır. Doğa, tek başına bu tevazuyu hak eden kendilik değerine sahiptir:

GEZİNİRKEN

Gidip gidip denize baktığın
günleri anımsa, o kokuyu duy
o güneşi bulutu anımsa
bir çift yürüyordu sarmaş dolaş
bir martı bağırıyordu
anıların ağaçlı yolları denizleri
bahçeleri akıyordu küçük dereler
gibi yamaçtan ve bir ev,
açık duran pancurları anımsa
ağaçları dalların ucundaki
yeşilliği körpeliği (Oktay Rifat, 2007, s. 586).

Doğa, bu bağlamda Oktay Rifat'ın imgeleminde insan merkezci yaklaşımlardan uzakta olumlanan ve hayran olunan bir yapıdır: "Kusursuz sadelik", "Duruluk". Doğanın akışında saklı olan bu özelliklerden bahseden şair, doğaya yöneliminde herhangi bir ilerleme fikri ya da refah düzeyini yükseltmeye yönelik bir tavır içine girmeden doğada var olan şaşırtıcı düzenden etkilenmiş gözükmektedir. Söz konusu etkilenmişlikle birlikte doğa karşısında çevresel bir tevazu içinde olduğu da açıktır. Doğaya seslenerek doğayı olumlama çabası hakimdir: "Yıldız dolu çekmece", "Buğdayına gelincik yürümüş tarla":

Akışında mı gizli! Ey doğa,
Ey kusursuz sadeliği gizemlerle
Kilitlenmiş kervansaray, yıldız dolu
Çekmece ağzına dek! Ey sevgi,
Buğdayına gelincik yürümüş tarla!
Yine denizlerin ayna gibi duru! "Yine Bu Sabah" (Oktay Rifat, 2010, s. 568)

Oktay Rifat'ın şiir evreninde kurduğu çevresel tevazu, bu kez şairin kaleminde göğes dair ses bulur. Öyle ki, tay, köpek, çoban ırgat, ekmeğin tadı ve Köroğlu gibi benzetmelerle şair göğün değerine atıfta bulunur. Göğün kuşatıcılığı karşısında etkilenen şairin göğes yüklediği bu olumlama niteliğindeki anlamlar, şairin çevresel tevazusunu ortaya koymaktadır. Gök de çevresel dizgenin "yüce dağ başında katına varılmayan", bir unsur olarak farkına varılması gereken bir

ögesidir:

GÖK

Taydır gök, koşulu kısırakla
 Koşar arabanın yanı sıra
 Ak tüylü köpektir koyun sürüsüyle
 Seğirtir kaval sesinde sağa sola
 Çobandır köyün yamacında
 Yayar davarı da çömelir
 Meşe dallarının altına
 Taşlı tarlada ırgat
 Ekmeğin tadı ovada
 Yüce dağ başında varılmaz katına
 Nice bir yiğit Köroğlu'dur gök. (Oktay Rifat, 2007, s. 93)

Sonuç olarak, Oktay Rifat'ın şiirlerindeki çevresel tevazunun insan odaklı bir açının sonucu değil Heidegger'in doğanın içsel değerlerine yönelik düşünceleriyle de benzer şekilde faydacılıktan arındırılmış, çevresel dizgenin parçası insanın bu içsel değerleri benimsemesinin ve onların kıymetini bilmesinin önemini ifade eden bir yapıda işlendiği yorumunu yapmak mümkündür. Öyle ki, Oktay Rifat, doğa karşısında hakim kıldığı tevazusunu temellendirirken; insanoğlunun yabancılaştığı doğanın gizlerini çözerek, kusursuzluğunu, sadeliğini ve canlılığını fark ederek, yani Heidegger'in de dediği gibi doğayla ilgilenererek doğayı içselleştirmiştir. Oktay Rifat, doğanın nesneleştirilmemiş, saf halini şiir düzleminde yeniden düşünmüştür.

2.2. Yaşam Hakkı

Ünlü Amerikalı yazar Aldo Leopold, hâlihazırda gelişen etik hassasiyetlerle örülü yaklaşım biçimlerinin, insan olmayanları da içine alacak şekilde büyüyeceğine yönelik çevresel bir öngörüye sahiptir (Özdağ, 2005, s. 133). Yani, söz konusu yaklaşım biçimleri hayvanlar, bitkiler, dağlar, denizler, okyanuslar, gökyüzü, bulutlar, kayalar... bütün çevresel dizgenin; toprağın insanın ilerleme hırsı adına atılan adımlarının birer uygulama alanı olmaktan çıkarılmaları adına birtakım yeni fikirler geliştirmelidir.

Toprak, insanoğlu tarafından saygıdeğer bir kavram olarak zihinlerde yeniden düşünülerek yeni bir kimlik kazanmalıdır. İnsan, sanayileşme adına toprakla arasında etiğe dayanan sorumluluk duygusu koymadan fütursuzca kendi bildiğini okumaktadır. Toprak, üzerinde uygarlığın at koşturduğu, insanlığın hunharca egemen olmak istediği, tahribatının sonuçlarının hiç düşünülmeden anlık zaferlerle katledilmeye devam edildiği bir kurban konumundadır. Toprak etiği, toprağı ve üzerindeki canlıları bir topluluk olarak görebilmeyi hedefler (Özdağ, 2005, s. 140). Toprağın, insan eliyle uğradığı bu zulümden kurtarılabilmesi için Leopold, çıkış yolunu toprağa yönelik uygulanması gereken sorumluluk yüklü yaklaşımların evrimsel bir sürecin getirisi olarak göstermekte bulmuştur. Zaten, bu fikri destekleyen bilim adamları da mevcuttur. Örneğin, Roderick Nash, hakların genişleyen kavramı olarak belirlediği diyagramında, insanoğlunun topluluk kavramını insan olmayanlara doğru bir çizgide genişletmeye başladığını kaydeder.

Toprağın insan tahribatlarını önlemek amacıyla ve toprağın etik bağlamında yeniden yorumlanabilmesinde Leopold bir yandan anahtar kavramlardan biri olarak eğitime de el atar (Özdağ, 2005, s. 131). Eğitim kavramından kastı, toprağın insan faydası ya da refahı yüzünden değil sadece toprak olduğu için değerli olabileceğine dair sevebileceği fikridir. Bu bağlamda, toprak etiğinden anlaşılması gereken temel ileti, insanların bulundukları yaşam ağında hem kendi türlerine hem de insan olmayan dünyaya yönelik bütünlüklü bir bakış açısı geliştirebilmeleri ve bu bakış açısının sonucunda bütün çevresel dizgeye karşı sorumlu olabilmeleridir.

Dünyada toprak etiği felsefesini eserlerinde sezgisel olarak içselleştirip yoğuran isimleri Ufuk Özdağ, Aldo Leopold'un çizgisinde Henry David Thoreau, John Muir, Edward Abbey... gibi isimlerle sıralar. Söz konusu yazarların eserlerinde toprak etiği bağlamında ortaklaşa keşfettiği; insan merkezci amaçlar uğruna mahvedilmeye çalışılan yabanıl alanlar, baraj yapımı için kullanılan vadiler, kurutulan sulak alanlar, dağlar, bitkiler, hayvanlar olarak doğanın kendisidir. Burada asıl önemli nokta, keşfedilen bu doğa katlinin anlatımının hem çevresel dizge bilgisini hem de edebiyatın ruha işleyen inceliğini birlikte kullanarak doğaya geri verilen içsel değeri insanlığa duyurabilmek yeteneğidir (Özdağ, 2005, s. 135-139).

Oktay Rifat'ın şiir evreni toprak etiği bağlamında Leopold çizgisinde Thoreau, Muir ya da Abbey'in biçemlerindeki gibi oldukça keskin ve bariz şekilde olmasa da sezgisel anlamda derin sayılabilecek birtakım farkındalıklara yönelik karşılıklar içeren örnekler barındırır. Şiirin lirik gücüyle toprağın içsel değerine yönelik yaptığı vurgu, Oktay Rifat'ın sesini doğanın etik açıdan ozanca savunurken kullanabildiğini gösterir.

Örneğin "Kırlangıç" şiirinde şair gerçeğin alışılmış düzeninden farklı bir şekilde yeniden kendine özgü bir gerçeklik yaratır ve der ki:

Denizin boynuzundan sarkan balıkları
Yollara döşemeli gün batmadan (Rifat, 2010, s. 251)

Bu ifadeler, şairin denizin dibinde yaşayan balıklardan örülü yolları kent yaşamına taşıma isteğini vurgular. Yani şehirleşme belirtisi olarak yol ele alınırsa; onun özüne doğanın bağrından kopup gelen balık imgelerinin konması, yukarıda genişleyeceği söylenen toprak etiği yaklaşımının eylemci yönünün sinyalini vermektedir.

Doğanın türlü insan merkezci amaçlar uğruna mahvını anlattığı şiirinde, kara ışıklı güneş imgesi, daha ilk dizelerde çevresel bir sorun üzerine dikkat çekmeye çalıştığının göstergesi olur. Ardından devam eder, yıldız da insanoğluna yüz vermez. Görünmez belki de. Toprak kuraktır, susuz kalmıştır. İnsanoğlu da söz konusu felaketle baş başa kaldığı zaman artık anlamıştır durumun vahametini... Doğaya mecbur olduğu gerçeğini; olmayan yeşili,

ağaçları kupkuru bir toprak parçasının üzerinde insan ancak hayalinde görebilir. Yeşille taçlanan toprak, doğa artık ulaşılmaz bir hülya olmuştur ne yazık ki. Toprak, eğer kendilik değeri üzerinden algılanıp insan tarafından umarsızca kıyılan bir nesne olarak düşünülmeseydi, ilerleme atılan adımların denendiği çorak, gri ve derin çatlakları olan bir alan da olmazdı:

Güneş karaya çalar ovamızda. Yıldız,
Kervan kırar, bel бүker. Koca toprak susuz!
İki kavak sallanır orda, mapusane
Kapısında. Yeşil çayır oynarız bozda,
Ulu ağaç gözlerimiz çorak uykumuzda.

İnsanoğlu, tüketim odaklı kurduğu benmerkezci yaşamında, doğayı sürdürülebilir yaklaşımlardan uzakta, geleceği düşünmeden giriştiği bir kaynak olarak metalaştırdığı sürece, toprağın dengesi bozulmaya devam edecektir. Öyle ki, ‘dalından koparılan yemiş’ imgesi, tüketimin aşırılığına ve bilinçsizliğine yapılan bir gönderme olarak düşünüldüğünde, dağlarla gözlerin kan rengine koşut bulanmasının anlamı daha da açığa çıkar. Doğa, insanla beraberdir. İnsan, doğanın bir parçasıdır. Bu, evrim felsefesiyle ilişkilendirildiğinde de böyledir. Ortada toprakla ilgili bir sorun varsa; bu sorun, insanoğlundan bağımsız yaşanamaz. Bir şekilde, insanoğlu bu tahribattan olumsuz yönde etkilenecektir:

AĞIT
Kopardılar dalından yemişi,
Çiğnediler nalçalı topukla;
Şimdi dağların ardı kan rengi,
Şimdi gözlerin kanlı ve susuz.
Tut beni gülüm, bu benim elim,
Kurudu gözlerimin sevinci. (Rifat, 2010, s. 473)

Yine, insan ve toprak arasında etik temel alınarak geliştirilen bir bağ kurulmazsa, her türlü kısıımı doğa sahip olduğu devinim ve dirilikle bir şekilde sıfırlasa da insanlar bunu başaramaz. İnsan, doğaya verdiği zararlar karşısında korunarak duramaz. İnsan, doğayla kıyaslandığı zaman tek başına güçsüz ve acizdir. Ancak doğayla bütünlüklü açıdan, doğanın bir parçası olarak ele alındığı zaman dirayetli ve canlı olacaktır. Bu yüzden insanın toprağa saygı duyarak,

toprağı tanıyarak, toprağa kendilik değerini iade ederek yaklaşması, onunla ilerlemesi gerekir. Aksi takdirde, insan bu yolda yarım kalmaya mecburdur:

BU SOĞUMA

Bu soğuma avuçtaki, bu ince ter,
Bu kan çekilmesi, içteki eziklik
Biter bir gün, biter ya, insanca dostça
Üstüne titrenen, beslenen ne varsa
Kavrulur, susuz bitkiler gibi düşer.
Bir yağmur özlemi kıvrandır toprakta
Ve kendi kendini tazeleyen yaşam
Er geç ışığa kavuşur nasıl olsa.
Gel gör ki bunca emek, bunca göz nuru
Yok olur gider. Sızlar baltanın yeri,
Sabırla sarılan yaralar ağaçta. (Rifat, 2010, s.)

İnsanın, toprağı etik açıdan tanıyabilmesi, onunla özdeşim kurmasını yani derin çevrebilim öğretilerinden faydalanmasını da gerektirir. Eğer insan toprağın kendilik değerini içselleştirip toprakla arasına birtakım faydacı çıkarlarını koymadan doğayla ilişkisine çevre merkezli bir özellik katabilirse doğadaki enerjiyi kendi içinde de bulabilir. Çünkü insan ve doğa birbirinden ayrı iki birim değil aksine birbirini besleyen, birbirinden etkilenen aynı dizgeyi oluşturan diri yapılarıdır:

Kabarmış toprağa bak! Parmak kadar bitki,
Topluiğne başı kadar yapraklarıyla
Yeşilin sevinci içinde. Dön yüzünü
Engine doğru, gör kendini o aynada! (Rifat, 2010, s. 528)

Toprak etiği, insanların doğaya karşı sorumluluklarını insanlara hatırlatmak amacı güder. İnsanların kalkınmacı emellere ulaşmaları sırasında umarsızca giriştikleri mekanik düzenlemeler ve doğaya egemen olma istekleri doğanın sadece mahvına yaramakla kalmaz aynı zamanda birbirinden beslenen iki kaynak olan insan-doğa etkileşimini de dondurur. Ağaçsız topraklar, gri ve kasvetli bir gökyüzü, susuzluk ve sonunda insansızlık... Yaşamsızlık...:

Bir yemiş böyle çürür işte! Devrilir
Cömert meydanlarda bunayan ağaçlar.
Hani güneşim, diye düşünür insan,
Hani gün boyunca akan su! Hani sen,
Hani ben! (Rifat, 2010, s. 506)

Şiirde toprağa olan sorumluluğunu, modern dünyanın insanlara fark ettirmeden benimsettiği yabancılaştırmanın bilincine varmış bir çevresel benlik olarak şairin sesi gürleşir. Etik, insanın doğayla bir olma eğiliminden doğan bir anlayış yaratmalıdır. O da insanın doğayı içselleştirerek benimsemesiyle mümkün olabilir. Bu bağlamda düşünülünce, kente yabancılaştırmanın esaretinden kurtularak, taşların, bulutların farkında, yıldızlara bakan gözlerle Oktay Rifat, etik temeller üzerinden okura doğa-insan ilişkisinin olması gereken düzeni vurgular:

DEĞİLİM

Değilim, yabancı değilim! Bir yüzük
Gibi geçiyorum kentin parmağına.
Yerde taş, havada bulut, eriyorum
Akşamın dilinde. Eski bir rıhtımdan
Ayna tutuyorum ölmüş vapurlara.
Ellerimde ve yüzümde uçuşuyor,
Göksel kovanından boşanan yıldızlar. (Rifat, 2010, s. 443)

Toprak, insanı yarı yolda bırakmaz. İşlendiği, ona iyi davranıldığı ölçüde bin misli cevap verir. Ürünlerini esirgemez. Ama insan, kendi rahatı uğruna toprağı düşünmeden heba edebilme gibi kıyıcı yaklaşımlara sahiptir. Üzerinde binlerce ton atık salabilecek mekanik fabrikalar kurup bunlardan çıkan sıvı atıkları nehirlerle, denizlere düşünmeden boşaltabilir. Toprak insanı kendisiyle bir gördüğü onunla gittiği halde insan, toprağı alabileceği verimi düşününce benimseyebilir. Yoksa işlevsiz ve boş bir alan olarak toprak imgesi insana bir şey ifade etmez. İşte bu anlayış; toprak etiğine göre, ortadan kaldırılması gereken sakat bir zihniyetin ürünüdür. Toprağı sadece toprak olduğundan veya var olmak hakkına saygı duyulması gerektiğinden sevebilmek insanlara benimsetilmelidir. İnsan toprağı, topraktan aldığı ürünü, kendilik değeri ekseninde sevmelidir. Bu etik anlayışın özünü oluşturur. Düşünmeden sevebilmektir önemli olan. Çünkü düşünmeden sevilen aslında insanın bir parçasıdır. Her şey evrimsel bir döngüde birbirinden beslenerek büyüyorsa çevredeki her şey sevilmelidir. Zarar verilmemelidir. Nesne durumunda ekonomik ihtiraslar uğruna heba edilmemelidir. İnsan, toprakla olan geçmişine şöyle bir dönüp bakmalıdır Oktay Rifat gibi ve seslenebilmelidir bir buğday tanesine:

BUĞDAY

Uzak geldim, uzağa gidiyorum.

Ak bir çizgi ardımda, değirmende

Övüttüğüm güzel buğdayın izi. (Rifat, 2010, s. 442)

Oktay Rifat, insanoğlunun toprak karşısındaki bencil, hoyrat ve kıyıcı tavrını sorgular ve insanın toprakla olan ilişkisini yeni bir düzende köktenci bir bakış açısıyla tekrar diriltmek ister. Bu konuda sesi daha da yükselir. Toprağın etik bağlamda yorumlanması onun için bir zarurettir. İnsanoğlu tarafından cansız, kuru, çatlamış, boz hale getirilmiş toprakların toprak olamayacağını düşünür. Bu olanları kabul edemez. Okuruna da sorgulatmak ister. Bu uğurda direnişçi bir farkındalığın gerekliliğini şiirinde bildirir:

Olanları anlamak zorundayız;

Bir düdük ölse ne demek? Ne demek

Doğurmayan topraklar? Ben ne demek?

Ne demek direnme? Kapılar, ölmek? (Rifat, 2010, s. 399)

Oktay Rifat, doğanın bütünlüğü felsefesinden hareketle, düşünmeden sevdiği doğayı anarken bakış açısına lavanta çiçeğinden, arıya, arıdan gelinciğe kadar insan olmayan çevresel dizge birimlerini de dâhil eder. Lavanta çiçeğinin, arının ve gelinciğin varlıklarına dikkat çeker. Hesapsız, çıkarsız severek doğanın yaşam hakkına saygı duyan bir bilinçle bu bakış açısına son olarak gökyüzünü de ekleyerek alanı genişletir:

MANZARA

Küçük bir lavanta çiçeği

Sarışın arı

Ve alabildiğine gelincik

Düşünmeden sevdiğimiz bu anda

Birdenbire başlayan gökyüzü (Oktay Rifat, 2010, s. 32)

Oktay Rifat'ın şiir düzleminde, doğanın sesi duyulur. Irmak sesini fark edip ona karşı kayıtsız kalamayan şair, toprak karşısında da kayıtsız kalamaz. Irmaktan sonra otlar ve kestanelerle birlikte toprağın kendisine de gönderme yapar.

Oktay Rifat ırmakların, otların, kestanelerin varlığına dikkat çektikten sonra, topraktaki yeşil mücevheri keşfeder. Keşfettiği yeşil mücevherin özünde, insanın kendisine ulaşacağını mesajını verir.

Bu ırmak doğadan akıyor. Bu şıprırtı,
 Suyun sesinden daha saydam bu çalkaış
 Ovadan geliyor. Zeytinler yüzer gibi.
 Tarlanın berisinde buğuya gömülmüş,
 Azgın otları başlıyor setin. Sonra çit
 Ve kalın kabuklu ihtiyar kestaneler.
 Bu rüzgar yaşlı kestanelerden geliyor.
 Kabarmış toprağa bak! Parmak kadar bitki,
 Topluiğne başı kadar yapraklarıyla
 Yeşilin sevinci içinde. Dön yüzünü
 Engine doğru, gör kendini o aynada! “Aç Ellerini” (Oktay Rifat, 2010, s. 528)

Yaşam hakkı, metinlerde insan olmayan çevresel dizge birimlerine dekor olarak değil de, onları sadece var oldukları için bile dikkate alan, kendilik değerlerini onlara iade eden bir anlatımla ele alınmalıdır. İşte Oktay Rifat, en dipteki sazları, yosunları görür, salyangozlara ve denizkestanelerine, yengeçlere odaklanır. Bunlarla da yetinmez, balıkların birbirleri arasındaki hareketlerini inceler, midyeleri, denizbitlerini, pireleri fark eder. Deniz, bir yaşam alanı olarak, bünyesinde barındırdığı çevresel dizgesiyle insan olmayan dünyalardan birinin şiir düzleminde örneği olur:

sazlar yosunlar sallanıyor dipte
 salyangozlar denizkestaneleri
 göz göze yengeçler
 balıklar burun buruna
 dubanın midyeleri
 denizbitleri pireleri “Koyda” (Oktay Rifat, 2007, s.608)

Bu bölümde, Oktay Rifat’ın çevreci bir ozan olarak toprak etiği felsefesini yaşam hakkı boyutuyla içselleştirebildiği gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Öyle ki şair, insanın toprağa bağlı olduğunu sezmiş, toprağa yönelik insanın takındığı acımasız ve hoyrat tavrın insanın sonunu getireceğini şiirin etkileyiciliğiyle vurgular. İnsanın toprakla barışması bir arzu değildir; evrimsel bir gerçekliğe dayanan zorunluluktur. Toprak her zaman insanı destekler, insanı tamamlar; toprağın bu cömertliğine karşılık insanın toprağı kıyıcı yönde tavır takınması ancak insanın ilerleme isteği uğruna büyüttüğü hırslarıyla açıklanabilir. İnsanın toprağı yağmalama eğiliminin farkındadır. Bunu ortadan kaldırmak için şiirini eylemciliği bağlamında kullanır. Okurundan bir şeyler yapmasını ister. Çevresel dizgenin, insanın toprağa yönelik tek taraflı, tek kutuplu, yüzeysel ve faydacı

bakış açısının yerine gerçek anlamda toprağın değerini insanın karşısına çıkarıp yüceltebilecek, ona sorumlu olduğu konuları öğretecek bir etiğe ihtiyacı olduğunu üstüne basa basa söyler.

2.3. Doğa Karşısında İnsanın Sorumluluğu

Toplumsal çevrebilimi anlamak için toplumsal çevrebilimi bir hareket olarak kuran, özgürlükçü ve sosyalist kimliğiyle tanınan Murray Bookchin'in felsefesini anlamak gerekir. Toplumsal çevrebilimin temelinde, genel olarak; toplumsal baskı ve doğaya tahakküm etme arasındaki ilişkileri inceleme fikri yatar. Toplumsal çevrebilimin söz konusu ilişkileri anlamlandırma aşamasında Murray Bookchin yetkin cevaplar sağlamaktadır.

Özgürlüğün Ekolojisi adını verdiği ünlü eserinde, Bookchin'in ilk çağlardan günümüze kadar olan dönemde, hemen hemen her toplumda gözlemlenen çeşitli baskı ve hiyerarşi türlerinin tarihçesini anlattığından bahsedilir. Bookchin'in görüşleri arasında en bahsedilmeye değer olanı, "doğayı baskı altına almanın, bu toplumsal hiyerarşi ve baskı kalıplarından kaynaklandığı"nı savunması olarak özetlenir. Öyle ki, yüksek derecede hiyerşik yapı, toplumlara doğayı kontrol altına almak ve doğadan istifade etmek için gereken bütün araçları sağlar. Bu toplumlar doğa kırımına en yakın toplumlardır (Des Jardins, 2006, s. 457).

Toplumsal çevrebilim, devletin gizlenen kapitalist amaçlar uğruna, çevre kısımlarının meşruluğunu sağlama aldığını ima eder. Devlet, bu anlamda baskı kalıplarının birincisidir. Bu kısımlar, sadece çevresel dizgenin bütünlüğünü tehdit etmekle kalmaz çevresel dizgenin bir paçası olan insanları da içine alacak şekilde büyük ve etkili çevre kazalarını da meydana getirirler. Örneğin, bir maden ocağında işveren tarafından alınması gereken, işçi güvenliğini kazanca önceleyen önlemler devlet ve maden şirketi arasındaki ekonomik ilişkiler üzerinden belirleniyorsa, bu durum çevresel kısımlara ve işçi ölümlerine neden olacaktır. Hiyerarşi düzenine dayalı toplumlar, Bookchin'e göre, insanların elde ettiği başarıları "insan dışında kalan doğa üzerindeki baskı ve denetimle ölçer" (Des Jardins, 2006, s. 458). Bookchin, söz konusu çevre kırıyıcı topluma alternatif sunar ve bu toplumu oluşturan insanların her türlü önceleme, sıralama ya da denetime karşı durdukları ve dolayısıyla özgürleşebilecekleri yeni bir toplum düzeni önerir. Toplumsal çevrebilimin özü tam da budur.

Hiyerarşik topluma karşı düşünülen yeni eşitlikçi toplum düzenine göre toplumun üyeleri, "ortak gereksinimlere ve amaçlara hizmet etmek için" bir

aradadırlar (Des Jardins, 2006, s. 459). İnsan, doğanın bir parçasıysa, bu toplum insana baskı uygulamamalıdır. Dolayısıyla insan da doğaya baskı uygulamamalıdır. Doğa, bireylerin birbirleriyle işbirliği içinde oldukları, birbirlerini bütünledikleri bir kavram olarak ele alınmalıdır. Bookchin'in hiyerarşik toplumun karşısına çıkardığı "anarşist topluluk bir çevresel dizgeye benzer; çeşitliliği, dengesi ve uyumu" fikri çok önemlidir (Alıntılan: Des Jardins, 2006, s. 459).

Toplumsal çevrebilimin yukarıda anlatılan öğretilerinin, doğanın ve insanın baskıdan arındırılması ve özgürleşmesi yolundaki en büyük engellerden birinin hiyerarşik özelliklere sahip toplumlar olduğu iletisini vermeye çalıştığı söylenebilir. Doğanın insan baskısından arındırılmasının yanında, insanın da baskıdan arındırılması, özgürleşmesi dayanması fikrinden hareketle, Oktay Rifat'ın şiirinde ele aldığı çevresel krizin sebeplerinin ardındaki toplumsal baskı incelenmiştir. Kentleşme, modernizm ve yabancılaşma, sanayileşme ve doğa kirliliği adı altında, şiirlerin incelendiği başlıklar, toplumsal çevrebilimin söylediği hiyerarşiye dayanan toplumun baskı yelpazesini oluşturur ve çevresel krizin toplum merkezli temellerini atar.

Oktay Rifat'ın, hiyerarşik toplum düzenine karşı gelinmesinin sonuçlarından biri olarak, doğanın da nefes alabilmesi gerektiği iletisini vermeye çalıştığı söylenebilir. Çünkü şair, tarlada çalışan köylülerin arasındaki ilişkinin 'ortaklaşa' ve üstünlük sıralamasına girilmeden bir takım duygulardan evrilerek meydana geldiğinin farkındadır:

ÇİFT SÜRENLER

Çift süren köylü
Başını çevirince komşusuna
Kendini görür gibi olur aynada
Sonra ötekini ve öbürünü
Aynalardan aynalara.
Elbirliğiyle devrilir toprak
Uzun çizgilerle düz
Pulluk demirinden yana. (Oktay Rifat, 2007, s. 66)

Oktay Rifat, "Elleri Var Özgürlüğün" adını verdiği şiirinde toplumsal çevrebilimin felsefesine göre insanın özgürlüğünü kısıtlayan baskıları dile getirir. Şiirde, çevresel dizgedeki hayvan türleri çoğul, toplumsal bir duruşu imleyen bir ses tarafından sahiplenir: 'atlarımız'. Sonra şair içinde bulunduğu toplumu düşünür:

öpüşmek, düşünmek ve işgücünü savunmak eylemleri insana yasaktır. İnsan, bütün bunlara rağmen özgürlüğü önce atlarda sonra güvercinde keşfeder. Sanayileşmenin sonucu olan ve toplumsal çevre bilime göre hiyerarşik toplumun kaldıracağı olan kapitalizmin emeği ve işçileri sömürmesi, insan ve doğa ilişkisinin birbirini tamamlamasından ziyade birbirinden ayrılmasına yardımcı olan baskı ve denetim biçimlerinden biri olarak; şiirin neredeyse bütününde dile getirilen toplumsal-çevresel bir sorun olarak yer almıştır. Doğa, ekonomik endişelerden ötürü ağacından ürünün koparılıp pazarlandığı bir konumdur. Emek kavramının ağaca benzetilerek dallarının kırılması üzerinden anlatılmak istenen çok önemlidir. Çünkü toplumsal çevre bilime göre emek ve doğa aynı ortak paydadadır, mekanik yaklaşımlar insan merkezci yönelimler yüzünden sömürülür. Emeğin bu bağlamca dalları kırılan bir ağaç imgesi gibi düşündürülmesi dikkat çekicidir. Şiirde toplum, baskı alıntına alınmış ve toplumun özgür bir kimliğe büründürülmesinin önüne söz konusu baskıcı kalıpların set koyduğu bir kavram olarak düşündürülmek istenmiştir. Düzenin, baskıcı kalıplarca onların istediği doğrultularda ilerleyen, kendi içine dönük, kendi çıkarlarına hizmet eden mekanik yönlerinin bulunduğuna yönelik uyarılarda bulunulmuştur. Adeta hiyerarşik oyunun şifreleri, özgürlüğe ulaşması gereken topluma şiirin lirik gücünü hissettirerek verilmiştir. Şiir boyunca, baskı ve denetim mekanizmasının özgürlüğü yaralayan ve onu ortadan kaldırmaya çalışan doğacı olmayan bütün bu özelliklerine karşı şair gökyüzü imgesini özgürlüğe giden yol ile özdeşleştirir. Gökyüzü, şiirin bütününe kara bir bulut gibi yayılan kara renkli baskı havasını birden dağıtan maviliği ve kardeşliğiyle insanoğlunun yanında belirir. Doğa ve insan arasındaki ilişki organik bir yapıya dönüştüğü vakit, keskin, ilerlemeci ve faydacı insan merkeziliğin doğurduğu uğursuz baskılar da ortadan kalkacaktır:

ELLERİ VAR ÖZGÜRLÜĞÜN

1

Köpürerek koşuyordu atlarımız
Durgun denize doğru.

2

Bu uçuş, güvercindeki,
Özgürlük sevinci mi ne!

3

Öpüşmek yasaktı, bilir misiniz,
Düşünmek yasak,
İşgücünü savunmak yasak!

4

Ürünü ayırmışlar ağacından,
Tutturabildiğine,
Satıyorlar pazarda;
Emeğin dalları kırılmış, yerde.

5

Işık kör edicidir, diyorlar,
Özgürlük patlayıcı.
Lambamızı bozan da,
Özgürlüğe kundak sokan da onlar.

Uzandık mı patlasın istiyorlar,
Yaktık mı tutuşalım.
Mayın tarlaları var,
Karanlıkta duruyor ekmekle su.

6

Elleri var özgürlüğün,
Gözleri, ayakları;
Silmek için kanlı teri,
Bakmak için yarınlara,
Eşitliğe doğru giden.

7

Ben kafes, sen sarmaşık;
Dolan dolanabildiğin kadar!

8

Özgürlük sevgisi bu,
İnsan kapılmayagörsün bir kez;
Bir urba ki eskimez,
Bir düşün ki gerçekten daha doğru.

9

Yiğit sürücüleri tarihsel akışın,
İşçiler, evren kovanının arıları;
Bir kara somunun etrafında döndükçe
Dünyamıza özgürlük getiren kardeşler.
O somunla doğrulur uykusundan akıl,
Ağarır o somunla bitmeyen gecemiz;
O güneşle bağımsızlığa erer kişi.

10

Bu umut özgür olmanın kapısı;
Mutlu günlere insanca aralık.
Bu sevinç mutlu günlerin ışığı;
Vurur üstümüze usulca ürkek.

Gel yurdumun insanı görün artık,
Özgürlüğün kapısında dal gibi;
Ardında gökyüzü kardeşçe mavi! (Oktay Rifat, 2010, s. 355)

Toplumsal hiyerarşiyi şair, zenginlik-fakirlik karşıtlığı üzerinden, üsttekiler ve alttakiler olmak üzere ikiye ayrılmış insanlar ve üsttekilerin yeni giysiler-büyük konutlar-bahçeler-yaşama layık görülmesi karşısında, alttakilerin pılı pırtılar-gecekondu-ölümüne layık görülmesini “Yaşamla Ölüm” başlıklı şiirinde vermiştir:

YAŞAMLA ÖLÜM
Yeni giysiler size düşmüş
Pılı pırtılar bize

Büyük konutlar bahçeler
Size döner yüzünü
Gecekondu bize

Ölünüz diyorlar
Size ölüm yoldaşlık etti
Yaşam bize. (Rifat, 2007, s.99)

Hiyerarşik toplumun vahşi ayrımları, zengin-yoksul ekseninde sorgulamalar yapan Oktay Rifat'ın şiirinde vurgulanır. Adil bir yaşam biçiminin özlemini duyumsayan şair, toplumcu çevre bilime koşut olarak, toplumda yaşanan huzursuzluğun sebeplerini eşit olmayan gelir dağılımları ve çalışma koşullarında bulur. Öyle ki, toplumda bir kesimin daha rahat, daha yüksek standartlar içinde yaşamını sürdürürken diğer kesimin ise bu uğurda sömürülmesini eleştirir. Bir tarafın fiğer tarafı gerek maddi, gerekse manevi anlamda kullanıyor olması, toplumdaki sıkıntıların temelidir. Doğayla doğrudan temas halinde olan tarafla, doğayı sömüren taraf arasındaki farkı gözler önüne serer. Bir taraf, diğer tarafa hizmet halinde kendinden vermekte ve sömürülmektedir. Sürekli daha mantığını içselleştirmiş olan tarafın doyumsuzluğu, diğerlerinin mutsuzluğu üzerinden giderilmektedir. İşte çevresel krizin oluşmasının altında yatan asıl mesele, tam da budur:

Bıktık gölgelerinde yaşamaktan, kırıntılarıyla geçinmekten,
patlangaç kesekağıtları gibi yozlaşmış sözler duymaktan.
Bir onların ellerine bak, bir bizimkine, bizimkiler yarık.
Nicedir kazarız toprağı, toprak bize, bereket onlara,
gak deyince su, guk deyince et.

Evlerinin önü nane. “Kaf” (Oktay Rifat, 2007, s. 189)

Oktay Rifat, toplumsal çevrebilimin idealize ettiği, toplumsal hiyerarşiden arındırılmış, insan merkezilikten uzak, ezenden değil ezilenden yana olan, sevgiyi yaşamının temelinde kullanan, paylaşımcı ve adalete inanan, özgür insanı “Başka Biri” başlığını seçtiği şiirinde vücuda getirir. Toplumsal hiyerarşinin kanıksattığı bencilliği taşımayan bu yüzden de benekli, ıslıl ıslıl ve başka olan insan, aslında kendilik değerine de ulaşabilmiş insandır. Olumlu özellikleriyle öne çıkarılan bu ‘başka’ insan, toplumsal paylaşımcılığı da benimsediğinden bütün sevgilerin tohumundan yapraklar açan bir ağaç gibidir de aynı zamanda. Bu bağlamda, söz konusu özgür insanın ağaçla ilişkilendirilmesi tesadüf değildir. Çünkü toplumsal hiyerarşiden arındırılmış, paylaşımcı ve ezilenden yana olan insan, böylece doğanın sistematiğine de uygun bir çizgidedir:

BAŞKA BİRİ

Ölü bir kente sürülmüş, tutuk.
Sinsi bir sokakta tek başına.
Sorumsuz bir denizde gülümser.
Bencil renklerden uzak, benekli.
Külü eşildi mi ıslıl ıslıl.
Her türlü sevgiden yaprak veren.
Dağıtmadan, bölüşmeden yana.
Özgürlükten, yoksullardan yana.
Başka biri durmadan ve kendi. (Oktay Rifat, 2010, s.428)

Toplumsal hiyerarşinin farkındalığına erişebilmiş bir şair olarak Oktay Rifat, üst ve alt karşılaştırmasına devam eder. Bu kez, toplumsal hiyerarşinin adını şiirinin başlığında “Biz ve Onlar” olarak belirler. Bölüşmeden yana, diğerkâmcı ve emekçi insanların aynı zamanda çevresel dizgenin birimlerinden hayvan türlerine karşı da aynı saygıyı gösterdiklerinden bahseder. Bu, Bookchin’in öngördüğü insan özgürleşmesine bir örnek olarak gösterilebilir. Çünkü insanoğlu, kendisine saygı gösterdiği zaman, parçası olduğu doğaya da kendiliğinden saygı gösterecek ve bu onun bütün insan merkezci bağlarından kurtulup özgürleşmeye başlaması demek olacaktır. Toplumsal hiyerarşinin insan emeğini ve doğayı hırsıyla ve bencilce nasıl sömürdüğüne altını çizdiği “Biz ve Onlar” başlıklı şiirinde Oktay Rifat şunları kaydeder:

BİZ VE ONLAR

İçlerinden geçenleri anlıyorduk, söylemediklerini.
Yoksulsunuz, iğrençsiniz, diyorlardı,

ne giysiniz var dolabınızda, ne iki türlü yemeğiniz, ne de paranız,
sevginize karnımız tok, özgürlükse özgürlük bizim için.
Sırıtmaya bile gerek duymadan arkalarını dönüyorlar soframıza.
Oysa biz alın terimizi bölüşürüz, yağma ve haraç bilmeyiz.
Tütün öküzü için icat ettik, çift sürerken bir cigara içimi dinlensin
diye.

Öküzü bizsek, hani soluk alacak vakit nerde!
Bu yüzden hor bakıyorlar bize, kanımızı içtiklerinden.
Bencillik en büyük bereket onlara, beylikleriyse
en büyük dolap. (Oktay Rifat, 2007, s. 180)

Toplumsal hiyerarşinin yoksul kesiminin sömürdüğü birtakım hakları olduğuna dair sorgulama eğilimi, şiirde onların emeği üzerinden verilir. Ekmeğin hammaddesini işleyen ve ekmeği elde eden insanların ekmeğe sahip olmada sömüren kesime göre dezavantajda olması şair için üzerinde durup düşünülmesi gereken ciddi bir mesele olarak ele alınır. Ezilen ve sömürülen yoksullar bir yanda, ezen ve sömüren varlıklılar bir yanda olmak üzere var olan toplumsal dengesizliği gözler önüne sermeye çalışır. Böylece durumun bencil ve kabul edilemez yanlarını, toplumsal çevre bilimin öngördüğü ilkelere koşut olarak çözmeye çalışmanın iletisini hissettirmeye çalışır. Toplumsal anlamda gerçek bir özgürlük, adalet ve eşitliğin olması gerektiği iletisidir bu...:

Biz öğütmedik mi mısırı? Hamuru
Biz yoğurmadık mı? Saçta ekmek eden
Biz değil miyiz? Ekmek yemesi ayıp!
Buralar böyle işte: ayvalık, narlık.
Yoksullar var kapımızda, dul ve yetim.
Masallardan kalma hayvanlar, inekle
Manda. Kahvede at cambazları, koyun
Tüccarları, simsarlar; çarşıda döküm
Ve kilit ustaları, doğramacılar,
Bakırcılar, kutucular, terlikçiler;
Rençperler tarlalarda, kum gibi ırgat "Gün Doğdu Mu" (Oktay Rifat, 2010, s. 485)

Oktay Rifat, hiyerarşik toplumun vahşi ve bencil, paylaşımcı olmayan, ilerleme aşkını önceleyen, rekabete sürükleyici tavrının doğadaki sorunları kamçılayacağı fikrine koşut olarak hiyerarşiden arındırılmış özgür bir toplumu oluşturan, paylaşımcı ve diğerkâmcı insanların bağımsız ruhları sayesinde çevresel krizlerin de üstesinden gelineceğini hissetmiş bir şairdir. Paylaşımdan bahsederken ardındaki dizelerde aynı zamanda doğadaki sükûnetten de bahsetmesi bu bağlamda dikkat çekicidir:

Bölüştük ekmeği egemen
Babaca, yanaşma ve çoban.

Doğa baştan başa dingindi. “Akşam Sofrası” (Oktay Rifat, 2007, s. 103)

Toplumsal hiyerarşinin varlıklı kesimine “Mayıs Girer” adlı şiirinde seslenen şair, bencil, insan merkezci, tüketime odaklanmış insanın özelliklerini sıralar ve doğanın da kendilerine sunulmuş bir güzellik olduğu fikrini ironik şekilde yorumlar. Toplumsal hiyerarşinin varlıklı kesimi, kendinden başkasını düşünmez. Kendi keyfi ve ilerlemesi doğadan ve diğer yoksul kesimden önce gelir. Eşitlik ve paylaşımcılık toplumsal hiyerarşinin insanlarında görülmez. Onlar, sadece kendileri için yaşayan insanlardır. Toplumsal çevrebilimin öngördüğü özgür insanlardan değildir. Doğanın da, kendi iyilikleri için var olduğunu sanmaları onların en büyük yanılgısıdır:

Bir kuş öter ağacında sizin için.
Alışveriş edersiniz, yürürsünüz,
Kayıklara, martılara bakarsınız.
İyisiniz. Bundan iyi olunmaz ki! “Mayıs Girer” (Oktay Rifat, 2010, s. 490)

Bu bölümde, toplumsal çevrebilimin ışığıyla incelenen Oktay Rifat şiirleri mevcuttur. Şairin toplumun barındırdığı hiyerarşik yapısını eleştirel açıdan düşünmeye başladığı dönem *Elleri Var Özgürlüğün* adlı şiir kitabının yayımlanmasından sonraki yıllara denk düşer. Hiyerşiye dayanan toplum yapısını kırmanın doğaya yaşaması için gereken nefesi vermek demek olduğunu savunur. Hem doğa-insan ilişkilerinde hem de insanın insanla ilişkilerinde üstünlük kurmaya çabalaması fikrine karşı durur. Ortaklaşalık, birliktelik ve bütünsellik hem doğada hem de insanlarda görmek istediği kuşatıcı anlayışın özünü oluşturur. Özgürlük de ancak bu sayede gelir. Ekonomik endişelerden dolayı doğayı ötekileştiren bir toplum, kendi kendisini de doğayı nesneleştirdiği gibi nesneleştirir. Emek ve doğa sömürülmemelidir. Özgürlük, doğadır. Toplum, doğayı rahat bıraktığı ölçüde özgürleşecektir.

İlk şiirlerinden itibaren kentten ziyade doğa ve kır yaşamını öne çıkarma eğilimi gösteren Oktay Rifat, insanoğlunun kent yaşamındaki çetrefilli, hırpalanmış ve insanın egemenliği üzerine kurulu düzeninden bahsederken, aynı zamanda toplumsal hiyerarşinin üst ve alt kısımlarının da bu düzende yer aldığını da dile getirir.

Oktay Rifat şiirlerinde kentleşmeye yönelik çizilen olumsuzluk tablosuna ilk kez *Rüzgârlı* adını verdiği şiir kitabında tanık olunur. Daha sonraki dönemlerde gittikçe keskinleşen, doğanın güzellikleriyle kent hayatının kıyaslaması fark edilir.

Kent yaşamında zengin-fakir, cesur-korkak vb. karşıt kutupların oluşturduğu basamaklar rekabeti artırırken, hırsı da beraberinde getirir. Bütün bu olumsuzluklardan doğan sonucu şiirinin ilk dizelerinde özetler: Hiyerarşik toplumsal düzeniyle insan, kenti gerek çevresel gerekse sosyolojik anlamda yaşanılmaz bir hale getirir. Şair, yırtılan ve buruşturulan bir paçavra imgesiyle kenti özdeşleştirir. Kentin hızlı yaşamı içinde başı rekabetten ve hırstan dönen insanoğlu yüzünden, kuşlar ölür, besinlerin tadı kaçar. İnsanoğlunun ilerleme isteğinin altında yatan insan merkezci yaklaşım, kentin çevresel dizgesini oluşturan doğal birimleri, türleri ortadan kaldırmaya yetecek vahşeti bünyesinde barındırır. Bu fasit daire, kent, insanoğlunun her şeyini, belki bir gün kendisini de denize uğurlayacağı felaketlere de tanık olacaktır. Zira insanoğlu parçası olduğu doğaya sadece insan merkezli açılardan yaklaşarak onu bilinçsizce sömürmeye kalkışmaya devam ederse, kendisini de sömürüp ortadan kaldıracaktır.

İnsan, bağlı olduğu doğanın diğer çevresel birimlerinden koparsa, ya da bağlı olduğu çevresel birimlerinden en önemsizmiş gibi görünen küçük bir dizgeyi ortadan kaldırırsa ne kendi türünü ne diğer türleri devam ettiremez. Son, kaçınılmaz olur:

BU KENTTE
Biz yazdık bu kenti böyle dolambaçlı,
Sonunda yine biz yırttık, buruşturduk.
Benimdir şu düzlük, şu gökdelen. Vurur
Kılıcımın gölgesi dağdan ovaya
Ve kır atım kişnedi mi avlunuzda
Düşer elinizden makasla ustura.
Ben yiğit, ben ödle, ben zengin ve yoksul,

Altınlarımı ararım akşamüstü,
Sıcak taşların üstünde yüzükoyun.

Bunların hepsi benimdir: adamlarım.
Kiminin omzunda şaşmaz av tüfeği,
Kiminin elinde terazi ve dirhem,
Kimi rüzgâra kapılmış, içe dönük,
Zehirli yıldızlarına dalar suda.
Benim gözüm güllerde, beyaz güllerde!
Bir lastiği gererim sonuna kadar,
Gevşek bir vidayı sıkarım usulca,
İşlerken sofanızda Yıldızlı Saat.

Gökyüzü yolları geçer üstümüzden,
Mavi kalemle çizilmiş gibi rahat.
Onda mavi, bizde kuruntu ve tasa,
Düğmeler ilikler yosunlu duvarlar,
Avuçiçi köylerimi bölen çitler!
Bir balık çavalyesi inceliğinde,
Her gün bir çayır kuşu ölür bu kentte,
Nohut kokar, ekşir makarna, ekmek taş!
Bir denize yuvarlarız nemiz varsa. (Oktay Rifat, 2010, s. 461)

Oktay Rifat, nüfusun diğer yerleşim birimlerine oranla oldukça yoğunlaştığı kentlerdeki yaşam biçiminin olumsuz yanlarına odaklanmıştır. Kentler, yeşilin yükselen binalarıyla katlini hazırlayan grinin merkezleri olarak, Oktay Rifat'a sevimsiz, somurtkan ve donuk görünür. Doğadan ayrıkı yaşayan kent insanı da, içine düştüğü bu hengâmeden galip çıkmak adına çabalar durur. Bu anlamsız rekabet ortamında insanlar da Oktay Rifat'a olumsuz özellikleriyle görünecektir. Doğanın yeşil kucağından gri betonun sert zeminine düşen insanoğlu, Oktay Rifat için bezmiş, amaçsız ve mutlu değildir:

Bense kara suratlı kentlerin
Mutsuz, yılğın insanı, başıboş "Sen Yalnızlığında" (Oktay Rifat, 2010, s. 511)

Kent yaşamının mekanik ve doğadan uzak düzenine alışmış insanoğlunu, doğaya yabancılaşması bağlamında eleştiren Oktay Rifat, doğayla ilgili duyumsadığı bir güzelliği şiir düzleminde ele aldığı anda, bulut ve kekik arasındaki koku ilişkisini birbirine yaklaştıran bir imge düzeni yaratır. Bulutların kokusuyla kekiklerin kokusunu karşılaştırır. İkisinin de aynı kokular olabileceğini düşünür. Bunu şiirin lirik havası altında dile getirir. Fakat ilerleyen dizede ise bütün bu duyumsatmaya çalıştığı imgelerin verdiği şairaneye özgü anlamları, kentin boğucu, donuk, gri ve doğadan uzak yaşayan düz insanının

anlamayacağını dile getirir. Bunların sebebi, kent yaşamına mensup bir insanın doğanın güzelliklerini keşfetmeye yatkın olamayacağını vurgulamak istemesinde gizlidir.

Bu kokan bulutlar mı yoksa kekik mi!
Söylüyorsun anlamıyor kentsoylu takımı.
Oysa gözü çayırdaki konuşurken
konuşmuyor geviş getiriyor biri
öbürünün körpe ot tadı ağzında.
Ondan mı işkembe benziyor yüzleri! “İşkembe” (Oktay Rifat, 2007, s. 216)

Kent, Oktay Rifat için, olumsuz anlamlara gebe bir sözcük olmaya devam eder. Öyle ki, şair için kentin sınırları büyürken yalnızlığı da büyür. Büyük kalabalıkların birleşerek büyük yalnızlıklar meydana getirdiği yerleşim birimlerine Oktay Rifat’ın imgeleminde kent adı verilir:

bense yalnızlığı seçtim şimdi daha büyük
bir kentin avlusunda yaşıyorum “Bu Bir Kasaba Meydanıydı” (Oktay Rifat, 2007, s. 447)

Kent, yoğun insan nüfusunun bir arada yaşamasının sonucunda yarattığı çevresel kirlilik seviyesinin arttığı yerdir. İnsanlar, tükettikleri miktarda aynı zamanda arkalarında yığın dolusu atık bırakırlar. Kent ve kent insanı yine olumsuz özellikleriyle çevreye zarar veren bir görünüm kazanır:

Sonra dışkımız, çirkefimiz, çöpümüz,
Gündelik akıntımız: irin ve lağım. “Gün Doğdu Mu” (Oktay Rifat, 2010, s. 485)

Kent, Oktay Rifat şiirinde, çevresel dizgenin bozulmaya başladığı, zarar gördüğü yer olarak anlam kazanır. Öyle ki, yemiş vermeyen bağlar, kızamıkla cebelleşen bebeler, kentin eriyen sokakları, damları, dökülen sıvaları ve duvarları artık insanoğlunun kendisini merkeze koyduğu faydacı yaklaşımlarından nasibini alan ve bozulan çevresel dizgenin birimleri olarak şiirde yer alır:

Bu yıl bağlar yemiş vermedi, vermesin.
Bu yıl bebeler kızamıktan kırıldı,
Ne denir! Bu yıl yakıtı bizi mavi küf.
Bekledik sessiz: gün ola harman ola.
Eridi kentin sokakları, eridi
Damlar, indi sıvalarımız duvarla. “Gün Doğdu Mu” (Oktay Rifat, 2010, s. 485)

İnsanlar arasındaki iletişimsizlik, ekonomik çıkarlara dayanan ilişki biçimleri, sürekli ilerleme adına girilen sahte tavırlar, kent yaşamının insanlara

duyumsattığı güvensizlik, toplu yaşamın hızı karşısında insanların gecikmişliği, mekanik şehir düzeninin zamanı dilimleyerek insanları robotlarmışçasına kalıplara sokan belli hayat kuralları içinde yaşamaya zorlaması insanların doğaya karşı da ister istemez yabancı kalmasına ve özgürlüklerini kaybetmelerine neden olmuştur. Öyle ki, gri şehirlerin kirli havasını soluyan insan, yanı başlarında insan merkezci müdahalelere karşı hayat mücadelesi vermeye çalışan doğanın gizli güzelliklerini keşfedemezler bile. Şair Oktay Rifat, modern hayatın içinde zaman efendinin buyrukları altında ezilen paranın ise kölesi olarak çalışan insanoğlunun doğa karşısındaki yabancılaşmasının farkındadır. İnsanoğlunun hesapçı ve faydacı alışkanlıklarının doğada karşılık bulamadığının bilincindedir. İnsan ve ağacı kıyasladığı aşağıdaki dizelerde şairin daha sonra hayvan ile insanı da karşılaştırdığı görülür. Söz konusu karşılaştırmalar ve kıyaslamalar sonucunda Oktay Rifat'ın vardığı sonuç dikkat çekicidir: Ağaç, karşılık vermeden gölgesini sunar insanlara... Güneş, köpekler misali bütün enerjisini dünyaya sunar... Kuşlar, katilleri olan avcılarının vahşetinden bihaber, semalarda uçup dururlar... Doğa bütün cömertliğiyle insanoğlunun karşısında yerini alıp insanoğluyla eşit düzlemde var olmaya çabalarken insanoğlunun doğayı her fırsatta insan merkezci tavırlarıyla tahrip etmesi üzerine düşünülecek bir konudur:

Benzemezler insan dostlarıma
Ağaçlar gölgesini esirgemez
Güneş köpeğimden daha sadık
Dizlerime sıçrar ellerimi ısıtır
Karşılık beklemeden
Hele kuşlar

Avcılara kin bile beslemezler “Gün Sonu Konuşması” (Oktay Rifat, 2010, s. 35)

Oktay Rifat, doğanın kucağında doğaya yabancı, doğaya duyarsız kalan insan tekini düşünür. İnsanın mutsuzluğunun altında yatan belki de budur: doğanın kucağında doğaya uzak yaşamak... İnsan, doğayla bütünleşmediği sürece aşka da erişemeyecek; karanlık, soğuk ve dibi görünmeyen rutubetli bir kuyu misali kendi sessizliğine gömülü kalacaktır. İnsanın mutluluğu yakalaması parçası olduğu doğaya tekrar dönmesi, mekanize ettiği hayatını doğaya yaklaştırmasıyla mümkün olacaktır:

Kuyu gibiyim, doğaya da, aşka da
Yabancı. Yabancı en güzel ovada,

Tutarsız, anlamsız, gereksiz, uzakta.

Dolan bana mutsuzluğumda, tut beni! “Sen Yalnızlığında IV” (Oktay Rifat, 2010, s. 514)

“Sokak” adını verdiği şiirinde Oktay Rifat’ın işini yapan bir nalbanta doğru seslenişi önemlidir. Çünkü şair, nalbanta seslenirken, ondan sokağa, ağacın kıpırdayan yaprağına bakmasını istiyor. Yaşamını devam ettirebilme galesi içinde insanın doğadan ayrı düştüğünü, yanı başında bulunan doğaya ait güzelliklerle bütünleşmesi gerektiğini düşünen şair, her ne kadar doğaya uzakta kalsa da insanın bir ağacın kıpırdayan yaprağında bile doğanın farkındalığına erişebilmesinin mümkün olduğunun altını çizer:

SOKAK

Nalbant bir atı nallıyor

Çınarın gölgesinde

Karşısı berber ve eskici

Kumrular inip kalkıyor

Gel diyor aydınlık

Aşınmış taşlara gel gölgeye gel

Çek iskemleyi otur

Sesle bir çay getirsinler

Sokağa bak ata bak nalbanta bak

Bak yaprak kıpırtısına ağacın

Duvarı sağrıda ve yüzde. (Oktay Rifat, 2007, s.98)

Oktay Rifat, insanoğlunun ilerleme isteği, daha mantığı ve sürekli olarak doyumsuzluk içinde olup gerçeği yani doğayla bütünleşme duygusunu ıskaladığını düşünür. Hayvanlar ile insanları bu bağlamda karşılaştıran şair, hayvanların insan merkezci hesapların peşine düşmedikleri, faydacı bir takım ilişkiler içine girmedikleri ve çıkarları için birbirlerinin canlarına kastetmedikleri için olsa gerek insanlarla kıyaslandıklarında gerçeğe bakabildiklerini ima eder. Hayvanlar doğanın kucağında sadece ihtiyaçları için rekabet ortamı yaratırlar; fakat insanlar ihtiyaçlarından daha fazlasını yani hırslarını da tatmin etmek için rekabet ortamı geliştirirler. Bunun sonucu olarak da özlerindeki doğallıktan uzaklaşıp yarattıkları mekanik, sert ve acımasız dünyada yoksulluklar, korkular, öfkelerle cebelleşirler. Özellikle, son dizede “nedenleri, sonuçları” sözcüklerinden bilimselliğin getirisi olan sistematik bakış açısına yönelik eleştiri dikkat çekicidir. Görünmeyenler aslında doğanın gizlediği olumsuzluklardır Oktay Rifat için... ve bunları hayvanlar göremez, ancak doğaya yabancılaşan, hırslarına ve faydasına aşık olan insanlar görür. Bu anlamda hayvanlar

görünenlerin peşindedir. Güzellikler, doğanın kucağında açıkça sergilenirken kötülükler gizlenir:

Bakmak, diye düşünüyordu, hayvanlar bakıyor mu!
Hayvanlar görüne bakıyor, bizse görünmeyene.
Umutsuz sevgilere bakıyoruz, gece gündüz ölümlere,
yoksulluklara, korkulara, öfkeler, nedenleri, sonuçları, yarınları görüyoruz.
“Görünmeyene Bakmak” (Oktay Rifat, 2007, s. 188)

Oktay Rifat, yukarıda ifade ettiği görünenlerin olumlu özellikleriyle doğada cömertçe sergilenen güzellikler olduğunu “Kosacılar” adlı şiiriyle sezdirmeye devam etmektedir. Öyle ki, kuşların uçuyor olması, yaprakların sürümesi, tavukların eşinmesi bunlardan sadece birkaçıdır. Bütün bunlara insanın kayıtsız kalmasını yani insanın bu güzellikleri görmemesini vurgular. Dünya zamanın beşiğinde sere serpe uzanmış sallanırken insanın dünyada özgür olamadığı sorunsalını dile getirir. İnsanın içine düştüğü özgürlük bunalımını, doğanın güzelliklerini gerçek anlamda görme yeteneğinden yoksun olmasıyla ilişkilendiren şair için yabancılaşma insanın önce doğaya sonra kendisine yabancılaşması olarak ele alınır. Çünkü doğayı keşfedemeyen, doğayla bütünleşemeyen insan parçası olduğu bir bütünden ayrı düşerse özgürlüğüne de zarar vermiş olacaktır. İnsan, doğadaki güzelliklerle bir bütündür. Doğayla tamamlanır

KOSACILAR

Bir kuş uçuyordu üstümüzde görmediniz,
bir kayık yanaştı iskeleye görmediniz,
biri gözlerini kırparak size döndü,
yapraklar sürüyor, tavuklar eşiniyordu, görmediniz.
Bu yüzden ellerine bakıyor adam sabunu bırakırken,
sabuna bakıyor, aynaya, sonra yine sabuna.
Kaçmasın istiyor gözünden, bakmayınca kaçıp giden.
-Tutsak mıyım ben, diyor, tutsak mıyız bu dünyada!
Saat gibi işliyor dünya tıklarında.
Otları biçiyor kosacılar, bir o yana bir bu yana salınarak
mavi göğün altında, dağ gibi bulutların altında.
Görünmüyorlar, doğru, uzaktalar, söğütlerin altında. (Oktay Rifat, 2007, s. 253)

Doğaya yabancılaşma, doğayı gerçek anlamda görmek ile ortadan kaldırabilir. Yaprığın saydamlığını, güneşin doğuşunu ve batışını, denizi, kumsalı, gündüzlerin ışığıyla oynayan yeşil yaprağın denizde oynamasını, gecenin ışığını yani Ay'ı, ışınların hareketlerindeki hayatı ve yaprakları elleriyle görüp,

gözleriyle duyduysa o insanın yabancılaşmadan kurtulup doğayla bütünleştiği söylenebilir. Çünkü doğa, alelade bir bakışla gizlerine erişebilecek denli basit bir dizge değildir. Hayatı anlamlandırabilmek için öncelikle doğadaki hayat kırıntılarını toplayarak biriktirip bütündeki canlılığın ruhuna ermek gerekir. Ancak bu şekilde doğayı gerçek anlamda görüp içselleştirebilir; mekanik düzende olumsuzluklarla oyalanmaya alışıp doğayı düşüncesizce sömüren insanoğlu:

GÖRMEK

Yaprağın saydamlığını gördün mü,
Gördün mü güneşin gelip geçişini
İğne deliğinden
Denizi kumsalı ve bütün gündüzleriyle
Yeşilin içinden, gördün mü
Yaprağın denizden geçişini!

Gecenin gölgesine bak duvarda
Seyret duvardan gelip geçişini
Yaşamın kırılışını güneşin
Yanışı gibi otların içinden.

Yapraklara bak ellerinle
Gözlerinle duy
Avuçla kokla. (Rifat, 2007, s. 358)

İnsanın doğayı içselleştirebilmesi doğaya yabancılaşmaması anlamına gelir ki, Oktay Rifat için de bu durum böyledir. Çünkü Oktay Rifat denize bakılan günleri hatırlamayı salık verir. Martıların seslerini, ağaçlı yolları, bahçeleri, dereleri özlemle anar. Ağaçların dallarının ucundaki yeşilliği bile görür yani doğayı içselleştirir. Modern hayatın hızı içinde doğaya yabancılaşan insan bütün bu güzelliklerin ayırdına varamayıp olumsuzluklarla çevrili bir sınırlı bölgede dolanıp durmaktadır. Sıkışmıştır. Özgür değildir. Bu bağlamda insanın sınırlarından kurtulup kendini doğaya açması ve doğadaki güzellikleri keşfe çıkması onu özgürleştirecektir. İnsan öncelikle, parçası olduğu doğaya yani kendisine kilitli kapıları açmalıdır:

GEZİNİRKEN

Gidip gidip denize baktığın
günleri anımsa, o kokuyu duy
o güneşi o bulutu anımsa
bir çift yürüyordu sarmaş dolaş
bir martı bağırıyordu
anıların ağaçlı yolları denizleri
bahçeleri akıyordu küçük dereler
gibi yamaçtan ve bir ev,

açık duran pancurları anımsa
ağaçları, dalların ucundaki
yeşilliği körpeliği. (Oktay Rifat, 2007, s. 586)

Oktay Rifat, doğadaki devinimi sürekli takip eden, gözleyen ve doğanın canlılığını keşfederken bundan mutluluk duyan, bununla tamamlanan çevresel bir bilinç geliştirmiştir. Doğanın çevresel kriz tarafından tehdit edilmesinde, toplumsal hiyerarşinin oluşmasında büyük pay sahibi olan sanayileşmenin etkisi vardır. Oktay Rifat, sanayileşmenin getirdiği olumsuz çevre koşullarını şiirinde dile getiren bir şairdir. Öyle ki, doğadaki diriliği sürekli takip eden, bununla yenilenen şair çiçek haline gelemeyen küçük bir tohumun ruhuna verdiği sıkıntıyı baharı tam anlamıyla yaşayamadığını aşağıdaki dizelerde şu şekilde ifade eder:

Açmadan dalda kurudu filiz
İçime eza veriyor bahar “Halka” (Oktay Rifat, 2010, s. 77)

Açmadan dalda kuruyan filizin ardından, insan merkezci müdahaleler ile doğanın çevresel dizgeye uygun yapısının değiştirilmesi sonucunda meydana gelen olumsuzlukları bitki türünü konuşturarak şiirinde vurgular. Yağmurun yağmaması ve susuzluktan kaynaklanan çevresel dizge sorunlarını otun dilinden anlatır. Ot, konuşur ve çevresel dizgenin işleyişindeki sıkıntıları bulutla paylaşır. Buluta yağmur yağdırmasını söyler. Öyle ki, insan çevresel dizgenin bir parçası olarak yağmura ve yağmurun beslediği bitkilere ihtiyaç duymaktadır. Doğada her şey diğer her şeyle ilgilidir. Bu yüzden, doğanın işleyişini eksiksiz yerine getirebilmesi için çevresel dizgenin hiçbir zinciri insan eliyle oluşabilecek tahribata maruz kalmamalıdır. Ne sanayileşme, ne kapitalizm, ne de ilerleme isteği sonucunda elde edilecek kazançlar insanoğlunun bu amaçla doğadan götürdükleriyle kıyaslanamaz. Doğa, insanın kendisidir ve insan da doğadır. Kendi eliyle insanoğlunun doğaya zarar vermesi kabul edilemez:

Karağandere’de bir cılız otum
Dişlenecek ne etim var ne budum
Susuzluktan kendi kendimi yedim
Boşan bulut nazın sırası değil

Güneş yaktı rüzgâr esti kavurdu
Yaprağımı Hasan Dağa savurdu
Köylü naçar kaldı cacık pişirdi
Boşan bulut nazın sırası değil “Bulut” (Oktay Rifat, 2010, s. 156)

Aksi takdirde, insan ilerleme adına giriştiği eylemleri doğa katline çevirirse, bir gün, doğa kendisine cevap veremez hale geldiği zaman insan teki, o zaman düşünmeye başlayacaktır. Oktay Rifat, ilerleme isteğiyle düşüncesizce doğayı katletme girişimi içindeki insanoğluna bu bağlamda seslenmekten geri duramaz. Bir gün ne yemişler olacaktır, ne de ağaçlar... Güneş'in canlılık katacağı yemişsiz ve ağaçsız insanoğlu zincirleri koparılmış, düzeni bozulmuş çevresel dizgedeki yerini de kaybedecektir. Kendi varlığını da yavaş yavaş ortadan kaldırmaya yönelik bir intihar girişimi olarak da düşünülebilecek olan müdahaleler sonucunda insan kendisine ben neredeyim sorusunu soracaktır. Doğa, insanın kendisidir. İnsan, kendisine zarar vermektedir:

Bir yemiş böyle çürür işte! Devrilir
Cömert meydanlarda bunayan ağaçlar.
Hani güneşim, diye düşünür insan,
Hani gün boyunca akan su! Hani sen,
Hani ben! Nerde o bahçenin havuzu! "Emine" (Oktay Rifat, 2010, s. 506)

Denizin altında olması gereken yeşil örtünün adı deniz altındaki çevresel dizgenin parçalarından biri olan yosundur. Balçık, sanayileşmenin sonucunda gemiler tarafından denizlere bırakılan atıkların oluşturduğu ve denizin dibindeki doğal yaşam alanında yaşayan canlıların oksijenini ortadan kaldıran doğa kirliliğinin adıdır. Oktay Rifat bu konuya da dikkat çeker. Denizin altında olması gereken yosun yerine ne yazık ki balçık tabakasıdır:

Altı balçık denizin nerde yosun. "Buğday Boşaltan Gemiler" (Oktay Rifat, 2007, s. 118)

Ağaçların sanayileşme işlemine girecek olan parçalarını yani tomrukları şiiire taşıyan Oktay Rifat, ağaçların özgürlüklerini ellerinden alan dağlıların tomruklara zincir vurup onları birer esir gibi düşündürmüştür. Doğa, insanın elinde sanayileşme uğruna esir olmuştur. Doğa, hızla köleleştirilmeye çalışılmaktadır:

Dağdan geldiler onlar, ötelerin adamları dağlılar.
Zincirlere vurulmuş tomrukları döktüler makinelerin ağızına,
Bulutlarını rüzgârlarını bıraktılar, estiler el kadar yerde. "Dağlılar" (Oktay Rifat, 2007, s. 174)

Şair, doğanın insan eliyle tahribatına geçilmeden önce ağaçlı ve serçeli sokakları üzerinden canlılığı ve güzelliğine dem vurarak artık bu güzelliklerin ortadan kalktığını vurgular. Doğaya müdahale edenin, doğanın bir parçası olan insanın geleceğine tehditler savuranın yine insanın kendisi olduğunu dile getirir. Doğa, insan tarafından insanın hırsları uğruna o kadar çok darbe almıştır ki, doğadaki canlılık yok olma raddesine gelmiştir. Ölümün soğukluğu doğadaki canlılıkla yer değiştirmiştir:

SOKAKLAR

Ağaçlı sokaklardı onlar
Güneş batmadan önce. Serçeli sokaklardı onlar
Gece inmeden önce.
Biri var sokaklarımızı düğümleyen
Kızgın demirle kazıyan alnından adımızı
Kuş kafesi sokaklardı onlar gökyüzüne asılı
Belleklerin tuncuna göçmeden önce
Yıldızlı sere serpe ne kaldırım ne taş
Şimdi et göz kaş çene kemiği
Sarkan ölü saçları çeşmelerden. (Oktay Rifat, 2007, s. 340)

Doğanın bozulmakta olan çevresel dizgesinin ortasında yalnız kalan insanoğlunun kurtulmaya çabalamasının tablosunu çizen şair, doğanın bir parçası olan insanın doğa kıyımından nasibini aldığını ve doğayı katletmekle aslında kendi hayatını ortadan kaldırmaya yol açtığını dile getirir. Doğanın sonu insanın sonudur. Doğa, insanın evidir. İnsan kendi evini yok edecek bilinçsiz davranışlar içinde olursa sığınacak, kendini koruyacak bir mekânı kalmaz. Dolayısıyla kendi hayatını da ortadan kaldırmış olur. İnsan, ilerleme hırsının sonuçlarını bilinçsizce, düşünmeden giriştiğini insan merkezci bütün yönelimlerinde kendisinden bir parçayı doğadan alıp koparmaktadır:

Belli ki deresinde boğulmuş insan
bir can yeleği arıyor bir taş bir seki
en ufak otta en uzak damda
kokuların mayhoş mermerinde
yüzüyor yan yatmış bir şişe gibi. “İskemlenin Ayakları” (Oktay Rifat, 2007, s. 369)

Oktay Rifat, insan ve doğa kavramlarının bir bütünün parçaları olduğu gerçeğini özümsemiş bir şairdir. Öyle ki, insan-doğa ilişkisinde karşılıklı etkileme sürecinin de farkındadır. Şiirinde, “mavi küf” imgesi üzerinden doğaya insanın uyguladığı tahribatın sinyallerini vererek; doğanın zarar gördüğü yerde, faturanın öte yandan insana da kesileceğini bildirme ihtiyacı içinde hisseder kendisini. İnsan,

doğaya bilinçsizce, kendi çıkarını merkeze koyarak ilerleme tutkusu uğrunda saldırdığı vakit, sorumluluklarını da unutmuş demektir. Bunun sonucu olarak da doğa, intikamını insandan öyle veya böyle alacaktır. Aşağıdaki dizelerde, yemiş vermeyen bağlar, hastalıklardan etkilenen bebekler doğa tahribatının acı birer sonucu olarak şiir düzleminde ele alınır:

Bu yıl bağlar yemiş vermedi, vermesin.
 Bu yıl bebeler kızamıktan kırıldı,
 Ne denir! Bu yıl yakıtı bizi mavi küf.
 Bekledik sessiz: gün ola harman ola.
 Eridi kentin sokakları, eridi
 Damlar, indi sıvalarımız duvarla. "Gün Doğdu Mu" (Oktay Rifat, 2010, s. 485)

Bu bölümde, Oktay Rifat'ın kentleşme ve sanayileşme ekseninde doğa-insan yabancılaşması üzerinde yoğunlaşırken kent hayatını ötekileştirdiğine, kent insanının yapmacık, faydacı ve bütün bunlardan ötürü yılgın olarak çizdiği portresine dair yorumlar yapılabilir. Oktay Rifat şiirinde insanın doğaya karşı sorumluluğu, Buell'in bu bağlamda önem kazanan ölçütlerinden biridir. Kent kavramı, Oktay Rifat için modernizmin yarattığı kaosun yaşandığı yerin tam da ortasıdır. Hengâmenin içinde doğayı unutan mekanik bir insan tipi ortaya çıkmıştır. Oktay Rifat bu insan tipinin doğaya dönmediği, doğayı yeniden özümseyip düşünmediği sürece mutsuzluğundan ve sonunun geleceğinden endişe etmektedir. oysaki insan doğanın kucağında doğanın bir parçası olarak insan merkezci bütün yaklaşımlardan arınmış olarak kendisini yeniden bulursa kendi sonunu getirmekten de kurtulmuş olur. Her daim ilerleme isteği içinde olan insanın doğanın koptuğuna yönelik çektiği dikkat çevre kirliliklerinin vahametini de gözler önüne sermeye çalışır. İnsan toplulukları kentleri oluşturur aynı zamanda çevre kirliliklerine de sebep olur. Sanayileşme, kapitalizm, modernleşme gibi mekanik zihniyetin ürünü olan kavramlar doğanın katline yarayan insanın gözünü kör eden ilerleme basamakları olarak ele alınır. Şair bütün bunlara dair şiirsel düzlemde uyarılarda bulunurken doğayla birlikte asıl yok olanın insan olduğunun altını çizer.

2.4. Bir Süreç Olarak Doğa

Oktay Rifat, doğadaki devinimin, hareketin ve canlılığın içsel değerlendirmesini şiir evrenine taşıyan bir şairdir. Ağacın dilinden kök-toprak ilişkisini ve ölümün doğadaki bütün çevresel dizge birimlerinde, doğadaki süreçlerin birer aşaması olduğunun farkında olduğunu sezdirir. Saf bilimsel bilgiyi şiirin lirik düzeniyle işlemez de duyumsar Oktay Rifat. Ölüm, doğal bir süreçtir. Nesnel bir bilgidir aslında. Çünkü bilir ki ağacın dilinden, toprağa karışınca moleküllere ayrışacaktır. Başka bir çevresel süreçte yeniden döngünün içinde yer alacaktır. Bu sonsuz gücün bilinciyle aşağıdaki dizeleri vücuda getirir:

Ağaç konuşuyor

Ben ağacım bilgim de ona göre
Rüzgarlı havalarda konuşabilirim
Bilmem gurbet sıla farkı
Ayaklarım olmadığından
Köklerim toprakla kardeş
Zamana alışık yapraklarım
Acımaz kırsanız dallarımı
Korkmuyorum sizler gibi ölümden
Çünkü toprağa karışınca
Tekrar ağaç olmanın çaresini bilirim

“Gün Sonu Konuşması” (Oktay Rifat, 2010, s. 33)

Doğa döngüsüne, evrimsel farkındalıkla birlikte şiirinde yer veren şair, doğada her şey bir yere gider ilkesini adeta içselleştirir. Doğa, uzun süreçlerin sonucunda yapısını sürekli olarak yeniler. Doğa, bünyesinde ölümü yaşama çeviren çok önemli çarklara sahiptir. Evrim, bu noktada şiirlerde ortaya çıkar; ağaçların ölümlerle beslenmesi, yaprak-geyik kalbi arasındaki ilişki aşağıdaki dizelerde evrim bilgisinin sistematığı üzerinden alınılarak şiirde işlenmiştir:

Sade biz mi sığır ve domuz yeriz

Ağaçlar da ölümlerle beslenir

Belki bir geyiğin kalbidir

Başucumda kimıldayan yaprak “Kuzu” (Oktay Rifat, 2010, s. 46)

Aynı yorum, aşağıdaki dizeler içinde geçerlidir. Şiirde, doğanın döngüsünü evrimsel süreci işaret ederek dile getiren Oktay Rifat, otlayan kuzunun ölümleri yaşamın döngüsüne yeniden dahil etmede kilit noktalardan biri olması yönüyle ele alır:

Ölüler boşuna gayretiniz
Otların karnında kolay
Yeniden güneşe çıkmak
İş bu otlayan kuzuda “Kuzu” (Oktay Rifat, 2010, s. 46)

Bu kez de av-avcı ilişkisi bağlamında, çevresel dizgedeki süreçler ön plandadır. Öyle ki, canavar imgesiyle ceylanın avcısı olan yırtıcı hayvanın (belki aslanın ya da kaplanın), kırlangıcın avcısı olarak da şahinin adının anılması, türün devamını sağlamak için gereken besin zincirinin kurallarını ortaya koyar nitelikte ele alınır:

Kaşla göz arasında
Şahin kapar kırlangıcı
Ceylan kanına girer
Su başında canavar “Vazife” (Oktay Rifat, 2010, s. 36)

Yağmur, Oktay Rifat’ın şiir düzleminde soğanların ve insanların bolca tükettiği diğer yeşil bitkilerin özü olan bir imge olarak düşünülür. Nisan yağmuru, yeşil bitkilerin devamı için şarttır. Yağmurun yağmasıyla birlikte yeşilliklerin artması, doğanın yaşamsal döngülerinden biri olarak aşağıdaki şiirde yer alır:

Bekle ki soğanlar salatalar yağsın
Nisan yağmuru yeşersin “Perçemli Sokak XIII” (Oktay Rifat, 2010, s. 199)

Oktay Rifat, doğayı bir süreç olarak ele almaya devam eder. Bu kez de, ağaçların her yıl çiçeklenişi, tomurcukların gelişip büyümesi, güneşin de yardımıyla doğanın yeniden donanmaya başlaması şairin Buell’in kastettiği süreç fikrine karşılık gelir:

Güney yelindeki cıvıltı ve koku
Kandırır her yıl çocuksu bademleri,
Dalları saran buğuya aldanırlar.
Sıçrar tomurcuk uykusundan, donanır
Bademler kış ortasında gelin gibi.
İki sevdanın benzeri o körpe ateş,
O bir damlacık güneş, dağın ardından,
Ovaya düşmeyegörsün bir kez, yandı,
Ağaçtı insandı kim olsa aldanır. “Bir Aşka Vuran Güneş” (Oktay Rifat, 2010, s. 521)

Doğa, bir süreç olarak ele alınmaya ağaç imgesiyle birlikte kullanılarak devam eder. Ağaçların boyunun uzaması, yaprakların çoğalması, dünyanın güneş etrafındaki konumunun değişmesi, bahar yağmurlarının gelişiyile toprağa düşen ilk damla, söz konusu süreci meydana getiren unsurlar olarak düzeni

oluştururlar:

Ağaçlar boylandı bu gece. Bin yaprak
Ufak ufak sürdü bu gece. Arpalar
Uzadı belli belirsiz. Koç burcuna
Girdi dünya. Bir bulut indi ve ilkyaz
Yağmuruyla ıslandı toprak bu gece. “Bin Yaprak” (Oktay Rifat, 2010, s. 525)

Sinekler de doğanın bir süreç olduğunu kanıtlar halde Oktay Rifat şiirinde yer alırlar:

hep o sinek başka bir sineğe bırakarak yerini “Anlam Bir Sıcaklıksa 44” (Oktay Rifat, 2007, s. 338)

Oktay Rifat, oltanın ucuna takılıp kalmış küçük bir lidakiye bakar ve onun pullarındaki parlakta yaşamı görür; yaşamın kucağından gelip ölüme doğru seyreden bir yolda lidaki imgesi üzerinden yaşamla ölüm kavramlarının sürecin işleyen parçaları olarak düşünülmesine yol açar:

Güneş damlıyor pullarından
yaşamdan geldi ölüme gidiyor
haydi ölüme gidiyor
dolmuşa bir iki
oltanın ucunda kül rengi
küçücük bir lidâki. “Balık” (Oktay Rifat, 2007, s. 520)

Doğaya hayrandır Oktay Rifat, doğayı bir taraftan dinlerken bir taraftan da gözü gökyüzünde leyleklerin hareketlerine kayar. Leyleklerin gökyüzünde uçarak istikametlerini İstanbul’a çevirmeleri de bir süreçtir. Oktay Rifat leyleklerin uçuş sürecine şair olarak şiir düzleminde dahil olur:

SANDALDA
Hiç unutmam yine böyle bir gün
Ada’da Hristos tepesinde
Deniz tabak gibi önümüzde
Sedef adası Medef adası Maden
Böyle şey görmedim ömrümde
Bir hışırta insanı ürperten
Binlerce onbinlerce leylek
İstanbul’a döndüler üstümüzden (Oktay Rifat, 2010, s. 163)

Doğanın kuşlarıyla, bitkileriyle, taşlarıyla birlikte sürekli hareketli bir yapıda olduğunu vurgulayan Oktay Rifat, söz konusu süreçte insanı merkeze koymaz;

aksine insan olmayan çevresel dizge birimlerinin süreçteki yerlerini vurgular:

Dünya durmuyor ki! Bulutları, kuşları uçuyor aralıksız, bitkileri büyüyor, taşları dökülüyor döndükçe, döndükçe (Oktay Rifat, 2010, s. 381).

Devam eden dizelerde aynı bakış açısını sürdürür, doğadaki devinim yaşamsal süreçlerin tetikleyicisidir:

Dönüyorlardı açılırken eksenlerinde; güneşleri var hepsinin çevresinde döndükleri ve kendi güneşlerinde dönen mevsimleri. (Oktay Rifat, 2010, s. 381).

Dönmek fillini sürekli olarak kullanır; dünyanın dönmesi, güneşin mevsime, mevsimin güneşe aralıksız dönmesi, doğanın bir süreç olduğu fikrini destekler:

“Güneş mevsime dönüyor; bir güneş bir mevsim; hem mevsim, hem güneş telaşlı; dönüyorlar durmadan iç içe; iç içe” (Oktay Rifat, 2010, s. 381).

Oktay Rifat şiirinde hareketin, hareketlerin de süreçlerin devamında doğayı meydana getirmesi, kuş-hava-bulut-ağaç-gökkuşağı sistemi üzerinden bütüncüllüğe ulaşmayı sağlar. Holistik yani bütünü gören bir doğa algısıdır bu aslında:

Kuş havaya yansıyor, hava kuşa; bulut ağaçtan ağma, ağaç buluttan; gökkuşakları doğuyor tanrısal öfkeleri bilmek için; Halka başka bir halkayı kavriyor; kavramak da halka; kavraşıyorlar devinerek (Oktay Rifat, 2010, s. 381).

Aynı holistik bakış, aşağıdaki dizelerde de kendisini gösterir. Öyle ki, doğanın bir süreç olduğu fikri yine çevresel dizgenin birimleri arasında herhangi bir öncelemeye girmeksizin devinimi vurgulamak amacıyla birlikte verilir:

DAM

Adam çekiyor, inek çekiyor, deniz var aralarında,
denizi mi çekiyor ineği mi! Deniz de geliyor, inek de,
ağaçlar, ova, gidiyorlar çekişerek,
çekişerek gidiyorlar, adam, deniz, inek, bulutlara doğru.
Kavak ince uzun ağmış göğ, dibinde dam,
Gidiyorlar bir yazı yazarak düze, dama doğru. (Oktay Rifat, 2007, s. 254)

Yine, hareketli yapıyı doğal sürecin gerçekleştirilmesini sağlayan bir anlatımla kullanan Oktay Rifat, çevresel dizgenin birimlerini de vurgulamaya devam eder. Süreç, çevresel dizgeleri oluşturan bütün birimlerin hareketlerini, birbirleriyle ilişkilerini etkiler. Birdenbirelik, anidenlik vardır doğada:

2

Akşam birdenbire -ev, bulut, gökyüzü-
sarı atlarından indi ağaçlar,
kuşlar fırladı yaylı kutularından
ve mevsimin içyüzü.” “Bir Düş Başucunda” (Oktay Rifat, 2007, s. 267)

Aşağıdaki şiir, balık-balıkçı ilişkisini sorgular. Bu sorgulamada şair, tıpkı ölen balık gibi, balıkçının da günün birinde öleceğinden bahseder. Ölüp de doğmalardır; şiirde doğal süreçlerin altını çizen. Kumsalı dünya olarak düşünürsek, bu kumsala çarpan her dalga sonunda geri çekilir. Bütün türler doğar, gelişir ve ölür. Bu, evrimin gerektirdiği bir süreçtir. Doğanın sürecidir. Oktay Rifat, doğanın sürekli yenilenen sürecini şiir düzleminde işleyen bir şairdir:

Çıplak ayaklı balıkçıya
bırakarak sonsuzluğu öldü balık
balıkçı da ölecek günün birinde
başka birine kalacak bu kumsalda
balığın balıkçıya bıraktığı
ne tuhaf elden ele! “Emanet” (Oktay Rifat, 2007, s. 532)

Evrim, doğal sürecin kendisidir. Bir anda yaşanan değişim değildir evrimde söz konusu olan. Aşağıdaki dizelerde göğün dala, dalın buluta, bulutun taş ırmağın denize dönüşmesi, anlık değişimler değildir. Bütün bunlar, doğanın sürecidir. Belirli bir zaman dilimine ihtiyaç vardır:

Birleşir yerle gök. Dala dönüşür
Güvercin, dal buluta, bulut taş ırmağına,
Dökülür denizine Büyük İrmak,
Fısıltılı ve baygın, soluyarak. (Oktay Rifat, 2010, s. 542)

Evrimi doğal süreç olarak düşünürsek, Oktay Rifat’ın aşağıdaki dizesi tek bir cümle ile doğanın işleyen bütün mekanizmalarının devamını sağlayan ortaklığın kaynağına yani ortak ata kavramına götürür bizi. Kuş ile insan arasında kurduğu ortak ata mantığı, Oktay Rifat’ın doğanın bir süreç olduğunun farkında oluşunu evrim bilgisi üzerinden içselleştirmesine yardım eder:

Kuşla insan tüy gibidir köyleri bir. (Oktay Rifat, 2007, s. 363)

Doğadaki bütünlük şaire göre yine doğanın devinimiyle beraber ele alınır. Güllerin solması, kuruması ve yazdan sonbahara geçişteki hareketlilik, arıların kovanları tekrar doldurması ile bütünlendir. Süreç hız kesmeden gelişimine devam eder:

Güller nasıl da bitiverdi! Dün daha
Pıtrak gibi açan fidanda şimdi tek
Kırmızı yok. Yağmur akşama sabaha
Düşmeye başlar, doldu kovanda petek. “Perçemli Sokak XXV” (Oktay Rifat, 2007, s. 211)

Doğadaki yaşamsal döngünün çevresel dizgenin her bir birimine bağlı olması, çevresel ilkelerdendir. Oktay Rifat için bu bağlılık, yağmurun yağmaması durumunda çevresel dizgenin zarar görebilecek diğer birimlerinin olduğunu şiirine taşıması bağlamında ele alınır. Buluta seslenen ot imgesiyle şair, yağmurun etkilediği diğer çevresel dizgelere gönderme yapar. Yağmurun yağmaması durumunda bitkilerle birlikte insanların da olumsuz etkilendiği gerçeğini, çevrebilimin doğada her şey diğer her şeyle bağlantılıdır ilkesiyle koşut olarak sunar. Susuzluk ve susuzluğa bağlı olarak tarımın sekteye uğraması, yağmurun yağmamasıyla ilgilidir. O halde, çevresel bilinç doğadaki bütünselliğin önemini bir kez daha ortaya koymalıdır. Süreci etkileyen tek bir durum, doğanın dengesini bozar. Çevrebilimsel süreçler, yaşamsal dizgedeki birimlerin birbiriyle ilişkilerinden etkilenir. Doğada her şey diğer her şeyle bağlantılı bir yapının işlediği süreç mekanizmasına bağlı olarak gelişir

Karağandere’de bir cılız otum
Dişlenecek ne etim var ne budum
Susuzluktan kendi kendimi yedim
Boşan bulut nazın sırası değil

Güneş yaktı rüzgar esti kavurdu
Yaprağını Hasan Dağa savurdu
Köylü naçar kaldı cacık pişirdi
Boşan bulut nazın sırası değil “Bulut” (Oktay Rifat, 2010, s. 156)

Oktay Rifat’ın devam eden şiirinde; bu kez de bulutun dilinden, çevresel dizgenin birimleri arasındaki ilişkilerin ne kadar önemli olduğu vurgulanır. Doğadaki döngünün yarattığı bütünlük, bulutun dilinden otlar, ağaçlar, insanlar,

dağlar... üzerinden verilir. Çevresel dizgede her birimin süreci meydana getiren görevleri vardır. Bulut-ot-ağaç arasındaki ilişki yağmurun yağma sürecini hatırlatır:

Aldı bulut

Ben bulutlar şahı, yücelerde gezen, rüzgarlardan hile sezen, sizin bu semtlere kırk yılda bir uğrayan, o da tenezzülen bir... bir... bir bulutum. Sen nasıl olur da bacağına bakmadan bana söz atmaya kalkarsın? Aramızda senden büyük otlar, ağaçlar, insanlar, telgraf direkleri, kuleler, dağlar var. Bir dileğin varsa sen senden büyük ota söylersin, senden büyük ot ağaca, ağaç insana, insan telgraf direğine, telgraf direği kuleye, kule de dağa söyler. Dağ ister bana söyler, ister hasır altı eder. Onun bileceği şey, deyip kesti. “Bulut” (Oktay Rifat, 2010, s. 156)

Şiirin devamında beliren “Esmâ Bacı” yaşamsal döngü için çevresel dizgenin birimlerinden olan yağmurun önemine değin bulutla girdiği ikili konuşmada, çevresel dizgenin bir diğer birimi insanlığın yağmura olan ihtiyacını ciddiyetle ortaya koyan kişidir. “Aman bulut canım bulut, kulun köpeğin olam bulut” ve “yağmurda bütün umut” ifadeleri insanın doğaya ne kadar bağımlı olduğunu gözler önüne sermesi bakımından dikkat çekicidir. İnsanın doğa karşısında giriştiği alışlagelen bencil ve faydacı tavrından uzakta, doğanın bir parçası olarak diğer parçalara bağlı olduğunun farkında olan, çevresel bilinci içselleştiren bir insan tavrı hakimdir. Okur, Esmâ Bacı’nın yağmur feryadını işitirken insanın doğanın diğer birimlerine ve doğa içindeki bütünlüğün farkına varabilir:

Aldı Esmâ Bacı
Aman bulut canım bulut
Kulun köpeğin olam bulut
Tane kıpırdamaz toprakta
Yağmurda bütün umut
Ha paşam yağ
Ha gülüm yağ
Dökül Esmâ Bacı’nın üstüne
Bir fistan aldım cicili bicili
Ciğirim Fadime’ye
Tastamam yedi kaymeye
Heybede kaldı fistanı
Doyamadı giymeye
Esmâ Kadın acılı
Esmâ kadın yoksul

Dökül bre bulutum dökül
 Dökül ki tane boy versin yeşil yeşil
 Gayrı bütün umut sende
 Esmâ Kadın gülmedi şunda
 Aman bulut canım bulut
 Kulun köpeğin olam bulut
 Dökül Esmâ Bacı'nın üstüne "Bulut" (Oktay Rifat, 2010, s. 158)

Her yaprağın karınca, bulutun da atmaca olması, şairin doğada hiçbir şeyin yok olmamasının ve evrimsel süreç içinde yapısal bir dönüşüm sonucunda yaşamsal döngüye dahil olmanın bilincinde olmasıyla ilişkilendirilebilir. Doğayı insan, hayvan ya da bitki üstünlüğüne göre ayırmadan bütünsellik çerçevesinde ele alındığının göstergesi olabilir:

Her yaprak karıncadır, üşer gök ovaya,
 Başlar başlamaz kanlı çavdarın harmanı
 Ve bulut bir atmaca, konar çitlenbikli
 Kuyunun çıkığına, kabarır kuluçka.
 Yuvarlar zamanı gelip gittikçe dalga. "Beni Bekliyor" (Oktay Rifat, 2010, s. 458)

Günlerin geçmesiyle kavak ve iğde ağaçlarının yeniden yeşillendiğini dile getiren Oktay Rifat için doğa, kendi kendini yenileyen yapısının vurgulandığı "Gün Doğdu Mu" şiirinde adeta devinen bir imgedir:

Damlarımız, gün doğdu mu, bir kez daha
 Oturur taşına toprağına. Kavak,
 İğde dizilir çay boyuna yeniden "Gün Doğdu Mu" (Oktay Rifat, 2010, s. 485)

Oktay Rifat, doğaya yapılan olumsuz her müdahalenin, doğadan geri teperek bütün birimleri etkilediğinin farkındadır. Doğa, insan; insan doğadır. İnsan ilerleme veya refah adına doğaya zarar verdiğiğinde aslında kendisini de aşama aşama yok etmeye çalışmaktan başka bir şey yapmıyordur. Yemiş vermeyen bağlardan mahsur kalan çocuklar kızamıktan kırılacaktır. Sokaklar, damlar ve evlerin sıvaları doğaya yapılan olumsuz müdahalelerden elbette ki etkilenecektir. Çünkü doğada her şey diğer her şeyle bağlantılıdır ve doğa bütünsel bir yapıdır:

Bu yıl bağlar yemiş vermedi, vermesin.
 Bu yıl bebeler kızamıktan kırıldı,
 Ne denir! Bu yıl yaktı bizi mavi küf.

Bekledik sessiz: gün ola harman ola.
 Eridi kentin sokakları, eridi
 Damlar, indi sıvalarımız duvarla. “Gün Doğdu Mu” (Oktay Rifat, 2010, s. 485)

Zamanın akmasını rüzgârla birlikte duyumsayan şair için öten kuş, batan güneş ve ev-ağaçlar-dünya; çevresel dizgenin doğanın bütünlüklü yapısını yansıtan imgeler olarak şiir malzemesi haline gelir. Özellikle son dizede dile getirdiği “döneriz ağaçlar, evimiz ve dünya” ibaresi ise doğayı algılamadaki bütünlüklü bakış açısını ortaya koyar:

Mahallede esen akşam rüzgarında
 Bir kuş kafesi gibidir Zaman; usul
 Usul sallanır arka bahçeye bakan
 Penceresinde aşiboyalı evin,
 Tütün kokan evin, ekmek kokan evin.
 Ve kuş öter: *çipet çipet çitalinya*.
 Güneş batar odalara kapanırız.
 Döneriz, ağaçlar, evimiz ve dünya. “Mahallede Esen” (Oktay Rifat, 2010, s. 554)

Ölümü doğadaki yaşamsal döngünün yani evrimin bir aşaması olarak düşünen Oktay Rifat, doğada hiçbir şeyin kaybolmazlığı ilkesini de göz önünde bulundurursak, sürüye katılmakla ilişkilendirir. Ölüm, olması gerekendir ona göre... Hiç de olumsuz bir durum değildir. Şiirde ölümün yaşamsal döngünün olmazsa olmazı sayılabilecek bir özellik ele aldığı kanıtı olarak “ölüm sürüye katılmaktır” ifadesi dile getirilmiştir. Öyle ki, mezarlığın da koyun sürüsüne benzetilmesi, doğada evrimsel süreçlerin insan, hayvan ya da bitki fark etmeyecek şekilde, bütünlüklü olarak aynı süreçlerden geçerek çevresel dizgedeki dönüşümü sağladığının farkında olduğunun göstergesi olarak düşünülebilir:

Mezarlığı bir koyun sürüsüne benzettiği gün
 Ya da ona öyle geldiği gün: ‘Ölüm sürüye katılmaktır’
 diye yazmıştı kağıda. Oysa ne mezarlık vardı
 bu tümcede, ne kaval sesi, ne de çoban.
 Kaval sesi ötelere gidiyordu, hafif, oyuncaklı.
 ‘İşte çobanları!’ diyerek bir mezara döner dönmez
 susmuştu düdüğü, koyunlarda bir kırıltı.
 Yazmamış bütün bunları gömmüştü, böylesi daha iyi,
 tek bir satıra: ‘Ölüm sürüye katılmaktır.’
 Artık çalışıyordu kaval, yalnız ona, ama birden susabilir. “Kaval” (Oktay Rifat, 2007, s. 215)

Doğa, çevresel ilkeler ışığında süreklilik arz eden bir yapıya sahiptir. İnsan merkezli bütün müdahalelere rağmen kendi kendini yeniler ve yaralarını sarar. “Tahtalar dökülüyor ne denli sağlam çakılsa yıllardan sonra” fakat doğadaki süreklilik dökülmüyor, ortadan kaybolmuyor. Bulutlar, mavilik, otlar, dikenler, ısırganlar... çevresel dizgedeki işlevlerini ve yerini kendi kendilerini yenileyerek devam ettireceklerdir. Çünkü doğa kendi özdenetimini gerçekleştirmeye muktedirdir:

Alışverişle dönüyor dünya, mevsimler gelip geçiyor.
Tahtalar dökülüyor ne denli sağlam çakılsa yıllardan sonra
ve otlar, dikenler, ısırganlar bürüyor duvar diplerini.
Ama şu bulutlar, maviliğin içinde, yıllardan sonra da
gelip geçecek göçük ya da yeni duvarların üstünden. “Vidalar” (Oktay Rifat, 2007, s. 237)

“Bir Şey Her Şeydir Her Şey Bir Şey” olarak başlık verdiği şiirinde şair, doğada her şey bir yere gider ilkesini adeta içselleştirmiş gibidir. Öte yandan çevresel dizgenin var olmasını sağlayan evrimsel yapı, evrimsel yapının kendi içinde bir bütün oluşu ve bu bütünlükten doğan birlik şairin doğaya ait bakış açısının çevresel ilkelerle ne kadar koşut olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Şiirin tamamında vurgulanan bütünsellik, doğayı algılamada şairin bakış açısının çevresel dizgenin birimleri arasındaki bağlantıların farkında olduğunu ortaya koymaktadır. Hem canlı hem de cansız ögeler arasında herhangi bir üstünlük payesine gitmediğinin göstergesi olarak taş, su, burçak, yaba, bel, çivi, mandal, çamaşır, ağzlık, mintan, saksı, bulut, tespih, halı, deniz, balık, güneş, tarla, ev, pencere, insan, kendim, başkası, akrep, misinanın “hepsi bir anda hepsi bir solukta” sıralanmasıdır. Tam da bu noktada çevresel ilkeler bağlamında önemli olan asıl mesele ise şairin doğayı kavrarken insan merkezci yaklaşımdan arınmış olarak doğada hem insan, hem insan olmayan, hem nesne, hem hayvan, hem bitki, hem de yeryüzü şeklini birbirine eşit paydalar altında ele almasıdır:

Ah sen en güzel taş, taşken su,
Suyken kara burçak, yaba, bel, çivi,
Bütün kapıların mandalı, ipler, serilmiş çamaşırlar,
Ağzlık, mintan, camdaki saksı,
Saksıyken bulut, bulutken tespih,

Çektiğim, halı silktiğim, yatırdığım,
 Üstüne bindiğim, öptüğüm, mezarında yanına yattığım,
 Yatarken deniz, denizken balık, balıkken güneş,
 Güneşken tarla, tarlayken ev, pencere,
 Pencerede insan başı, kendim, bir başkası,
 Karanlık duvarda yürüyen akrep,
 Tenekelerle çekilen kuyudan suladığımız, kırptığımız,
 Bir sopa diktiğimiz yanına, iple bağlanan,
 Bağlanırken çözülen, çözüldükçe misina,
 Hepsi bir anda, hepsi bir solukta,
 Hepsi, hepsi, hepsi. “Bir Şey Her Şeydir Her Şey Bir Şey 4” (Oktay Rifat, 2007, s. 262)

Bir yanda hayatı, diğer yanda ölümü vurgulamak isterken şairin diri olma haliyle ağacın yeşermesini, cansız olma haliyle de bir papağanı aynı karede şiirleştirmesi, yaşam ve ölüm kavramlarının çevrebilim ilkelerine göre birbirini tamamlayan süreçler olarak düşünülmesiyle koşutluk oluşturabilecek niteliktedir:

Çam yükselerek çıkıyor deliğinden,
 Gagasını kanadına sokmuş bir papağan
 Gözlerini devirerek ölüyor masada” “Özdevimin Sunduğu Külçeyi Akıl Yonmak
 İstiyordu 2 (Oktay Rifat, 2007, s. 272)

Sardunyaların doğanın kucağında evrimsel bir süreç geçirerek doğaya en uygun nitelik haline gelmeyi kendi kendine gerçekleştirmesinin şiir dilinden ifadesi şu şekildedir:

Sardunyalar ağaçlaşıp körelir çiçekleri “Özdevimin Sunduğu Külçeyi Akıl Yonmak
 İstiyordu 2” (Oktay Rifat, 2007, s. 272)

Doğadaki bütünlük ilkesini “yer ve gök arasındaki fırlıdak”, dünyayı da “değirmen” ibareleriyle metaforlaştıran şair insanın çevresel dizgenin birimlerinden biri olduğunun farkındadır:

Bizlerse bir değirmen kanadına takılmış döneriz
 o yerle gök arası fırlıdakta,
 Düz yolda yürür gibi saydam. “Özdevimin Sunduğu Külçeyi Akıl Yonmak İstiyordu 2”
 (Oktay Rifat, 2007, s. 272)

Bu bölümde, Oktay Rifat şiirleri, çevrebilimin belirlediği çevresel ilkelerin iletilerine dayanarak okunmuş ve şiirlerde çevresel dizgenin birimleri arasındaki

bütünselliğin kavrandığı tespit edilmiştir. Doğanın sonsuz bütünselliğinin farkına varırken Oktay Rifat'ın evrimsel döngüden, doğanın çeşitliliğinden ve doğanın kendi kendisini kontrol edebilmesinden yola çıktığı söylenebilir. Doğa bütün bu özelliklerini çeşitli çevrebilimsel süreçlerden geçerek edinir. Çevresel dizgeyi oluşturan birimleri, üzerinde teker teker düşünerek ele alan şair, her bir dizgenin oluşturduğu bütünlüğün uyumundan doğan düzenin estetik hazzını şiirine taşımıştır. Birimlerin kendi arasında üstünlük sıralaması yoktur. Her bir birim kendilik değeri içinde ele alınırken, Oktay Rifat'ta insanı önceleyen ya da insanın mutluluğu için doğaya yapılan müdahalelerin meşru algılanması gibi insan merkezci yönelimlerden arınmış, evrendeki küçük yaşam dizgelerinin oluşturduğu büyük yaşam dizgesine ulaşan bir bakış açısı hakimdir. Oktay Rifat, insanın bu yaşam dizgelerinden sadece birini oluşturduğunun farkındadır. İnsan ve doğa birbirinden ayrılmamış; tersine insanın doğanın bir parçası olduğu temelinden yola çıkılmıştır. Doğadaki işleyen, hareket halindeki canlılık, şaire ayrı bir mutluluk vermiştir. Doğanın canlılığı karşısında kayıtsız kalamamış; bundan duyduğu heyecanı şiirine taşımıştır. İnsan olmayan birimler de kendi aralarında her hangi bir tür ayrıcalığına girilmeksizin bütünlüğü oluşturan birimler olarak ele alınmıştır. Doğayı oluşturan her bir birim, eşitlikçi düzlemde bütünlüğün temelini oluşturmaktadır. Sürecin işleyen, canlı, her birimin önemli birer zincir olduğu gerçeğini içselleştirmiş bir şairin dilinden vurgusu yapılır.

“Nisan Başı Kırkahvesinde” şiirinde kullandığı gerçeküstücü yaklaşımında şair Oktay Rifat; güneşi, toprağı ve suyu merkez olarak belirlediği “masa”nın etrafına yerleştirerek “küçük sihirbazı”nın büyülu yeteneğiyle güneş-toprak-su-telgraf telleri-kuş-kedi öğelerinden oluşan çevresel dizgeyi yaratır. Yine, gökyüzünden yeryüzüne genişleyen çevresel dizge perspektifinde önceliğin güneşe verilmesi dikkat çeker: Küçük sihirbazım, mıknatısım benim!

Dolanıyor çevremizde uyduların;
Masamıza getiriyorsun güneşi,
Toprağı ve suyu. ‘Olsun!’ dedin, oldu
Telgraf teller, bir kuş, topal kedi. “Nisan Başı Kırkahvesinde” (Oktay Rifat, 2010, s. 416)

Değirmen, koyun sürüsü, gün ışığının oluşturduğu çevresel dizgenin görünümünü “Gün Doğuyor”da dile getiren şair, insanın doğa ile bütünleşmesini, “Güneş-Çoban”ı, çevresel dizgede zirveye taşıyarak duyumsar. Gün ışığı ile koyunları, dağdan ovaya doğru inen gün ışığını yöneten anlamında ise Güneş’le çobanı ilişkilendirir:

GÜN DOĞUYOR

Bir karga ölüsü gibi kanadından
Dallara takılmış, dönüyor değirmen.
İniyor kınalı koyunlar sürüsü,
İniyor gün ışığı dağdan ovaya.

Ve dağların doruğunda Güneş-Çoban! (Oktay Rifat, 2010, s. 432)

“Gözlerinin Yamacında”da bütünselliği yakaladığı çevresel dizge birimleri bu sefer gökyüzü, ağaçlar ve zamanın kendisi olur; fakat çevresel dizgenin farkındalığına eriştiği bu bakışı, “iki meme açısından” yani yine doğadan kopmadan, doğanın kucağından keşfeder. Zira, kadına ait “iki meme” insan ve doğa bütünleşmesini gerçekleştirdiği imge olması bakımından dikkat çeker:

İki meme açısından bakıyorum

Gökyüzüne, ağaçlara ve zamana. “Gözlerinin Yamacında” (Oktay Rifat, 2010, s. 452)

“Cambaz” şiirinde Oktay Rifat’ın vurguladığı çevresel dizge, yine yeryüzünden gökyüzüne doğru yol alsa da tekrar ‘denize iner’. Sonraki dizelerde ise çevresel dizgenin öğeleri olan hayvanlardan bahsederken onları sahiplendiği fark edilir. Hayvanları birden çok türde ele alarak vurgulaması, doğadaki çeşitliliği temsil etmesi bakımından da dikkate değerdir:

Sen eşikte, kedi ağaçta, bulut
Damda; gök, yarısı yeşil, yarısı
Sarı, iner denize, başlar oyun.
Hayvanlarım çıkar önce, üstü fil,
Altı kurt; değişir: balıkla geyik.

“Cambaz” (Oktay Rifat, 2010, s. 462)

“At Kız ve Martı”da çevresel dizgeyi bu kez at-ağaç-deniz üzerinden şiirleştiren Oktay Rifat, bisiklet tekerleğinin gerek şekli itibariyle gerekse dönmesiyle belki de dünyanın kendi eksenini etrafındaki dönüşünü ilişkilendirmiştir. Dönen bisikletin yine bir atın bacak arasında olması da dikkat çekicidir:

Bir bisiklet dönerdi bacak arasında

Atın, bir ağaç, bir ev ve deniz

“At Kız ve Martı” (Oktay Rifat, 2010, s. 463)

Oktay Rifat; gökyüzü, meşelik, dağ, uçurum, katırtınakları ve buluttan oluşan çevresel dizgeyi gerçeküstü özelliklere sahip bir anlatımla “Yarda” adını verdiği şiirinde dile getirir. Yeryüzünden gökyüzüne doğru uzayıp giden çevresel dizgede bulutlara uzanarak doğayla insanın bütünlüğünü vurgulamak istese de altındaki uçurumun yüksekliğinden tedirgindir. Burada asıl önemli olan, çok tehlikeli bir uçurumun kenarında olsa bile şairin aklına “bulutlara uzanmak” fikrinin geliyor olmasıdır:

YARDA

Katırtınaklarının orda,

Varsam üstüne, kanadından,

Tutuvereceğim bulutu.

Üstümüz gökyüzü, meşelik,

Altımız dağ boyu uçurum,

Uzanamıyorum.

(Oktay Rifat, 2010, s. 500)

Güneş, kum, balık, yaz, bulut, yoncadan oluşan çevresel dizgeyi *Sen Yalnızlığında* adını verdiği 1973 tarihli kitabında geçen “II” başlıklı şiirinde, yeşil başlı ördeğin yaşama alanı olarak duyumsatan Oktay Rifat; çevresel dizgede ele aldığı öğelerden ördeğe seslenerek doğanın bu muhteşem dizilişi karşısında duyduğu heyecanı anlatır. Burada, çevreci şiir eleştirisi açısından önemli olan nokta, ördeğin var olma hakkına müdahale eden insanoğlunun avcılık eylemine işaret etmesi ve ardından doğadaki enfes döngüyü özgürce ve yaşamsal bir tedirginliğe düşmeksizin fark etmesini ördekten istemesidir:

II

Yeşil başlı ördeğim, göllerime

Konsana, avcılar dağlara gitti!

İşte göksel çayırılıkta salınan

Azgın bir boğa gibi güneş, sıcak
Kum, işte sazlara sürtünen balık.
İşte yaz, işte bulut, işte yonca,
Engin ovalar, ovalar boyunca. “Sen Yalnızlığında” (Oktay Rifat, 2010, s. 512)

“Mahallede Esen”de de güneş, ev, ağaçlar, dünya ve insandan oluşan çevresel dizgenin yine hareketli yapısı vurgulanır. Aynı şekilde, bir günün geçişini sadece zamansal açıdan ele almayan şairin asıl farkında olduğu, zamanın akıp gitmesi karşısında çevresel dizgedeki bütünlüğün de buna dahil oluşudur:

“Güneş batar odalara kapanırız.
Döneriz ağaçlar, evimiz ve dünya.” “Mahallede Esen” (Oktay Rifat, 2010, s. 554)

Güvercin, kedi, bulut, güneş ve ağacın oluşturduğu çevresel dizgeyi bu kez şair yalnızlığıyla ilişkilendirir. Yine, yeryüzünden gökyüzüne doğru uzayıp giden doğa farkındalığıyla Oktay Rifat, aynada kendi yüzüne baktığı vakit farkında olduğu doğa düzeninin izini görür. Doğa ve insan bütünleşmesinin bir başka yansıması olabilecek şiirin son dizeleri çevreci şiir eleştirisi bağlamında bu yüzden anlam kazanır:

“Güvercin saçakta, kedi eşikte,
Bulut damların üstünde duruyor.
Bir aynaya dökülmüş yalnızlığım,
Sabah uyandım baktım ki duruyor,
Güneşiyle, ağacıyla duruyor.” “Taşlar” (Oktay Rifat, 2010, s. 569)

“Görünüm” şiirinde köylü, tarla, at, yaylı, kırlangıçlar, direkler, bulutlar, traktör, ağaç, dallar ve yıldızın oluşturduğu çevresel dizge dikkat çeker. Bu şiirde çevresel dizge algısının, yeryüzünden gökyüzüne doğru bir yöneliminin olması söz konusudur. Atın bakışlarına ve hareketlerine, kırlangıçların uçuşlarına, toprağın buğusunun titreyen niteliğine odaklanan, en son da yıldızlara uzanan bütüncül bir bakış açısı hakimdir:

GÖRÜNÜM

Bir köylü yürüyor biçilmiş tarlalar içinden,
bir at, köstekli, sağrısı bize dönük,
art ayağı tırnak ucuna kalkmış, ufka bakıyor
ve bir yaylı gidiyor susadan, gidiyor yüzer gibi,
kırlangıçlar dolanıyor gökte, direkler, bulutlar,
topraktan tüten buğu titriyor havada.

Traktörü o zaman gördük, uzakta, oyuncaksı,
 top ağacın gölgesinde, dalların altında.
 Bir yıldızlı görünüm başka bir yıldızdan
 görüntüsü kaydıktan sonra bize ulaşan. (Oktay Rifat, 2007, s. 166)

Dağın yamacı, sürü, köpek, güneş, deniz, gökyüzü, yol, koyunlar, çoban, incir ağacı ve kuş; “Denklem”de etkileşimli bir dizge yaratan doğa öğeleri olarak yer alır ki, şiirin başlığının denklem olması da bu savı güçlendirir. Denklem, bilindiği üzere, iki matematiksel ifadenin birbirine eşitlenmesi sonucunda tek bir doğru elde edilen ifadenin adıdır. Bu şiirde dağın yamacı, sürü ve köpek adeta bir sayı gibi birbiriyle toplanarak güneşle çarpılmaktadır. Şairin görüş alanında, çevresel dizgeyi oluşturan kuş, ağaç ve yol öğeleri olmasına karşın, bunları denkleme dahil etmez ve eşitliğin karşısına çobanın yalnızlığını koyar. Sonuç bellidir aslında: Çobanın kendi yalnızlığını (yamaç+sürü+köpek)Güneş’te bulması, yani doğa ve insan bütünleşmesi:

DENKLEM

Dağın yamacını, sürüyü, köpeği ekledi,
 güneşle çarptı hepsini, denize, gökyüzüne baktı uzaktan.
 Bir yol görünüyor sürünün sağında, ince bir yol,
 dağılmış tek tük koyunlar ve çoban,
 bir incir ağacı, durağan bir kuş havada.
 Şu denklemi yazdı, kuşsuz, ağaçsız, yolsuz nedense:
 Güneş (Yamaç+Sürü+Köpek)=Çobanın yalnızlığı. (Oktay Rifat, 2007, s. 218)

“İkinci Osman”da erguvanlar, kayık, martı, güneş ve denizden meydana gelen çevresel dizge “güzel bir mayıs günü”nü imler. Yeryüzünden gökyüzüne doğru bakış bu şiirde de hakimdir. Öyle ki ,erguvanlardan sonra şairin görüş alanına havada süzülen martılar girer. Son dize de ise yeryüzü ve gökyüzü öğelerini aynı potada eritir. Denizin üzerindeki güneş pırıltılarına odaklanır:

Güzel bir mayıs günüydü
 erguvanları açmıştı Boğaz’ın
 bir kayık karşıdan kalkmış
 Üsküdar’a doğru geliyor
 bir martı süzülüyordu havada
 güneş parlıyordu derisinde denizin. “İkinci Osman” (Oktay Rifat, 2007, s. 574)

Deniz, güneş, bulut, çift, martı, ağaçlı yollar, bahçeler, dereler, ev, ağaçlar, dalların ucundaki yeşillik; “Gezinirken”de bütünlüğünün farkına varılması gereken çevresel dizgenin birimlerini oluşturur. Bu şiirde, çevreci şiir eleştirisi bağlamında vurgulanması gereken nokta, “anımsa”, “duy” fiillerinin çektiği dikkattir. Öyle ki, anımsamaktan kasıt denize bakılan günlerin ta kendisidir. Denize bakmak demek, doğa ile insanın bütünleşmesi, insanın doğaya dönmesi ve doğayı içselleştirmesi demektir. Güneşi, bulutu anımsadıkça, denizin kokusunu duydukça insan yabancılaştığı özüne yani doğaya ait olduğunun farkına varabilir. Gezinirken martının sesini, ağaçlı yollarla denizleri, bahçeleri ve dereleri fark etmeye son olarak da dalların ucundaki tazeliğe körpeliğin keşfedilmesine yapılan vurgu bu şiiri çarpıcı kılar:

GEZİNİRKEN

Gidip gidip denize baktığın
günleri anımsa, o kokuyu duy
o güneşi o bulutu anımsa
bir çift yürüyordu sarmaş dolaş
bir martı bağıırıyordu
anıların ağaçlı yolları denizleri
bahçeleri akıyordu küçük dereler
gibi yamaçtan ve bir ev,
açık duran pancurları anımsa
ağaçları, dalların ucundaki
yeşilliği körpeliği. (Oktay Rifat, 2007, s. 586)

Kayık, yeşil, kırmızı, deniz, gök, evlerin gölgesi, sazlar, yosunlar, salyangozlar, deniz kestaneleri, yengeçler, balıklar, midyeler, denizbitleri, pireler, bayrak, martı, vapurun buharı, dalların ucundaki ürperti ve sulardaki kıpırtı olarak belirlenen çevresel dizge yine farkına varılması gereken doğa bütünlüğünün kendisi olur. Şiir bütününde doğa farkındalığını salık veren şair ilk olarak deniz ve göğün birlikte oluşturduğu manzaraya dikkat çeker. Ardından suyun dibine dikkatlice bakarak sallanan sazları ve yosunları gören gözler dikkat çeker. Salyangozlar, denizkestaneleri, yengeçler, balıklar, midyeler, denizbitleri ve pirelerini gören gözler adeta denizin çevresel dizgesini ortaya koyar. Şairin koyda geçirdiği zaman sadece denizin keyfini çıkararak ya da güneşlenerek değil, bulunduğu çevresel dizgenin öğelerini de fark ederek geçer. Dumanda gözden kaybolan martı, dalların ucundaki ürperti, sulardaki kıpırtı dikkatini

yönelttiği doğanın ayrıntıları olarak şiirde belirir:

KOYDA

Sudaki oyununa bak kayığın
şu yeşile kırmızıya gel
balkonunda hem deniz hem gök
evlerin gölgesini bul

yukarda çırpınan bayrak
dumanda kaybolan martı
düdüğü vapurun buharı
bir ürperti dalların ucunda
sularda bir kıpırtı. (Oktay Rifat, 2007, s. 608)

Ağaç, yol, zakkum, yaz günü, deniz ve kum, başlı başına dünya; fark edilmiş çevresel dizge birimleri olarak, “Dışarsı” adını verdiği şiirde de görülür. Kapalı bir alanda bir sure kaldıktan sonra aklına çevresel dizgenin öğelerinin gelmesi, bu kısacık anda insanın doğa ile ilişkisini gözden geçirdiğini, yeniden düşündüğünü ortaya koyar. Kulübeden çıktıktan sonra gözüne ilk çarpan öğeler ağaç, yol ve zakkumdur. İlerleyen dizelerde ise denizle kumun kendisinden yana olduğunu belirtmesi, bu kısacık muhakeme sonucunda doğanın kendisinden yana olduğuna kanaat getirdiğini ve doğayla bütünleşmeye çalıştığını göstermesi bakımından önemlidir:

DIŞARSI

Telefon kulübesine girdim
çıktım ki dünya var
ağaç yol zakkum
yaz günü yerli yerinde
baktım ki beni bekliyor
kahveye yan gelmiş denizle kum. (Oktay Rifat, 2007, s. 521)

Sonuç olarak, Oktay Rifat’ın şiir evrenindeki çevresel dizgenin görünümünün doğadaki çeşitli canlı ve cansız birimleriyle bütünlüklü olarak ele alması ve bu birimler arasındaki ilişkilerin estetik birer tablosunu yaratma konusundaki duyarlılığı çevreci şiir eleştirisinin ölçütleriyle örtüşmektedir. Çevresel dizgenin perspektifleri Oktay Rifat’ın ilk şiirlerinde yeryüzünden başlayıp gökyüzüne doğru, oradan da sonsuzluğa uzanarak derinleşen bir yapıda ele alınır.

Çevresel dizgenin bütünlüğüne duyduğu hayranlık, Oktay Rifat'ın doğa algısının farkındalığa dönüşmesinde etkilidir. Doğa ince detaylara indirgendiğinde karşısına çok zengin bir katman sunarak çıkar. İnsanın doğaya yabancı kalması ondan doğaya ait birçok gizi ve güzelliğin de saklanmasına sebep olmuştur. Çevresel dizgeleri şiirinde kurarken herhangi bir hiyerarşik düzenleme içine girmeden onları teker teker keşfetmenin verdiği hazzı okuruna hissettirir. *Perçemli Sokak* adını verdiği şiir kitabıyla Oktay Rifat, şimdiye dek gerçeküstü motifleri ve alışılmamış yeni görüntüleri kullanmasıyla değerlendirilmiştir; fakat çevresel dizge çerçevesinden bakıldığı zaman da “Perçemli Sokak”ın sahip olduğu katman, oldukça dikkate değerdir. Çevre merkezli bir okumaya da ev sahipliği yapabilen “Perçemli Sokak” şiirleri çevresel dizgenin soyut anlatımlarla zenginleştiği yaşamsal boyutlarını gözler önüne serer. Çevresel dizgenin yeryüzünden gökyüzüne doğru uzayan çizgide ele alınan yapısı yer yer ters doğrultuda görülmeye başlar. Bu, Oktay Rifat'ın doğanın bütünlüğünü, çevresel dizgeler arasındaki etkileşimi keşfettiğini gösteren bir durumdur. “Perçemli Sokak”tan sonraki şiirlerinde çevresel dizgeyi ele alırken doğa ile insanın bütünleşmesine daha çok rastlanır. Oktay Rifat, artık çevresel dizgenin farkındalığını aşmış, onunla bütünleşme aşamasında düşünmeye ve bunu şiirini taşımaya başlamıştır. Öyle ki, okurundan doğayı yakından tanımaya çalışmasını, doğayla ilgilenmesini, ayrıntıları keşfetmesini, suyun dibindeki organizmaları izlemesini, kokulara, seslere ve bakışlara duyarlı hale gelmesini isteyecektir. Bütün bunları isterken insanı doğayı yönetmek bağlamında uyarmaz aksine insanı doğanın içindeki çeşitli yaşam dizgelerinin sadece bir üyesi olarak gördüğünün farkındadır. Çevreci şiir eleştirisinin öngördüğü doğa karşısında insan merkeziliği kırma ve yerine doğayla beraber insanı koyma eğilimi açık olarak karşılık bulabilmektedir.

Evrim kavramı, doğadaki düzenin açıklamasını barındırmaktadır. En kaba tabiriyle açıklanacak olursa, evrime göre doğadaki düzen ilahi bir planlama sonucuyla değil, “gelişigüzel değişim ve doğal ayıklama süreci yoluyla, türlerin kendi çevrelerine uyum sağlamaları sonucunda ortaya çıkmaktadır” (Des Jardin, 2006, s. 463).

Çevrebilim kitaplarında ‘doğal seçilim ilkesi’ olarak da geçen evrim şu şekilde özetlenmiştir (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1990, s. 235):

- Bir türün bireyleri arasında genetik farklılıklar vardır. Örneğin boy, kilo, renk ya da zehirli maddelere karşı direnç derecesi gibi...
- Her tür sayısının belirli bir artış potansiyeli vardır. Doğadaki tür sayıları da sürekli olarak artmaz; aşağı yukarı aynı kalır.
- Çevrenin belirli bir taşıma kapasitesi olduğundan türlerin arasında rekabet gözlemlenir.
- Bu söz konusu rekabette çevre koşullarına en iyi uyumu sağlayarak savaştan galip çıkan bireyler ait oldukları türün devamını sağlarlar.
- Yaşamlarını sürdüren bireyler genetik özelliklerini bir sonraki kuşağa aktarırlar.

Evrım, aynı zamanda, bütün yaşamsal yapıların tek bir ortak atadan meydana geldiğini savunan bir düşünceye de ev sahipliği yapar. Darwin’in *Türlerin Kökeni*’nde bahsettiği üzere ortak ata ya da ortak soy adı verilen başlangıç noktasıyla türler arasındaki bağlantının var olabileceği günümüzde de araştırılan ve üzerinde tartışmaların yaşandığı bir konudur.²⁸

Oktay Rifat şiiir evrenine yukarıda ana hatlarıyla özetlenen evrim bilgisinin farkındalığıyla yaklaşan bir şairdir. Öyle ki, “Gün Sonu Konuşması” adını verdiği şiirinde, doğayla iletişime geçerek, doğayı gözlemleyerek onunla bütünleştiği andan sonra; kurtların kuşların ve sincapların aynı kökten geldiklerini vurgular. Gökyüzünden yeryüzüne doğru uzayıp genişleyen bakış açısının sınırlarını çevresel dizgenin devinimini sağlayan parçalardan bir bölümü olan hayvan türlerinden kurt-kuş-sincap bağlantısını keşfederek yakalaması bakımından çevreci şiir ölçütleri bağlamında ele alınması gerekir. “Ağaçların evlerin üstünde başım aydınlık içinde” dizeleriyle şairin doğayı özümseme isteğinin altını çizdiği

²⁸ <http://www.bilimvegelecek.com.tr/?qoster=945> Erişim tarihi: 12.11.2013.

görülür. Doğayı bütünlüklü halde, gökyüzündeki tek bir yıldız tanesinden yeryüzündeki hayvan ilişkileriyle değerlendirme eğilimi dikkat çekicidir:

“*Nurullah Ataç’a*

Ağaçların evlerin üstünde başım

Aydınlık içinde

Kuşlar ötüşerek geçiyor civarımdan

Akşam oluyor uykudan kolay

Oktay diye sesleniyor

Gökyüzündeki küçük yıldız

Sizler de akrabasınız

Benden neden kaçarsınız

Kurtlar sincap tilki” “Gün Sonu Konuşması” (Oktay Rifat, 2010, s. 33)

Oktay Rifat’ın bir şair olarak ağaçların ve insanların ölümlerle beslenmesini yani evrimsel süreçte çevresel dizgedeki doğal rekabeti ele alması “Kuzu” adlı şiirinde yarattığı evrimsel farkındalığa işaret etmektedir. Şiirde ortak ata; yaprağı bir geyiğin kalbi olarak yeniden düşünmesiyle bağdaştırılabilir. Yeniden doğaya dahil olan ölümlerin vurgusu ise yine evrimsel farkındalığın bir diğer kanıtı olarak ele alınabilir. Doğadaki yenilenmenin, evrimsel süreklilikle bağlantısını “kuzu”nun çevresel dizgedeki işleviyle koştur düşünülerek şiir düzleminde dile getirilmesi de bu bağlamda önemlidir. Eğer kuzu otlama eylemini icra etmezse ölü organizmaların doğanın kucağında yeniden yaşamsal döngüye dahil olması imkansızdır. Bu, evrimsel bir bilgidir:

Sade biz mi sığır ve domuz yeriz

Ağaçlar da ölümlerle beslenir

Belki bir geyiğin kalbidir

Başucumda kımıldayan yaprak

Ölümler boşuna gayretiniz

Otların karnında kolay

Yeniden güneşe çıkmak

İş bu otlayan kuzuda

“Kuzu” (Oktay Rifat, 2010, s. 46)

Aşağıdaki dize, şairin doğadaki ortak atanın yani bütün yaşamsal yapıların birbiriyle bağlantılı olduğunu içselleştirdiğini gözler önüne sermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. İnsanın uyuduğu vakit dingin bir deniz yüzeyi kadar sakin olabileceği imasını vurgularken Oktay Rifat insan ile denizi birbiri yerine düşünür. Evrimsel bilgiye göre, yaşamın ilk belirtileri de denizden karaya doğru;

belirli bir süreç içinde çevresel dizgenin birimlerinin değişim geçirmesiyle bugünkü yapısına kavuşmuştur:

Uyu denize benze (Oktay Rifat, 2010, s. 202)

“Kuş”ta Oktay Rifat’ın bu kez kendisini denizle birlikte, sokak, ağaç, yalnızlık, su ve elma ile özdeşleştirmesi yine evrimsel bir farkındalığın içselleştirilmesi olarak düşünülebilir. Özdeşleştirilen çevresel dizge birimlerinin nicelik bakımından arttığı da görülür ki; bu da Oktay Rifat’ın doğayı bütünlük ve uyum içinde herhangi bir hiyerarşik sıralamaya girmeksizin, yaşamsal döngünün içindeki dönüşümde ele aldığını ortaya koyar. İlk dizede fark edilen çevresel dizgenin oluşturduğu perspektife çevresel dizgenin parçalarından biri olan kendisini de yerleştirir. Özellikle “çevreye serptiğim benler içinde ben” dizesiyle çevre ile insan arasındaki yabancılaşmayı kırarak çevrede kendisini bulduğunu ifade etmesi, şairin çevresel hassasiyetinin ne kadar güçlü olduğu hakkında fikir edinmeyi sağlar:

“Deniz ben, sokak ben, ağaç ben, yalnızlık ben.
Kendimi içiyordum bardaktan, kendimi
Dişliyordum elmada. Yat kalk, uyu, uyan,
Çevreye serptiğim benler içinde ben.” “Kuş” (Oktay Rifat, 2010, s. 446)

Bu bölümde, şair Oktay Rifat, çevresel dizgedeki büyük, küçük, insan olmayan ya da insan olsun hiçbir çevresel dizge birimine herhangi bir üstünlük payesi dağıtmadan insan merkezci ve “ilahi” veya “kutsal” odaktan uzak bir biçimde; bütün yaşamsal yapıların evrime koşut olarak aynı ortak atadan geldiğini ve birbirlerini yaşamsal koşullar bağlamında etkilediğinin farkındadır. Evrimsel bilgiyi, şiir düzleminde tek tek çevresel dizgenin birimlerinden yola çıkarak gökyüzünden yeryüzüne doğru kurduğu bütünlüğü insanla uyumlu, insandan ayıksı düşünmeden yeniden işler. Çevreci şiir eleştirisinin öngördüğü çevre dizgesel bilginin şiir türünde yeniden yorumlanması Oktay Rifat’ın evrimsel bilgiyle şiirin duyum gücünü birleştirilmesinde görülmektedir. Türler arasında görülen rekabeti, türlerin çevresel dizgenin yaşamsal döngünün sürekliliğini sağlamaya yarayan işlevlerini ve bütün canlı doğal yapıların birbirine eklemlenmiş zincir halkaları olduğunu vurgulamaktadır.

3. BÖLÜM: DOĞA - İNSAN ETKİLEŞİMİ

3.1. Yaşama Sevgisi

Literatürde, ‘biyofili’ (biophilia) diye bilinen ve ‘yaşam sevgisi’ olarak Türkçeleştirebileceğimiz kavramı gündeme ilk kez getiren, Erich Fromm’dur. *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı* adlı çalışmasında Erich Fromm’a göre yaşam sevgisi, kişinin bedensel süreçlerinde, duygularında, düşünce ve davranışlarında ortaya çıkar; kişinin tüm yapısında kendisini belli eder (Fromm, 2008, s. 38). Yaşama karşı duyulan sevginin sadece insanlarda değil bitkiler ve hayvanlarda da görülen bir özsel nitelik olduğunu düşünür. Bu yaşama eğilimini çevremizdeki her canlı varlıkta, ışık alıp yaşamak için kayaların arasından fışkıran otlarda, ölmek için sonuna dek dövüşen hayvanlarda, yaşamını korumak için her şeyi göze alabilen insanlarda görebiliriz (Fromm, 2008, s. 38). Yaşamı tümüyle seven bir kişinin özelliklerini sıralayan Erich Fromm için söz konusu kişi, yaşam süresine, her alandaki gelişmeye ilgisi olan, yaratıcı güce eğilimli, her şeye karşı şaşırarak bakabilen, yeniyi karşı duyarlı, yaşamı bir macera olarak gören, mekanikten ziyade işlevsel bir takım yaklaşımlar geliştiren, sadece parçaları değil bütünün kendisini görebilen, sevgiyi ve akli şiddetin karşısında güçlendiren ve yaşamın her türlü belirtisinden ve görüntüsünden keyif almayı becerebilen kişidir (Fromm, 2008, s. 39).

Fromm’un ardından, yaşam sevgisini kavramsal açıdan Edward O. Wilson, *Biophilia* adını verdiği eserinde incelediği saptanmıştır. Wilson’un söz konusu eserinde genel olarak yaşama sevgisini insanoğlu ile diğer yaşamsal dizgeler arasında doğuştan gelen bir bağın varlığına dair çizdiği dikkat üzerinden anlattığı bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin, Judith Heerwagen, Wilson’un söylediği gibi, yaşam sevgisinin insanlarda bulunan içgüdüsel, özsel ve doğuştan bir yapı olmasından dolayı aynı zamanda evrimleşmiş insan doğası ve genetik mirasımızın bir parçası olduğuna inanır. Yaşam sevgisinin kendi içinde bir sonu olabilecek (sağlıklı olma ve haz duyma hissinin) duygusal bir tepki ya da davranışları harekete geçiren duyguları teşvik edebilen bir sevgi

olduğunu düşünür.²⁹

İnsanın doğuştan birtakım yaşamsal bağlantılar kurabilme ve yaşamını devam ettirebilme edimlerine sahip olduğunu savunan Erich Fromm'un bahsettiği yaşamsever kişinin özellikleri, Oktay Rifat'ın şiir evreninde de karşılığını bulmuştur. Örneğin Oktay Rifat'ın, doğa karşısında duyduğu hayranlığın, insanın doğuştan sahip olduğu birtakım yaşamsal bağlantılar olduğu düşünülürse; şairin, yaşama dair besleyip büyüttüğü sevginin şükran boyutu ortaya çıkabilir. "Şükür" adını koyduğunu şiirinde şairin, doğayı bir lütuf olarak algılamakta ve bu nedenle Tanrı'ya şükretmektedir. Onun için giyinmek, karın yağması, günün başlı başına kendisi, ayak basabildiği toprak parçası, gökyüzü, yıldızlar, su ve ateş doğanın kendisine sunduğu güzelliklerden bazılarıdır ve sırf bu sebeple bile sevmeye değerdir:

ŞÜKÜR

Potinlerimle paltoma
Teşekkür etmeliyim
Teşekkür etmeliyim yağın kara
Bu güne bu sevince
Yere bastığım için şükür
Şükür gökyüzüne toprağa
Adını bilmediğim yıldızlara
Suya ateşe hamdolsun (Oktay Rifat, 2010, s. 27)

Oktay Rifat, doğa karşısında duyduğu sevgiyi yaşamın dinamikleriyle birleştirerek duyumsamaktadır. Doğa karşısında duyduğu sevgi de herhangi bir yarar sonucu değil, doğuştan getirdikleriyle yani içgüdüsel yaşam sevgisiyle ilgilidir. Çünkü Oktay Rifat, lavanta çiçeğini de, sarışın arıyı da gelincik tarlasını da gökyüzünü de aynı tablonun sınırları içinde aynı anda görebilir. Bütün bu tablonun meydana getirdiği güzelliği de düşünmeden, an itibarıyla ve hesapsızca sever. Oktay Rifat'ın yaşama sevgisi bu bağlamda diğer yaşamsal dizgelerle arasında kurduğu canlı bağa denk düşer:

MANZARA

Küçük bir lavanta çiçeği
Sarışın arı
Ve alabildiğine gelincik
Düşünmeden sevdiğimiz bu anda

²⁹<http://www.ebookspdf.org/view/aHR0cDovL3d3dy5wYXJhZ29uYnVzaW5lc3NmdXJu aXR1cmUuY29tL2RvY3VtZW50cy9CaW9waGlSaWFBYnN0cmFjdC5wZGY=/QmlvcGh pbGh> [Erişim tarihi: 13.02.2013]

Birdenbire başlayan gökyüzü (Oktay Rifat, 2010, s. 32)

İnsanoğlunun bu güzel doğanın kucağında geçireceği zamanın sınırlı olduğunun farkında olan Oktay Rifat için, dünyanın güzelliklerinden ne yazık ki bir süre sonra ayrılmak hüznü vericidir. Yaşamın içinde insan olarak devingen bir şekilde var olduğunu şairin kendisine hatırlatması bu yüzdendir. Zaman sınırlıysa, doğa ile arasındaki özgün içgüdüsel bağın verdiği huzurunu yaşaması gerekmektedir. Doğanın insan bünyesine huzur veren güzelliklerini hissedebilmesi bakımından önemli olan eller, bacaklar ve gözler etkin birer imge olarak şiir düzleminde belirirler. Zaman dolmadan, doğanın kucağındaki bu yaşam macerası tükenmeden doğayla kurulan bağ güçlendirilmeli ve yaşamdan duyulan sevginin dozu artırılmalıdır:

“Hep yaşadığımı hatırlatıyorum kendime
Diyorum ki işin acele
Bir gün ne el kalacak tutmak için
Ne yürümek için bacak
Ne bulutların seyri
Ne de bir hatıra dünyamızdan
Çünkü hatıralar kuşlar gibi
Dal ister konacak
Bir gün yaslanmak istesen pencereye
Diz çökmek istesen nafile
İş işten geçmiş olacak” “Gün Sonu Konuşması” (Oktay Rifat, 2010, s. 34)

Yaşam sevgisinin boyutları aşağıdaki dizelerde ağaç gölgesi, sokak ve deniz üçlemesinin oluşturduğu perspektifte gizlidir. Ağaçla iletişime geçen çevresel benliğin ağaçtan gölgesini ve penceresinden görünen manzaranın içerisine sokak ile denizin görüntülerinin dâhil edilmesini istemesi, şairin yaşamsal dizge ve insan arasında kurduğu içgüdüsel bağı gösteren yaşam sevgisinin şiirsel dışavurumu olarak yorumlanabilir. Doğaya ait çizilen görüntüler “istemek” fiiliyle eşleştirilmiştir. Şairin arzusu, yaşama duyduğu sevginin kaynağı olan doğadır:

“Ağaca söyle
Gölgesini getirsin bana yolluk
Sokağı ve denizi isterim pencereden” “Bir Şehri Bırakmak” (Oktay Rifat, 2010, s. 58)

Oktay Rifat’ın yaşamsal dizgenin birimlerinden olan bulutlar ve kuşları dünyadan ayrı düşünmeyerek dünyayla birlikte ele alarak sahiplenmesi ve onların güzelliğinden dem vurması, onun yaşam sevgisinin doğanın çoklu

çevresel dizgelerini kapsayacak şekilde bütünlüklü açıdan yaklaştığını ortaya koyar nitelikte dizelerdir:

“Bulutlar ve kuşlar ne güzel dünyamda” “Eza” (Oktay Rifat, 2010, s. 76)

Oktay Rifat’ın yaşam sevgisi “İthaf I” adını verdiği şiirinde bu kez sevgilisine seslenen aşığın sesinde can bulmaktadır. Öyle ki şair, sevgilisini beklerken de doğayla kurduğu bağın farkındadır. Yaşamdan aldığı hazzı, mutluluğu ve sevinci sevgiliyle ilişkilendirirken bile şairin ruhunu berraklaştıranlardan bazılarının da bulutlar, kuşlar ve dallar ile bahar günleri ve beyaz bahçeler olduğu görülmektedir. İnsanın insana duyduğu yakınlığın içinde doğanın da bir şekilde yerini buluyor olması Oktay Rifat’ın doğayla kurduğu içgüdüsel bağın izdüşümlerinden biri olarak yorumlanabilir:

Bulutların kuşların dalların önünde
Sahilde bekliyorum hep aynı gemiyi
Artık her şey benimçin aydınlık ve iyi
İşte beyaz bahçeler o bahar gününde
Ey soluk çemberini taşıdığım hale
Ve bana yaşamının sevincini veren
Sonsuz gecelerimi ışığa çeviren
Dünyama sonsuzluktan serpilen meşale “İthaf I” (Oktay Rifat, 2010, s. 79)

Aynı şiirin devamı niteliğinde olan aşağıdaki dizelerde Oktay Rifat’ın sevgilisine seslenen aşığın dilinden yaşam sevgisinden daha güzel olabilecek olanın yine doğaya ve yaşama ait olabileceğini düşündüğü çıkarılabilir. Çünkü açmamış gül, yıldızlar ve yaklaşmakta olan bahar mevsimi aslında yaşamın kendisidir. Bütün bunların farkındayken yaşadığını bilmek, yaşamdan alınan keyfi artırabilir. Oktay Rifat, içindeki yaşam sevgisini bu bağlamda zenginleştirip katmanlar halinde geliştirebilen bir şairdir:

Yaşamaktan daha güzeldir sevgilim
Düşünmek açmamış gülü yıldızları
Çocuk sevinciyle düşünmek baharı
Sessiz düşünmek avuçlarında elim “İthaf II” (Oktay Rifat, 2010, s. 80)

Bereket ve huzuru şiire getiren sevgiliye, sevgiliye benzeyen de Oktay Rifat için doğanın bağrından kopup gelen bir imge olmalıdır: nisan yağmuru. Yaşamdan duyduğu sevgiyi nisan yağmurunun faydalarıyla ilişkilendirdiği düşünülürse, Oktay Rifat için yaşam kadar değer verdiklerinden biri de sevgilisidir. En az doğa kadar, yaşam kadar sevgilisi de anlamlıdır:

Sen faydalı nisan yağmuru gibisin
Bereket ve huzur getirirsin şiiire “Türkân İçin” (Oktay Rifat, 2010, s. 84)

“Gemi II” adını verdiği şiirinin ilk altı mısrasında; Oktay Rifat’ın yüzünün bir kenarının doğa olduğu, çektiği kıyı hasretinin dile getirilmesinden anlaşılmaktadır. Yenilenen doğanın uykusundan uyanıp bahara doğru yol aldığı bir zaman diliminden bahsettiği sanılan şiirin bu kısmında Oktay Rifat’ın güvertede telli kavakları düşünerek tomurcuklara bakması ve tomurcuğun rüyasında yaprak denizinde boy atan bir imge olarak kendisini gördüğünü vurgulaması, yaşamla arasında kurduğu giderek güçlenen canlı bağı bir kez daha ortaya koymaktadır:

Sakın bu bir kıyı hasreti olmasın
Örgüleri tuz kokan bir demet yosun
Bir tomurcuk yakaladım güvertede
Baktım telli kavakları düşünerek
Yaprakların rüyasına dalmış direk
Ümitle boy attığı uzak bahçede “Gemi II” (Oktay Rifat, 2010, s. 89)

Aynı şiirde ilerleyen kısımlarda, doğadaki canlılığın farkına varan şair, bu noktada duyduğu heyecanını kutsal birtakım imgelerle bütünleştirme yoluna girmektedir: sultan, elçi. Yaşamın içinde tanık olduğu güzelliklerin kutsallaştırılması devam eden dizelerde yaşam sevgisinin açık şekilde ifade edilmesine dönüşecektir. Öyle ki, yaşamı, Tanrı’nın dilinden, mayhoş elmaların güzel tadıyla kıyaslayan şair, sevmeyi de düşüncelerin uğuruyla kıyaslamaktadır. Yaşamın elma imgesiyle düşünülerek olumlanması tesadüfî değildir. Elma, doğayı anımsatan bir sözcük olarak yaşamın nitelendirilmesinde kullanılmıştır. Doğayı sevmek, yaşama gönül vermek ise düşüncelerin sebep olduğu bolluğun, gürlüğün ve ongunluğun verdiği feyizle özdeş düşünebilecek bir eylemdir:

Baktım ki kaderlere hükmeden Sultan
Elçisini koşturuyor aramızdan
Kuşlar yolluyor ışıktan hareketli
Diyor ki aşkım ben hazzım ben bana gel
Yaşamak mayhoş elmalar kadar güzel
Sevmek düşünceler kadar bereketli “Gemi II” (Oktay Rifat, 2010, s. 89)

Şiirin devamında, Tanrı'yı konuşturmaya devam eden şairin, insanlığa yön veren bir otoritenin ağzından doğadaki mükemmeliyetin insanlık tarafından fark edilmesine yönelik dikkatleri doğacı bir yöne sürüklemek isteyen bir söylem geliştirmesi; ondaki yaşam sevgisini göstermektedir. Diriliğin, maviliğin, aydınlığın, yemişlerin ve dağların varlığını bu bağlamda öne çıkaran imgeler olarak belirlemektedir:

Diyor ki tadını çıkar diriliğin
Titrek cevheri altında maviliğin
Düşün aydınlığı bölen parmaklığı
Nasıl bir haz içinde ayrı her çubuk
Yemişler var tatlı yemişler var buruk
Dağlar var gözüne göre uzaklığı “Gemi II” (Oktay Rifat, 2010, s. 89)

Doğadaki üretkenlik ve yenilenmenin de altını çizen Oktay Rifat için toprağa düşen bir damla aslında büyük bir şölenin habercisidir. Doğanın üretkenliğinin ve yenilenmesinin arkasında yatan, yine doğanın gizil gücüdür ve doğa bunu sürdürmeye devam etmektedir:

Diyor ki şebnem değmesin toprağa
Bin yıldız düşer bu bir damla tuzağa
Sesler tutulur bülbülün şarkısından “Gemi II” (Oktay Rifat, 2010, s. 89)

İçindeki yaşam sevgisini anlatırken seçtiği tek bir sözcükle bile Oktay Rifat'ın yaşama ve doğaya sıkı sıkıya tutunduğunu görmek mümkündür. Öyle ki yaşama ve doğaya beslediği sevgi, Oktay Rifat'ın şiirinde şairin içinde yeşeren tohum tanesi ile imlenir. Derin uykusundan onu uyandıran belki de içinde yeşerip büyüttüğü tohumun yeşil dalıdır. Oktay Rifat'ın içindeki yaşam sevgisinin tohumları, sanki koca bir çınar olmaya ant içmiş gibidir:

Şeytan sen attın içime bu tohumu
Yeşil bir dal ikiye böldü uykumu
Sular pul pul kesildi hıştırtısından “Gemi II” (Oktay Rifat, 2010, s. 89)

Oktay Rifat, tek bir elma tanesine öyle sihirli bir anlam yükler ki, bütün bir mevsimin insanda uyandırdığı aydınlık hissiyatı bu elma tanesiyle evine dolar. Sıradan, basit bir meyve olarak anılabilecek olan elma tanesi, adeta kutsal bir yön edinmiş ve insanın yaşam sevgisini temsil etme konusunda şairin doğacı içgüdüleri tarafından görevlendirilmiş gibidir. Oktay Rifat, günlük düzende

üzerine düşünölmeyecek olan doğa birimlerine yaşamdan aldığı tatların tozunu serperek onları yaşamın güzelliğine dâhil etmekte usta bir şairdir:

“Bir elmada bir mevsim dolsun evimize” “Uludağ Sokak Satıcıları” (Rifat, 2010, s. 136)

Yaşam, insanın rutinde alışkın olduğu eylemlerden oluşan bir yapıdır: Su içmek, gökyüzünün her gün aynı yerinde insanı kucaklaması, baharı getiren çiçekler, güneşin odaya sızan ışığı, doğadaki diğer renkler, hayatın kendi devinimi... İlk bakışta sıradan gibi görünse de bu eylemler Oktay Rifat’ın yaşamın biricikliğinin ve değerinin farkındalığına erişmesi düzleminde yeniden yorumlandığında değişik anlamlar kazanırlar. Öyle ki, şairin “sonsöz” olarak söylemek istedikleri yaşamın değerinin yaşama öyle de böyle yabancılaşan insan tarafından bilinmesi gerektiğı ile ilgilidir. Bu bağlamda insan için su içmek sıradan bir eylem olmamalı; suyun yaşamın kaynağı olduğu ve eğer su olmazsa yaşamın süremeyeceğini düşünerek insanın bu eylemi gerçekleştirmesi gerekir. Gökyüzü her gün yerli yerindedir fakat insan ona bakmayı ona bakarken de düşünmeyi, maviliğın dünyaya yansıttığı huzuru iliklerinde hissedebilmelidir. Baharı her sene müjdeleyen badem çiçeklerinin artık boy vermeyebileceğı durumda sonuçların neler olabileceğini düşünerek insanın doğaya yaşama kendilik değerini atfetmesi gerekmektedir. İnsan, söz konusu küçük sıradanlıkların birleşerek mükemmeli yani yaşamı oluşturduğunu aklından çıkarmamalıdır; çünkü dirilik yani yaşamın kendisi, var olma sebebidir. Güneş dirilere hitap eder. Yaşamın kaynağıdır. Güneş olmazsa yaşam olmaz. Ölüm, güneşle açıklanamayacak denli karanlık ve soğuktur. Yaşamın içinde, bii ısıtan güneşin bize yaşamın minik özlerini ışınlarıyla veren güneşin kıymetini ölü olmadığımıza göre bilmek gerekir:

SONSÖZ

Boğazından lıkır lıkır geçen

Şu suyun kıymetini bil

Nedir ki bu mavilik deme

Pencereden görebildiğın kadar

Göğün kıymetini bil

Kıymetini bil çiçek açmış bademin

Güneşli odanın çamurlu sokağın

Beyazın siyahın yeşilin

Pembenin kıymetini bil
 Dirilik öyle bir şey ki yürekte
 Sevinçle çırpınır
 Kavak yelleri eser insanın başında
 İnsanoğlu kızar öfkelenir savaşır
 Halk için girilen savaşta
 O korkulu sevincin
 Öfkenin kıymetini bil
 Bil ki bu
 Budur işte
 Güneş yalnız dirileri ısıtır
 Güneşin kıymetini bil (Oktay Rifat, 2010, s. 143)

Oktay Rifat, yaşamın değerinin farkında bir şair olarak şiir düzleminde yaşam için ölümü göze almayı vurgular. Yaşamın değerini bir kez daha anladığı an yine gözlerini yumarak denize karşı düşünür. Doğanın kucağında yaşamın değerini keşfetmek; şairin yaşamın bu denli kıymetli ve güzel olduğunu bilmesi, ona uğrunda ölümü düşündürecek kadar büyük bir sevgi duygusunu hissettirir. Özgürlüğe giden yol gibi yaşamdan alınmak istenen sevinç de Oktay Rifat için tutku dolu bir yoldur. Bu tutku yaşamı yeniler ve doğanın renkleri bu tutkuyla parıldar:

“Bir daha anladım denize karşı
 Uzandım sandala yumdum gözlerimi
 Yaşamak mademki bunca güzel
 Dövüşülür uğrunda ölünür
 Anladım ki hürriyet aşkı barış aşkı
 Yaşama sevincinden ayrı değil
 Günümüz bu inançla böyle taze
 Mavilik bu yüzden pırıl pırıl” “Sandalda” (Oktay Rifat, 2010, s. 163)

Oktay Rifat, yaşama attettiği kusursuz sadeliği doğanın gizli akışında, gelincik çiçekleriyle bezeli tarlalarında ya da ayna gibi duru denizlerinde aramaya çalışan bir farkındalığa sahiptir. Yaşamı sever ve yaşamı sevmesinin altında yatan sebeplerin mükemmeliyetinin de farkında olarak bu gizi çözmeye çalışır. Doğaya seslenir ve ona övgüler yağdırır:

Akışında mı gizli! Ey doğa,
 Ey kusursuz sadeliği gizemlerle
 Kilitlenmiş kervansaray, yıldız dolu
 Çekmece ağzına dek! Ey sevgi,
 Buğdayına gelincik yürümüş tarla!
 Yine denizlerin ayna gibi duru! “Yine Bu Sabah” (Oktay Rifat, 2010, s. 568)

Oktay Rifat, yaşama sevgisinin içinde büyük bir tutku mevcuttur. Öpüşme sırasında hissedilen duygu yükünü sonsuzluğa doğru yönlendirerek yaşamla öpüşme eylemi arasında koşutluk kurar ve yaşamı tükenmek bilmeyen bir tutku halinde şiir düzleminde şöyle tanımlar:

Bitmez öpüştür yaşamak. “Kapı” (Oktay Rifat, 2010, s. 124)

Yaşamı ve dünyayı değerlendirirken onlara herhangi bir faydacı nitelik yüklemeksizin sadece güzel olduklarını düşünmesi, şairin yaşam ve dünyayla ilgili duygularının ne kadar samimi olduğunu ve doğayla kurduğu içgüdüsel bağın fark edilmesini sağlamaktadır:

ne güzel diye düşünüyor
yaşamak ne güzel
dünya ne güzel! “Market” (Oktay Rifat, 2010, s. 623)

Bu bölümde, Oktay Rifat doğaya ve yaşama hayran olan bir şair olarak belirir. Hayranlığının verdiği coşku şairi doğaya ve yaşamın kendisine yönelik kutsal bir takım anlamlar yüklemeye iter. Doğanın ve yaşamın kutsiyetini doğadaki gizil güçlerin varlığıyla ele aldığı da olmuştur. Hiç düşünmeden, anlık, hesapsızca doğaya ve yaşama ait olma ve onları sevme Oktay Rifat’ın doğayla arasında kurduğu içgüdüsel bağın yansımalarıdır. Doğayı koruma, yaşamın biricikliği ve yaşamı vazgeçilmez kılan doğa ayrıntıları Oktay Rifat’ı yaşama sıkı sıkıya bağlayan etkenler olmuştur. Doğanın ve yaşamın gizil güçleriyle birlikte insanlığa verilen bir lütuf olduğunu okurlarına hissettirmeye çalışan şairin sesi yaşamdan alınan keyfin artırılması, yaşamı güzel kılan doğa birimlerinin kıymetinin bilinmesi konularında daha da gürleşir. Doğayı ve yaşamı birbirinin içine geçmiş, bütünlüklü halde, birbirlerini besleyen bir devingenlik içinde doya doya hissedebilmeyi ve bunun fark edilmesini isteyen bir şairdir Oktay Rifat.

3.2. Doğal Çevre Sevgisi

Türkçeye “doğal çevre aşkı” olarak aktarılabilecek bir kavram olan “topophilia” hakkında Çin asıllı coğrafya bilimci Yi-Fu Tuan’ın, bir çalışması mevcuttur.³⁰ Yi-Fu Tuan, bu sözcüğü, insanoğlunun doğal çevre aşkını geliştirebileceği bütün farklı yolları belki de ilk kez tartışan genel bir çerçeve sunması bağlamında ele aldığını kaydetmektedir. “İnsan ile içinde bulunduğu mekân ya da ortamı arasındaki etkileyici bağ” (Yi-Fu Tuan, 1990, s. 92-213) doğal çevre sevgisinin tanımıdır.

Doğal çevre aşkı, doğanın dizgesini oluşturan doğal yaşam alanlarını, bitkileri ve hayvanları aralarında herhangi bir üstünlük sıralaması yapmaksızın bütünlüklü halde sevme eylemi demektir. Oktay Rifat’ın şiirlerinde doğal çevre aşkı, insanla çevresel dizgenin birimleri arasında kurulan canlı ve güçlü bağın fark edilmesi yoluyla yorumlanabilir. Öyle ki, Oktay Rifat, doğayla arasındaki söz konusu canlı ve güçlü bağı dokurken insan ve doğal yaşam alanı, insan ve bitki, insan ve hayvan olmak üzere doğayı tek bir yönüyle değil de bütünsel açıdan kucaklayan bir sevgiyle işlemiştir.

Oktay Rifat’ın üzerine bastığı toprağı, kafasını kaldırıp baktığı gökyüzünü, uzakta kalan milyonlarca yıldızı, suyu ve ateşi yani doğal yaşam alanını oluşturan öğeleri doğuştan getirdiği sevgisinin sonucu olarak hesapsızca kabul edip Tanrı’ya şükretmesi dikkat çekicidir:

Yere bastığım için şükür
Şükür gökyüzüne toprağa
Adını bilmediğim yıldızlara
Suya ateşe hamdolsun “Şükür” (Oktay Rifat, 2010, s. 27)

Ağaç-bulut-deniz-iskele-kayık; Oktay Rifat’ın bakmaya doyamadığı doğal yaşam alanının oluşturduğu eşsiz manzaranın birimlerini oluşturan öğelerdir. Aralarında üstünlük sıralaması yapmaksızın Oktay Rifat’ın doğal yaşam alanını oluşturan öğelere bütünlüklü açıdan yaklaşması içselleştirdiği doğa sevgisinin bir yansımasıdır:

Denize baksam

³⁰ <http://www.amazon.com/Topophilia-Environmental-Perception-Attitudes-Values/dp/023107395X> [Erişim Tarihi: 27.04. 2014]

Kayığın hatrı kalır
Ağaca baksam
Bulutun

Peki ya iskele “İskele” (Oktay Rifat, 2010, s. 31)

Yarattığı şiir dünyasında Oktay Rifat, doğal yaşam alanını gözlem altına alan bir tavır ile onu betimleme yoluna girer. Ağaçların ve evlerin yukarısındaymışçasına doğal yaşam alanına kuşbakışı bakarak okurda uçma izlenimi uyandırır. Kuşların ötüşüyle birlikte, akşam vaktinin yaklaşmasını anlatır. Ardından gökyüzündeki yıldızlardan birinin şairin adını söylemesiyle de sanki ağaçların ve evlerin üzerindeyken gezindiği anın bir rüya olabileceğini de düşündürür. Bu demek oluyor ki, şairin gerçek ve rüya arasında gidip gelen imge düzeninde göstermeye çalıştığı manzara; doğal yaşam alanının kendisidir. Doğal yaşam alanı, Oktay Rifat’ın dilinde, şiirin lirik havasıyla birleşerek bir ressamın çizdiği dingin bir manzaraya benzer adeta:

Ağaçların evlerin üstünde başım
Aydınlık içinde
Kuşlar ötüşerek geçiyor civarımdan
Akşam oluyor uykudan kolay
Oktay diye sesleniyor
Gökyüzündeki küçük yıldız “Gün Sonu Konuşması” (Oktay Rifat, 2010, s. 33)

Şair istenç halindeyken doğal yaşam alanından vazgeçemez; penceresine bakarken görmek istediği manzara, doğal yaşam alanını imler. Sokağıyla ve deniziyle dilediği; doğal yaşam alanıdır:

Sokağı ve denizi isterim pencereden “Bir Şehri Bırakmak II”(Oktay Rifat, 2010, s. 59)

Yaşadığı ortamdan aldığı haz, yaşadığı ortamla bütünleşebilme ve tamamlanmışlık hissiyle Oktay Rifat, doğal yaşam alanına duyduğu sevgiyi dile getirir. Yine, rüya ve gerçeği birbirine karıştırarak verme eğilimi vardır. Önce rüyasında gördüğü bahçeler, güneş, sahil ve sahilde gördüğü süt beyaz gemilerin ardından; doğal yaşam alanında gerçekte de en az rüyasında aldığı haz gibi olumlu bir duygu geliştirir. Gerçekte de, zeytin dallarından süzülen atmosferle birlikte bulutların kuşların çizdiği o eşsiz görünümün estetik zevkine erişir ve onu duyumsar:

Bahçeler ve güneş ve sahil hülyamda
Aşıyor başımdan süt beyaz gemiler
Zeytin dallarından süzülen atmosfer

Bulutlar ve kuşlar ne güzel dünyamda “Eza” (Oktay Rifat, 2010, s. 76)

Memleket hasretini anlattığı “Sıla” adını verdiği şiirinde, Oktay Rifat’ın tek düşündüğü, memleketine duyduğu özlem değildir. Memleketinin, bir yaşam alanı olarak vadilerindeki bitkilerden ve hayvan türlerinden bahsetmesi önemlidir. Doğal yaşam alanıyla bütünleşmesi ve tamamlanması o kadar güçlüdür ki; orası şairin içine yer eden bir dert oluvermiştir. Yaşam alanından uzakta olmasına rağmen, unutamaz yaşam alanıyla arasında kurduğu güçlü bağı... Yaşam alanına doğru giden bir kuş türü olan kırlangıca selamını memleketine iletmesini söyler. Bir zamanlar yaşadığı doğal yaşam alanını oluşturan öğeleri hatırlar: Sütleri sızan meme-çingirak-lavanta çiçeği-arılar-kovan-güvercinler-sarmaşıklı dam-tarlakuşu-akşam vakti-ateşböcekleri-ağaçlar-gökyüzü. Yine, dikkat çekicidir ki, Oktay Rifat, doğal yaşam alanına duyduğu sevgiyi içselleştirirken öğeler arasında herhangi bir üstünlük sıralamasına girmemiştir. Öğeler arasındaki ilişkileri bütüncül açılardan benimsemiş ve özlemiştir:

SILA

Bir dert gibi çıkmaz içimden o yer
Yeşil vadilerinde boy boy ardıç
Sanırım o iklime doğru gider
Şu masmavi semadaki kırlangıç

Sonsuz selamımı dağlara bırak
Küçük kuş o ufka vardığın zaman
Sütleri sızan meme ve çingirak
Lavanta çiçeği arılar kovan

Nerde beyaz bembeyaz güvercinler
Sarmaşıklar içinde o sakın dam
Uzak dallarda tarlakuşu çiler
Penceremde mavileşirdi akşam

Ah ümitlerle koşardım izinde
Geceleri ateşböceklerinin
Dönerdi kocaman dairesinde
Ağaçlar ve gökyüzü çemberimin

Bir dert gibi çıkmaz içimden o yer
Yeşil vadilerinde boy boy ardıç
Sanırım o iklime doğru gider
Şu masmavi semadaki kırlangıç (Oktay Rifat, 2010, s. 85)

Şairin denizin kenarında denizin mavisine yönelik dikkati söz konusudur. Denizin mavisıyla konuşan Oktay Rifat, denizden aldığı keyfi ikiye katlar ve doğal yaşam alanıyla arasında kendine özgü iletişimsel bir bağ kurar. Bu dikkat, Oktay Rifat'ın içinde bulunduğu doğal ortamlarla bütünleşmeye çalıştığının göstergesi olması bakımından önemli sayılabilir:

İSTANBUL MAVİSİ

Ulan mavi

Mavi

Bu sabah da işin iş

Deniz kıyısında

Öyle kız gibi cilveli

Maviş

Mavi mavi (Oktay Rifat, 2010, s. 117)

Oktay Rifat, meyhanede oturup da rakısını yudumlarırken bile doğal yaşam alanının öğelerinden gökyüzünün rengini rakının mavimsi beyazıyla, tattığı mezesinin rengini de bulutun pamuksu beyazlığıyla özdeş düşünür. Yani, sıradan bir meyhane faslında bile doğal ortamıyla bütünleşmekten kendini alamaz. Doğal yaşam alanının süt mavisini rakısı ve mezesinin renklerinin birleşiminden oluşan auranın kendisidir aslında. Ve doğal yaşam alanından aldığı keyif de rakı ve meze ikilisinin verdiği tatlı çakır keyiflik hissinden farklı değildir aslında:

KADEH

Burası dalyan kahvesi

Ortalık süt mavisini

Apostol bu ne biçim meyhane

Tabağında bir bulut

Kadehimde gökyüzü (Oktay Rifat, 2010, s. 153)

Şair, doğal yaşam alanında var olmanın, diriliğin coşkusunu yoğun olarak yaşar. Hava ve denizin şairin ruhunda uyandırdığı duygular hep olumludur. Kadın, estetik açıdan güzel bir varlıksa deniz de en az kadın kadar güzeldir diye düşünür. Doğal yaşam alanı, güzelliğiyle Oktay Rifat'ın nefesini kesecek kadar onu yoğun duygulara gebe bırakır:

Şu havaya bak reis şu havaya bak

Deniz kadın gibiymiş hadi be

Marika'dan da güzel bu mübarek

Tövbeler olsun katil olur insan (Oktay Rifat, 2010, s. 164)

Aynı şiirin devam eden dizelerinde Oktay Rifat bu sefer yine deniz karşısında başka bir günde duyduğu hayranlığı unutamaz ve doğal yaşam alanını oluşturan diğer öğelerden hayvanlara da dikkat çeker. Doğal yaşam alanını sevgisi Oktay Rifat'ta her zaman bütünselliğe doğru yönelir:

Hiç unutmam yine böyle bir gün
Ada'da Hristos tepesinde
Deniz tabak gibi önümüzde
Sedef adası Medef adası Maden
Böyle şey görmedim ömrümde
Bir hışırtı insanı ürperten
Binlerce on binlerce leylek
İstanbul'a döndüler üstümüzden (Oktay Rifat, 2010, s. 164)

Şair, doğal yaşam alanında güneşin önemi üzerine düşünür. Doğal yaşam alanında güneş, merkezdir. Aydınlık veren, yaşamın devamlılığını sağlayan ve yaşamın sonlu oluşunu temsil eden yine, güneştir. O halde, güneş, doğal yaşam alanının var olma sebebidir. Güneş, doğal yaşam alanındaki diğer öğelerin birbirleri arasındaki ilişkileri düzenler:

YAYLADA

Bizim orda, güneşle aydınlanır ev, başka yağmur bilmeyiz. Güneşle oynar çocuk, başka çember bilmeyiz. Güneşi böler ağaç, güneşi meler koyun, güneşi sürer saban, başka çalgı bilmeyiz. Yaz gelince dişi bulut ışımadan güneşe göçer köylü, başka ölüm bilmeyiz (Oktay Rifat, 2010, s. 245).

Güneş sevgisi, bir an için çevresel dizgedeki diğer birimlerin sevgisinin de önüne geçebilir. Ağacı da bahçeyi de bulutu da sever; fakat onlardan dikkatini dağıtmamasını bir an için de olsa güneşiyle tek başına kalmayı ister:

gemiler çıkın aradan
ağaç bahçe bulut çıkın aradan
baş başa kalmalıyım güneşimle "Benzeyen" (Oktay Rifat, 2007, s. 615)

Toprağa, suya, denize hitaben "Agamemnon" şiirinde 'canım' diye seslenir ve onları benimser. Yüzü toprağa dönüktür. Doğal çevreden ayrıksı bir insan merkezci tavırla uzaklaşan mekanik yaklaşım yoktur. Aksine, suya dair övgüsü söz konusudur. Su değerli madenlerden yapılan kaplarda içilmeye layık kutsallıktadır. Denizi yakından tanır ve denizin yalnızlıkla olan ilişkisini düşünür. Toprak da su da deniz de şairin yaşam kaynakları olarak doğal çevrenin olmazsa olmazı olarak şiir düzleminde belirgin hale gelir:

Biz toprağa çömeliriz – Canım toprak! "Agamemnon I" (Oktay Rifat, 2010, s. 360)

Gümüş tastan içerler suyu – Canım su! “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s. 360)

Her yol yalnızlığa çıkar böğründe denizin - Canım
Deniz! “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s. 363)

Toprak, verimlilik konusunda oldukça cömert davranan bir imge olarak düşünülür. Ova da aynı şekilde baharla coşmayı bekleyen yeşilin gücünü barındıran yapı olarak ele alınır. Toprağı da ovayı ya olumlama eğilimi değişmez. Şairin yüzü topraktan, oviden yani doğal çevreden yana bakar:

Kargıyı daldırsak toprağa yeşerir: zor tutmak tunca
bağlı; nice yaprak kısıp gözlerinde ovanın, mayısla kamaşmış. “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s. 365)

Denize yaklaştığında, denizle temas ettiğinde doğal çevreye olan dikkati daha da artar. Gözü bulutlara kayar. Deniz ve bulutların oluşturduğu manzara şairin hoşuna gider. Deniz, tek başına şairin kalbindeki doğa sevgisini genişleterek kalbinin sınırlarını zorlamasına yeter. Doğa sevgisi, kalbinden çıkmaya çalışan hareketli bir canlı gibi vücuda gelir. İçindeki coşku, doğal çevre coşkusudur. Bu coşkunun heyecanını, şiirde okuruna da hissettirir:

Denize varsam bulutlar çıkar karşıma! Çakıllar çatırdar, bü-
yükle genişler yürek! “Agamemnon II” (Oktay Rifat, 2010, s. 366)

Doğal yaşam alanını gözlemlene sırasında ay da güneş kadar şairin dikkat evreninde yer alan öğelerdendir. Karanlığı yaran ay ışığında aya büyük bir dikkatle bakabilir:

KILIÇ
Ay doğdu karşı dağın ardından,
Bakakaldım elimde aydınlığın kılıcı. (Oktay Rifat, 2010, s. 390)

Oktay Rifat, bir ilkbahar gününde rüzgârlı ve yağmurlu bir havadan sonra, doğal yaşam alanının nasıl gözükteğine dair tabloyu çizdiği aşağıdaki şiirinde güneşiyle, gökyüzüyle, insanıyla, kedisiyle, martısıyla, balığıyla ve deniziyle söz konusu yaşam alanının İstanbul olduğunu ifade eder. Her zamanki gibi, İstanbul tek bir öğesiyle anılmaz, İstanbul’u doğal yaşam alanı haline getiren diğer öğeler de şiirin bütününe vurgulandığı çevresel dizgenin kendisi olarak belirir:

YAĞMURDAN SONRA

Bir şeyler geziniyor oramda, tembel
Ve keyifli. Sen misin? Güneş mi yoksa?
Yoksa o mu, şu mavi mi engindeki!
İnsanı, kedisi, martısı, balığı,
Deniziyle İstanbul olup savrulan
Nisan mı yoksa!

Böyledir ilkbaharın
Rüzgârları; bulut geçer, yağmur diner,
Yansır ışık ıslak yaprağın üstünde. (Oktay Rifat, 2010, s. 418)

Oktay Rifat yine doğal yaşam alanını oluşturan öğeleri bir arada kullanır. Bu, onun doğal yaşam alanını algımlarken yarattığı bakış açısının bütünselliğini gözler önüne sermeye yeter:

Altımda martılar ve deniz, altımda gök “Güneşler Aylar” (Rifat, 2010, s. 426)

Aynı şiirin ilerleyen dizelerinde, şairin yine güzel havanın farkında varmasıyla birlikte, başını bulutlara doğru çevirip bakması, gözlem yapması doğal yaşam alanı sevgisini ortaya koyar niteliktedir. Şairin, havanın güzelliğiyle sevişmeyi bir tutması, yaşam alanından duyduğu sevginin verdiği coşkuyla açıklanabilir. Bu coşkuyla daha fazla dayanamaz ve hayatın içinden sıyrılıp çevresel benliğini, doğal yaşam alanıyla baş başa bırakmak ister. Bu an, şairin doğa ile tamamlanmasını sağlar:

Sevişir gibi havalar, güzel havalar!
Bulutlara baktım kaykılıp iskemlede. “Güneşler Aylar” (Oktay Rifat, 2010, s. 426)

Şairin doğal yaşam alanıyla bütünleşme arzusu oldukça güçlüdür. Elinden gelse, tüm fiziki koşulların üstesinden gelmeyi başarabilse, bulutlara uzanmanın yollarını bulma eğilimi içine girecek kadar çok sever içinde yaşadığı ortamı. El verir ki, doğal yaşam alanının diğer öğeleri; gökyüzü, meşelik, uçurum buna izin versin:

YARDA
Katırtırnaklarının orda,
Varsam üstüne, kanadından,
Tutuvereceğim bulutu.
Üstümüz gökyüzü, meşelik,
Altımız dağ boyu uçurum,
Uzanamıyorum. (Oktay Rifat, 2010, s. 500)

Doğanın büyük bir çevresel dizge, insanın da bu çevresel dizgeyi oluşturan birçok öğeden yalnızca biri ve içinde yaşadığı doğal ortamın da aslında insanın baktıkça kendisini göreceği bir ayna olduğunu vurguladığı “Aç Ellerini” adlı

şiiirinde, Oktay Rifat'ın doğal yaşam alanına dair doğuştan getirip büyüttüğü sevgiyi dile getirirken sesini gürleştirdiği görülür. Bütüncül doğa bakışı doğal yaşam alanı için duyduğu sevgiyi dile getirirken yine sürüp gider. Dahası, yeşil karşısında insanın duyduğu sevincin insanın içinde olduğunu vurgulaması, doğal yaşam sevgisinin insanda doğuştan gelen bir özellik olarak zaten var olduğu anlamına gelmesi bakımından önemlidir:

AÇ ELLERİNİ

Aç ellerini! Bütün örtük kapıları
Aç! Göğü ve ışığı tutmadan geçir ki
Götürsün güneşin seli ölülerini.
Bu ırmak doğadan akıyor. Bu şıpırtı,
Suyun sesinden daha saydam bu çalkaış
Ovadan geliyor. Zeytinler yüzer gibi.
Tarlânın berisinde buğuya gömülmüş,
Azgın otları başlıyor setin. Sonra çit
Ve kalın kabuklu ihtiyar kestaneler.
Kabarmış toprağa bak! Parmak kadar bitki,
Topluiğne başı kadar yapraklarıyla
Yeşilin sevinci içinde. Dön yüzünü
Engine doğru, gör kendini o aynada! (Oktay Rifat, 2010, s. 528)

Haliç'teki doğal yaşam alanını şiir düzleminde dile getiren Oktay Rifat, bulutuyla deniziyle, güneşiyle suyuyla, çıplak ayaklı çocuğuyla, konağıyla, mavnalarıyla, martılarıyla, göğüyle, vapuruyla, mavi mavi rengiyle, meydanaıyla ve son olarak balık ekmeğiyle söz konusu Haliç doğal yaşam alanını oluşturan bütün öğeleri aynı manzaranın için bütünlüklü bir bakış açısıyla yerleştirir:

BALIK EKMEK

Balık ekmek! Bulutla deniz, güneşle su
Ve bir çocuk yalınayak. Asılmış demir
Parmaklığına mangalda tüten dumanın,
Bakıyor doygunluğun bahçesine; sıcak
Bir buğunun arkasına gizlenmiş konak.
Mavnalar iniyor usul usul Haliç'ten,
Dökmüş bütün martısını üstümüze gök.
Düdük çalan vapur, susunca mavi mavi,
Karaköy Meydanı, bir çocuk. Balık ekmek! (Oktay Rifat, 2010, s. 546)

Oktay Rifat, doğal yaşam alanıyla öylesine bütünleşmiş bir çevresel kimliğe sahiptir ki, gözlerini kapasa da mavilerin rengini görmeye devam eder. İçselleştirdiği doğal yaşam sevgisi ile bulutları, çatıları, kestaneleri yüreğinin gözünden görmeye devam eder. Çünkü gözlerini kapasa dahi gözlerine işlediği mavilerin renklerinin solmamasının nedeni, gökyüzüne her zaman bakabilmesi

ve onu en ince ayrıntılarına kadar inceleyebilmesidir. Doğayla özdeşim kurabilen, çevresel benliğini doğa ile temellendiren Oktay Rifat için gökyüzü alelade bir gözlemci değildir. Doğal yaşam alanını oluşturan her bir ögeyi dikkat çemberinin içine alır ve özümseyi bilir. Bu yüzden de doğal yaşam alanı sevgisi çok yoğun olarak şairin kalbinde yer alır:

GÖZLERİMİ YUMUNCA

Gözlerimi yumunca kandil kandil inen
O maviler- Sen de mi seversin onları?-
Sonra birden açiverince gördüklerim!
Sen de mi görürsün onları? Ak bulutlar,
Çatılar, kestaneler midir seninkiler?
Benim gözüm her sefer gökyüzüne gider,
Ben göklere bakarım ta içine kadar. (Oktay Rifat, 2010, s. 549)

Oktay Rifat, doğal yaşam alanının oluşturan öğelerden toprağa insanın ayak basma anını anlatan şiirinde ayakların basma eylemi sırasında aralanan tarak kısmından ve topuğun şeklinden bahsetmiştir. Ardından, toprağın ayakların kuvvetiyle içe doğru hafif şekilde göçmesini anlatmıştır. İnsanın bütün varlığıyla, tepesinden tırnağına kadar doğal yaşam alanı içerisinde var oluşunu şiirleştiren Oktay Rifat için söz konusu var olma durumu en ince ayrıntılarıyla resmedilmiş gibidir. Buradan anlaşılmaktadır ki, şair doğal yaşama alanı içerisinde insanın toprakla kurduğu temasa büyük önem vermektedir:

TOPRAĞA BASAN ADAM

Sıkıca basıyordu taban yere
Tarağı açılıyordu ayağın
Topuk sert basınca diri
Çıplak ayağın kalıbında
Göçüyordu yumuşak toprak
Omuzlardan kollardan
Kalçalardan yere doğru akan
Kaslarla gerilmiş gücün altında (Oktay Rifat, 2007, s. 86)

Doğal yaşam alanının içinde okaliptüs yapraklarının arasından birden gökyüzüne yönelen dikkatle şaşırıp kalan şair için gökyüzünün çivit mavisi aslında tanıdık bir renktir. Burada önemli olan şairin doğal yaşam alanı öğelerinden okaliptüsü incelemesi ve incelerken de yine bakışını gökyüzüne doğru çevirmesidir:

Bağıracaktı az daha görünce o çivit mavisini
 okaliptüs yaprakları arasında: Bu ne!
 Hemen topladı kendini. “Gökyüzünü bilmez misin,
 diye söylendi, böyle masmavi çoğu zaman
 ışıldar yaprakların arasında. Şaşacak ne var! (Oktay Rifat, 2007, s. 227)

Tarlada çapayla iş gören adamın ovanın ağaçlarına ve bulutlara bakmasını anlattığı şiirinde şairin ağaçları insanlardan yana görmesi, sahiplenmesi, bulutları da ağaçlara ait olarak düşünmesi ve doğal yaşam alanı içinde meşgulken bile ovaya, ağaçlara ve bulutlara yönelen bir dikkatinin olması onun doğal yaşam alanını özümsemediğini göstermesi bakımından önemli sayılabilir. Kaldı ki, ağaç-insan, bulut-ağaç arasında kurduğu ait olma ilişkisi de doğadaki çevresel dizgenin karşılıklı etkileşiminin farkında olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, şair doğal yaşam alanını hem özümsemiş, hem de ögeler arasındaki çevresel ilişkilerin de farkında varan bir dikkat geliştirmiştir:

BULUTLAR

Ovanın ağaçları görünür uzaktan,
 kayısı, kiraz, vişne,
 yemişe dururlar yaz gelince.
 İki çapa sallarsınız tarlada, ağaçlara bakarız,
 kaldırır başımızı bulutlara bakarız,
 ağaçlar bizden sayılır, bizim ağaçlarımız,
 bulutlar, bulutlar da ağaçların mı yoksa! (Oktay Rifat, 2007, s. 242)

Doğal yaşam alanında şairin dikkati ve şaşkınlığı göğü görünce etkinleşir. Sıradan bir zaman diliminde, aniden dikkatini çeken ve onu şaşkınlığa boğanın gök olması, şairin doğal yaşam alanı içerisinde gökle kurduğu ilişkinin bir yansımasıdır:

bir kitaba kayıyor ellerim
 gök diye bağıryorum
 şu eğilirken gördüğüm kaşla göz arasında
 yumurtadan yeni çıkmış
 bir kadının göğsünden bakan gök (Oktay Rifat, 2007, s. 445)

Şair, doğal yaşam alanının varlığını, kapalı bir alandan dışarıya adımını atar atmaz onu oluşturan ögeleri teker teker fark eder. Ağaç, yol ve zakkum ile denizle kumdan ibaret olduğu anlaşılan ‘dışarsı’ Oktay Rifat için aslında dünyadır da. Denizle kumun şairi beklediği anlaşılan dizelerde şairin doğal yaşam alanının ögelerinin insanın yanında yer alan bir motif çizmesi insan ve doğal yaşam alanı arasında kurulan bağ olarak düşünülebilir:

DIŞARSI

Telefon kulübesine girdim
çıktım ki dünya var
ağaç yol zakkum
yaz günü yerli yerinde
baktım ki beni bekliyor
kahveye yan gelmiş denizle kum. (Oktay Rifat, 2007, s. 521)

Doğal yaşam alanı, şair için denizinin kokusuyla, suyunun tadıyla ve yokuşunun inişiyle bir bütünlük arz eder. İstanbul başlı başına bir yaşam alanı olarak denizi, suyu ya da yokuşu öne çıkarılarak düşünülen bir çevre değildir. Bütün haliyle özümseven bir doğal yaşam alanıdır:

Denizinden koklamak İstanbul'u
suyundan içmek
yokuşundan inmek salına salına "İstanbullu" (Oktay Rifat, 2007, s. 542)

Doğal yaşam alanı şair için insanın bütünleşmesi gereken bir alandır. Denize bakmak kadar denizi koklamak da önemlidir. Kokuyu duymak kadar, güneşin ve bulutun varlığını hatırlamak da gerekir. Doğal yaşamı bütün bu öğelerin biraradalığının farkına vararak benimseyebilmek insanın doğuştan getirdiği yaşama sevgisine işaret eder:

Gidip gidip denize baktığın
günleri anımsa, o kokuyu duy
o güneşi o bulutu anımsa "Gezinirken" (Oktay Rifat, 2007, s. 586)

Oktay Rifat, doğal yaşam alanını öylesine özümsemiştir ki; bakarken sadece bakmakla kalmamış, doğal yaşam alanını oluşturan öğeleri görmüştür de. Gözlerini yumunca bahçeyi görebilir. Bahçedeki ağacı tek tek yapraklarına kadar hatırlayabilir. Yine bitkilerin arasından bir bakışla yakalayıp benimsediği gökyüzünün mavisini görebilir. Güneşin doğuşunu ve batışını anımsayabilir. Doğal yaşam alanına yönelik geliştirdiği ayrıntılı inceleme eğilimi Oktay Rifat'ın dünyasında oldukça güçlüdür. Öyle ki, gözlerini kapayıp doğal yaşam alanının ayrıntılarıyla düşünürken bile bu eylemini sekteye uğratacağını düşündüğü gemilere aradan çekilmelerini emreder. Doğal yaşam alanıyla baş başa kalma isteği ve onunla tamamlanmaya yönelik bir meyil söz konusudur. Doğal yaşam alanına bütünlüklü açıdan bakmaya alışmış bir çevresel benlik, ağaca, bahçeye, buluta güneşle baş başa kalmak isteği üzerine söylenir durur:

Ne zaman kapasam gözlerimi
 bahçeyi düşünsem
 altına sofra kurduğumuz ağaç
 tek tek yapraklarıyla gelir aklıma
 gökyüzü görünür aralardan
 güneş çakıp söner “Ne Zaman” (Oktay Rifat, 2007, s. 599)

Bu bölümde, Oktay Rifat'ın şiir dünyasında, doğal yaşam alanı içinde insan olarak doğal yaşam alanının bir parçası olduğu fikrini içinden gelen bir öz olarak benimseyip geliştirdiği görülür. Çevresel dizgenin her biri birbirine eşit derecede değerli olan birimlerini herhangi bir hiyerarşiye dayanmadan bütünlüklü açıdan kavramıştır. Doğal yaşam alanı sevme eğilimi, şiirin lirik havasıyla birleşince doğal yaşam alanını betimleme eylemleri de güzellik bağlamında ele alındığında okuru tatmin eden tablolarla karşılaşılır. Oktay Rifat, doğal yaşam alanından parçası olarak vazgeçemez. Tamamlanmışlık hissi bulur doğal yaşam alanında. Çevresel dizgede doğal yaşam alanını oluşturan birimlerle bütünleşen şair, günlük yaşamında da çevresine kayıtsız kalamaz. Aldığı keyfi, sahip olduğu olumlu duyguları doğaya yansıtmanın doğayla ilişkilendirmenin yolunu eninde sonunda bulur. Olduğu gibi kabul edilen doğal yaşam alanı, Oktay Rifat için mekanik anlayışın bakış açısından incelenmez. Aksine Oktay Rifat organik anlayışın motiflerinden beslenir. Doğal yaşam alanını, insanın fayda gördüğü için severek nesneleştirdiği bir meta halinde düşünmez. Oktay Rifat, doğal yaşam alanından bu yüzden ayrılan insan parçaları yani özneler konumuna koymaz kendisini. Doğal yaşam alanına kutsiyet atfeder. Yüzü her daim içinde yaşadığı çevreye dönüktür. Doğanın cömertliğinin farkındadır, heyecan verici güzelliğini över. Oktay Rifat'ta doğal yaşam alanına özden gelen bir aitlik hissi vardır. Doğal yaşam alanı doğayla temas halinde olmasını sağlar.

3.3. İnsan ve Bitki

Oktay Rifat'ın doğal çevre sevgisi doğal yaşam alanından sonra bitkiler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tomurcuktan ağaçlara, ağaçlardan çiçek türlerine uzanan bitki türleri; Oktay Rifat poetikasının yaşam alanını renklendiren doğa merkezli ayrıntılardır. İlk şiirlerinden itibaren bitkilerle ilişkisi, Oktay Rifat'ın bitkilere yüzünü dönüp seslenişinde hissedilebilir. Tomurcuk olarak doğal dünyada boy vermeye başlayan bitki türü, çevresel dizgenin vazgeçilmez öğelerinden biri olarak ilk şiirlerindeki yerini alır. Gelişimini tamamladığında dünyaya güzellik katacak olan tomurcuklara hem çocukların hem de kuşların ihtiyacı olacaktır. Bitki bir tomurcuk olup başlayan doğa macerasına doğadaki diğer çevresel dizgelerin güzelliklerine gebe kalarak devam edecektir:

TOMURCUK

Sen en güzel çiçekleri açacaksın tomurcuk
Uçuşan yaz böceklerinin gümüş halesinde
Küçük bebekleriyle oynayan sarışın çocuk
Seni isteyecek ıhlamurların gölgesinde

Sen en güzel çiçekleri açacaksın ve kuşlar
Tuhaf renklerinin methi vardığı zaman Hind'e
Gelecekler uzak kıtalar aşır bahar bahar
Vahşi kokulu ağaçların ıtrı tüylerinde

Sen en güzel çiçekleri açacaksın tomurcuk (Oktay Rifat, 2010, s. 78)

Şair tomurcuktan sonra dikkatini ve sevgisini ağaçlara yönlendirir. "Pencere" adını verdiği şiirindeki ağaç imgesi insan ve bitki arasında kurulan dostluğu anlatır. Ağacın, rüzgârın şiddetinden dolayı dallarını pencere camına çarpması gibi olağan bir olayı, şair insan ve bitki arasında kurduğu canlı bağ üzerinden giderek çevreci bir bakış açısıyla yeniden yorumlamıştır. İnsan ve ağaç iki sıkı dost gibi ele alınmıştır. Ağaç, başı derde girdiği zaman sığınacak bir liman olarak insanoğlunun evini tercih etmiştir. Ağaca tıpkı insanmışçasına, kendi türüne yaklaşır gibi, ötekileştirme eğilimine girmeden yaklaşan şair, şiirde ağacı nitелеmek için narin sözcüğünü seçmiştir. Ağaca yönelik naif bir insanın yaklaşımı söz konusudur. Ağacı korumaya yönelik bir istek ve ağacın yerine kendini koyma gibi insan merkezci ve faydacılıktan uzak doğacı bir eğilim hâkimdir. Bu bağlamda düşünüldüğü zaman, insan ve bitki arasında insanın

doğuştan getirdiği sevginin görüntüsünün aşağıdaki dizelerde canlandığı söylenebilir:

Geceyi odamda geçirmek için
Bir ağaç cama vuruyor

...

Üşüdün mü dışarıda narin ağaç
Yoksa hırsızlardan mı korkuyorsun “Pencere” (Oktay Rifat, 2010, s. 66)

Oktay Rifat’ın şiirinde, içimizden indiklerine inandığı ağaç toplulukları vardır. Öyleyse, aşağıdaki dizelerde bahsettiği üzere, insanın doğuştan getirdiği içsel doğa sevgisinin bir uzantısı olarak düşünülebilen birer bitki imgesi olarak kavak, çınar, salkımsöğüt, çam ve akça ağaçları sayılabilir. Dahası, ilerleyen dizelerde bu ağaçların adlarının bereketli yağmurlarla anılmasını diriliğin devamı boyunca istemesi bitki ve doğanın arasındaki uçsuz bucaksız devamlılıkla kurduğu ilgiyle açıklanabilir:

İNMIŞLER TEK TEK
İnmişler tek tek içimizdeki ormandan,
Dağlara, dere boylarına büyümüşler,
Kavaksa düz, ince uzun, çınarsa ulu,
Gökten o ışın mızrakları uzadıkça.
Vurmuşlar suya, sazın, kamışın üstünden,
Kimi salkımsöğüt, kimi çam, kimi akça.
Koşarlar arabalar, trenler geçtikçe.
Bereketli yağmurlarla anılsın adları,
Bu mavilik, bu güneş, bu toprak durdukça! (Oktay Rifat, 2010, s. 530)

Şair, bitkilerle olan ilişkisini öylesine içselleştirmiştir ki, boynunda gelişen bir ağacın renginden bahseder. Ağaca bu denli yakınlık duyması şairin özünden gelen bitki sevgisinin dışavurumu olarak düşünülebilir:

bir ağaç büyüyor boynumda kara yeşil “Bir Şey Her Şeydir Her Şey Bir Şey 5” (Oktay Rifat, 2007, s. 263)

Ağacın denize doğru bakışlarından bahseden şairin imgeleminde ağaca atmacanın özelliklerinin yüklendiği görülür. Bitki ve hayvan türü arasında kurduğu bu ilgi şairin doğadaki birimlere tek kutuplu olarak insana ait özellikleri yükleme eğiliminin olmadığını gösterir:

Ağaç

kuşlarını toplamış başına
bakıyordu denize bir atmacanın
avına bakışı gibi. “Şiirin Zaman’ı” (Oktay Rifat, 2007, s. 505)

Bir insanın gelişini ağaçların gölgesiyle birlikte düşünerek şair okuruna şiir düzleminde büyük ağaçların gücünü düşündürür. İnsan ve bitki arasındaki bağın ağacın insana gölgesini bahşetmesi şeklinde duyumsanmasına olanak veren aşağıdaki dizeler dikkat çekicidir:

Büyük ağaçların gölgesiyle
geldiği çok oldu “Aracı” (Oktay Rifat, 2007, s. 510)

Oktay Rifat’ın ağacı kendi geçmişine sarkan dallarıyla birlikte düşünerek onunla arasında kurduğu düşsel bağ “Dam” adını verdiği şiirinde dikkat çekicidir. İlerleyen dizelerde, ağacın dalları altında, rüyaya dalan şairin gökyüzüne ulaşma macerasında yine dalların doludizgin atlar olarak yeniden düşünmesi, bitki türüne olan sevgisini açığa çıkarmaktadır:

Belli ki bir ağaç var, dallarıyla
Sarkan ötelerime. Uzanırım
Altına düşlerimde ve ağarım
Doludizgin atlılarımın göğsü. “Dam” (Oktay Rifat, 2010, s. 566)

Hatırlanmasını ve akla getirilmesini okurdan talep ettiği bitkinin kendisidir. Ağaçların, dalların ucundaki yeşilliğin ve körpeliğin fark edilmesini hatta unutulmamasını ister:

açık duran pancurları anımsa
ağaçları, dalların ucundaki
yeşilliği körpeliği. “Gezinirken” (Oktay Rifat, 2007, s. 586)

Bahçe betimlemesinin içinde fıstıklı yollar ve ağaca yönelik dikkati şiire taşır:

fıstıklı yollarıyla koca bahçe
ardında güneşin battığı ağaç “Eski Ramazanlar” (Oktay Rifat, 2007, s. 596)

Gözlerini yumup bahçeyi düşündüğünde, en ince ayrıntılarına kadar yani yapraklarına kadar aklına gelir ve ağacın görüntüsüne zihninde çıktığı yolculukta ulaşmayı becerebilir. İçselleşen bir bitki sevgisidir aslında bu ağacı anımsamak eylemi:

Ne zaman kapasam gözlerimi
bahçeyi düşünsem
altına sofra kurduğumuz ağaç
tek tek yapraklarıyla gelir aklıma “Ne Zaman” (Oktay Rifat, 2007, s. 599)

Şair, kavak ağacının kesilmesini tema olarak seçtiği şiirinde kavak ağacının titreyen yapraklarından ve seğiren dallarından bahsederek ağaca adeta kesilmenin şiddetinden dolayı çektiği son acılarıyla bir kurban imgesinin özelliklerini yüklemek istemiştir. Tavukların kaçışması, görkemli ve güçlü bir ağacın devrilerek gelen ölümünün dehşetinden korkmakla ilişkilendirilebilir:

Kavak kesilirken
bütün yapraklarıyla son kez
upuzundu havada
sonra devrildi
uzun süre titredi yaprakları
dalları seğirdi
tavuklar kaçıştılar “Kavak” (Oktay Rifat, 2007, s. 454)

Şairin bitkilere yönelik dikkati tetiktedir ve ağaçları incelemeye devam eder. Ağaçların sanki insanlarmışçasına, isteklerini ve onlardaki değişiklikleri tahlil etmeye çalışır:

Bir rüzgâr beklentisi ağaçlarda “Eksik” (Oktay Rifat, 2007, s. 484)

Okura insan ve bitki arasında kurulması gereken canlı yapıyı aşağıdaki gibi aktarması şairin ağaca yönelik geliştirdiği sevgiyi temsil etmesi bakımından dikkat çekicidir. Gün, Oktay Rifat’ın şiir evreninde ağaçla arasında bağ kurulabilen bir imge olarak yer alabilir:

Günün ağaçla dönen ucundan tut. “XXXIV” (Oktay Rifat, 2010, s. 220)

Manyok ağacının çevrebilimsel açıdan nasıl gelişim gösterdiğini, fiziksel özelliklerini dile getirirken ona ‘güzel’ sıfatını yakıştırmayı da ihmal etmez. Ağaçlar, Oktay Rifat şiirinde dikkatle gözlenen insan ve bitki arasında kurulan bağı temsil eden imgelerden biridir:

Oysa, yemişli büyür Manyok, güzel ağaç, masallardan aşılı
kırmızı ve yeşil, şaşmadan izleyen dört mevsimi. “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s. 364)

Doğal yaşam alanında şairin dikkati bitki türü üzerine kuruludur. Öyle ki, ovanın ağaçlarının çeşitlerini uzaktan bile seçebilecek bir bitki ilgisidir Oktay Rifat... Ağaçlara bakan, ağaçları insan türüyle bir gören, sahiplenilen bir edası vardır.

Bulutları da buna dâhil eder, doğayı bütünleyici açıdan düşünerek kabul eder ve
bağrına basar:

BULUTLAR

Ovanın ağaçları görünür uzaktan,
kayısı, kiraz, vişne,
yemişe dururlar yaz gelince.
iki çapa sallarsınız tarlada, ağaçlara bakarız,
kaldırır başımızı bulutlara bakarız,
ağaçlar bizden sayılır, bizim ağaçlarımız,
bulutlar, bulutlar da ağaçların mı yoksa! (Oktay Rifat, 2007, s. 242)

Yaprak imgesi, şairin dünyasında yüzeysel açıdan ele alınan basit bir ağaç
yaprağı olmaktan çıkar. Saydam yapısıyla ve diğer çevresel dizgelerle olan
ilişkisiyle oldukça derinden incelenen bir imge olarak ele alınır. Okura; yaprakta
daha önce bakıp da göremediği gizler üstüne ipuçlarını veren şair için önemli
olan, bir yaprakta mükemmelliklerle dolu yaşamın mucizelerini keşfedebilmektir.
Okurdan yapraklara dokunarak onları hissetmelerini ister. Bütün duyu
organlarına diğer duyu organlarının görevlerini yükleyerek yaprağın varlığını ve
şahaneliğini hissetmelerini salık verir. Yine bitkileri koklamak eğiliminin
vurgulandığı görülür:

GÖRMEK

Yaprağın saydamlığını gördün mü,
gördün mü güneşin gelip geçişini
iğne deliğinden,
denizi kumsalı ve bütün gündüzleriyle
yeşilin içinden, gördün mü
yaprağın denizden geçişini!

Gecenin gölgesine bak duvarda
seyret duvardan gelip geçişini
yaşamın kırılışını güneşin
yanışı gibi otların içinden.

yapraklara bak ellerinle
gözlerinle duy
avuçla ve kokla. (Oktay Rifat, 2007, s. 358)

Ağaçlarla hemhal olmaktan sıkılırsa yine seçenek olarak bitkiye yönelir. Bu kez
adres otlardır:

Rüzgâr su beklemekten usandım
ağacın damarında dolanmaktan usandım
otlara yürüyorum gerisingeri. “Her Kapiya Bir Anahtar” (Oktay Rifat, 2007, s. 359)

Bitki türü, Oktay Rifat'ın şiir evreninde hep olumlanan hep mutlulukla ve estetikle özdeşleştirilmiştir. Öyle ki, çiçeklerin çeşitliliği, farklılığı, baharın devamlılığı, doğanın hızını kaybetmeden yenilenmesi, çiçeklerin de bu döngüye dâhil olan her bahar güzellikler açan bitkilerden olması Oktay Rifat'ın dikkatinden kaçmaz:

Bu acayip çiçekler hiç bitmeyen bu bahar
Basma perdelerine hangi iklimden gelir
Yediveren gül gibi dört mevsim çiçek verir
Pencereye dizdiğin aydınlık sardunyalara "Günler Geçmiş Buradan" (Oktay Rifat, 2010, s. 83)

Güneşin kara dutlarını işaret ederek onların varlığına dikkat çeker:

İşte kara dutları güneşin "II"(Oktay Rifat, 2010, s. 188)

İstanbul'un otlarına gürlüğüne dair vurgulamak istediği için attığı tahmin edilen delilik sıfatını kondurur:

Deli otları İstanbul'un "III" (Oktay Rifat, 2010, s. 189)

Oktay Rifat'ın titizlikle ilgilendiği, büyüttüğü bitkileri şiirine konu olur. Bitkilere, öksüz ve hısım gibi insani özellikler yükleyen bir yönelimle şair, onlarla kurduğu dilsiz ve kokuya dayanan iletişimden bahsederek, kendilerine ait bir dünyalarının olduğundan bahseder. Bu da gösterir ki, şair bitkileri severken onlara kimlik yükleyerek onları adeta bireylermişçesine benimser ve konuşur onlarla:

ÇİÇEKÇİ DÜKKÂNINDA
Ağaç sütüyle besledim onları
Bu boya getirdim
Öksüzlerim benim onlar hısımım
El ederler uzaktan konuşurlar
Dilsiz kokularla tükenir dünyaları (Oktay Rifat, 2010, s. 241)

Evcil/şehirli bitkilerden komşunun penceresindeki sardunyalara takılıverir gözü:

Saksıdaki sardunyalara komşunun penceresinde "Sardunyalı Komşu" (Oktay Rifat, 2007, s. 187)

Bu kez sardunyaların rengine olan hayranlığını dile getirir ve yineler:

çingene pembesi sardunyalara komşunun penceresinde! "Sardunyalı Komşu" (Oktay Rifat, 2007, s. 187)

Yine, komşunun penceresinde dikkatinden kaçmayan bir başka evcil/şehirli bitki türlerinden hatmi ile fesleğeni anar. Fesleğen bitkisinin kokusuna ve rengine odaklanır:

Camlara vurmuş komşunun hatmileri “Dönüş” (Oktay Rifat, 2007, s. 207)

Fesleğen yeşile kesmiş pencerede,
Kokmak için yoldan gelene geçene. “Fesleğenli Görünüm” (Oktay Rifat, 2007, s. 204)

ardında yaşanmış Zaman’ın sıcaklığı
ve fesleğen yaprağından kalan koku. “Göç” (Oktay Rifat, 2007, s. 228)

dudağında bayıltıcı
son karanfil kokusu, fesleğenler, fesleğenler. “Bir Şey Her Şeydir Her Şey Bir Şey 2” (Oktay Rifat, 2007, s. 260)

Bitkilerin kokusuna karşı duyarlılık, Oktay Rifat için sadece fesleğenlerle sınırlı kalmaz. Şeftali kokusu da hayran olduğu ve şiir evrenine dâhil ettiği bitki kokularından biridir:

-Şeftalileri rafa diz, şeftali koksun mutfak!
dedi adam, indi sekiden inek sağmaya gitti “Süt Saati” (Oktay Rifat, 2007, s. 238)

şimdi örümcekler bile şeftali kokuyor,
gök şeftali renginde, bulutlar şeftali kokuyor. “Süt Saati” (Oktay Rifat, 2007, s. 238)

Oktay Rifat bitkilerin kokusuna yönelik yoğun bir duyarlılık içindedir. Bu da gösterir ki, şair bitkileri kokularını tanıyacak kadar yakından tanır ve onlarla çok ilgilidir. Eskiden duyduğu karanfilin güzel kokusuna dair içinde büyüttüğü özlemi şiirinde dile getirir:

Bir karanfil eskiden burada
ne güzel kokardı! “Bir Karanfil” (Oktay Rifat, 2007, s. 627)

Bitkilerin kokularının özelliklerine şiir düzleminde yer vermeye bu kez ıhlamurların keskin ve güçlü kokusundan bahsederek devam eder:

eksilmeyen bitmeyen sadece
gittikçe daha baygın daha dirençli
kokusu mayısta ıhlamurların. “İhlamurlar” (Oktay Rifat, 2007, s. 550)

İhlamur çiçeklerinin kokusu duyan genç kız yine şairin şiirine seçtiği imgelerdendir:

ve kız o gece
acıyan memelerinin üstüne yatar
duyarak ıhlamurlarının kokusunu
yaz günü açık pencereden. “İlk Buluşma” (Oktay Rifat, 2007, s. 497)

Oktay Rifat’ın leylağın kokusuyla kendinden geçtiği anın şiirleştirildiği aşağıdaki dizeleri, şairdeki bitki sevgisinin ne kadar yoğun olduğunu gözler önüne sermektedir. Leylağın kokusundan kendini alamayan şair, en sonunda bunu dizelere döker ve şiirinde leylağa büyüünden uzaklaşıp hayatın gerçek akışına devam etmek için adeta yalvarır:

Köşe başını tutan leylak kokusu
Yakamı bırak da gideyim “XXXI” (Oktay Rifat, 2010, s. 217)

Bitkiler, taze ya da çürük, hoş ya da kötü koksa da fark etmez, şairin şiir evreninde kendilerine yer bulabilirler:

sen elma çürüğü kokuyorsun “Koku” (Oktay Rifat, 2007, s. 562)

Bitkilerin kokularının yanında renklerinin de ayırt edici özellikleri olduğunun farkında bir şairdir Oktay Rifat. Gözlem evreninin sınırları bitkiler konusunda oldukça geniş bir alanı çizer:

sardunyalar kırmızı açıyordu orda “Bir Kartpostalın Arkasına Yazılmak İçin” (Oktay Rifat, 2007, s. 498)

Oktay Rifat’ın şiir dünyasında bitkilere olan sevgisi renklerinin farkında olmasının yanında, onlara duyduğu güvenin anlatımı üzerinden de anlaşılabilir. Çiçeklere yaslanır:

kırmızı karanfillere dayadım sırtımı “Uzun Saatler” (Oktay Rifat, 2007, s. 414)

Uykudan uyandığında bitki türlerinden gül ile temasını sağlayarak güne başlaması bunu şiirinde kullanması bitki sevgisini gözler önüne sermeye yeter:

Her sabah bir gül tutarak uyanıyor “Bir Şey Her Şeydir Her Şey Bir Şey 2” (Oktay Rifat, 2007, s. 260)

Bitkilerde sevdiklerini hatırlatan özellikler keşfeder ve belki de onun bitki sevgisinin samimi yönünü oluşturan, sevdiklerine karşı nasıl hissediyorsa bitkilere de aynı şekilde hissedebilmesiyle açıklanabilir:

kokunu duyar gibi oldum kayısıda “Öteki Evler” (Oktay Rifat, 2007, s. 431)

Şair, okurundan yüzünün bitkilere dönük olmasını ve yaprakların farkına varmasını ister:

yapraklara aç kapını “Yağmurlu Gecenin Kanı” (Oktay Rifat, 2007, s. 481)

Baldıran otunun bir bitki olarak büyüüp çoğalmasını, yazın adım adım gelmesiyle ilişkilendirerek bitkileri gözleme gücünün derinliğini ortaya koyar:

baldıran otu gibi dalıyor yaz “Koku” (Oktay Rifat, 2007, s. 562)

Bitkilerin var olduklarına ilişkin dikkat, şiirde kendine yer bulabilir:

uzun saplı güller var aramızda “Çiçekçi” (Oktay Rifat, 2007, s. 565)

Bu bölümde, Oktay Rifat’ın ilk şiirlerinde ‘tomurcuk’ halinde var olan bitki imgesi, daha sonra hemen hemen her dönemde şiirlerinde işlediği motiflerden biri olarak dallanıp budaklanır. Tomurcuğu kuşakların sürdürülebilir geleceğini imlerken çevresel dizgenin devamlılığını sağlamada yapı taşı olarak tomurcuğun önemini vurgular. Ağaçla insan Oktay Rifat poetikasında dosttur. İnsan, ağaca çıkarı için yaklaşmaz. İnsanın özünden gelen bir ağaç sevgisi vardır. Ağaçlar bereketli olmalarından ötürü kutsallığı hak ederler. Ağaca yakın, ağaçla insan arasında kurulan düşsel bir bağ vardır şiirlerde. Ağaç, gücü temsil eder. Hatırlanması, akla getirilmesi gereklidir. Bu yorumdan hareketle Oktay Rifat’ın ağaç sevgisi içselleşebilmiş bir sevgidir. Yüzeysel değildir. Şiirine arka plan oluşturmaktan ziyade ağaçların varlığını sorgulaması/sorgulatması onun şiirlerinin ayırt edici özelliğidir. Ağaç, Oktay Rifat’ın şiirinde doğa merkezli bir zihin eylemi olarak kök salmıştır. Ağaçların kesilmesine değinir. Kesilen bir ağacın dilini şiirsel düzlemde yeniden yorumlar. Bu sayede, insan ve bitki arasında oluşturulması gereken köktenci ve yeni bilgiyi kurar: insan ve ağaç birbirini besleyen iki canlı yapıdır. Çevrebilimsel açılardan da ağaç türlerine yönelik derin bir ilgisi vardır. Öyle ki, ağaçların türlerini tahmin edebilir. Ağaçların yetiştirme ortamlarının özelliklerini vurgular. Yemişlerinin niteliklerini dile getirir. Her daim olumlanan her daim naif duygularla yaklaştığı bitkiler sadece ağaçlar değildir elbette. Evcil/şehirli çiçeklerle tarımsal açıdan ürün veren bitkilerle de gerek renkleri gerekse kokuları yönünden şiirlerde karşılaşılır. Ağaçların yeşilliği ve ululuğunun yanında şiirlere serpiştirilen rengârenk çiçek yaprakları ve baş döndüren, akıl çelen hoş kokular okura sunulur. Oktay Rifat şiiri, insan ve bitki etkileşimi bağlamında zengin karşılıklara sahiptir.

3.4. İnsan ve Hayvan

Oktay Rifat, doğal yaşam alanını oluşturan önemli çevresel birimlerden hayvan türlerine yönelik derin ilgisiyle içselleştirmiş olduğu hayvan sevgisini şiirlerine de yansıtmıştır. Öyle ki tilkiler, kuzular, kurtlar, kuşlar ve onların içine düşebileceği olumsuz durumlar üzerine düşünür; onlar için kaygılanır. Şiirlerde türlerin bu denli zengin kullanımı, biyoçeşitliliğin vurgulanması bağlamında önemlidir.

Yaşayıp Ölmek Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler kitabından itibaren başlayan bir hayvan dikkati söz konusudur. İnsan merkezci yaklaşımın tersine, onları sadece işine yaradığı zaman aklına getirmez. İçselleştirdiği hayvan sevgisi, hesapsızdır:

Ayağı kanasa tilkinin
Bir hal olsa kuzuya
Oktay şu kurdun kuşun
Sana lazım mı derdi “Vazife” (Oktay Rifat, 2010, s. 36)

Kuşlar, Oktay Rifat’ın dikkat çemberine en yoğun şekilde dâhil olan hayvan türlerinden biridir. Şairin gözleri hep gökyüzüne doğru gider ve görmek istediği şeyi arar, bulur da. Gözlerinin görmek istediği tablo, beyaz ve hoş kokulu güvercin kuşlarıdır. Kuşlar, şairin imgeleminde öznel bir gerçeklik evreninde olurlar:

Bulutların çıkınında
Mis kokulu güvercinleri gökyüzünün “Perçemli Sokak I” (Oktay Rifat, 2010, s. 187)

Şair, şiirinde insanoğlunun günlük dikkatini hayvanlara doğru çekmesini ister ve insanoğluna “bak” diye seslenir ve insanoğlunun güvercinleri görmesini, varlığını tanımasını ister. Yüzünü hayvana çevirmesi, doğaya çevirmesi olarak yorumlanabilir.

Bak yine pencerede cami güvercinleri “Günler Geçmiş Buradan” (Oktay Rifat, 2010, s. 83)

Kuşların akınlar halinde denizleri aşarak yer değiştirmesi dikkatini çeker. Gökyüzünün sakinleriyle içli dışlı olmaya eğilimlidir. Başı göğe dönüktür. Kuşların varlık bilgisi şiirde etkinlik kazanır:

Bi dolu gözleri havada
Kuşlar geliyor kuşlar denizi yara yara “Yavuz” (Oktay Rifat, 2010, s. 239)

Şair kuşlara dair geliştirdiği özel dikkati, onlarla konuşarak daha da zenginleştirir. Kuştan avucuna konmasını ister. İnsanoğlunun çevresel dizgede icra ettiği avcılık durumlarından birine gönderme yapar ve kuş türünün yanında olduğunu okuruna hissettirmeyi amaçlar. Kuşun tarafına geçmiştir artık:

Küçük kuş avucuma kon bugün lük yemem seni “Kuş” (Oktay Rifat, 2010, s. 237)

Oktay Rifat’ın kuşları koynundan havalanır. Kuşlar, insanoğlunun tarafındadır. Yüzleri insana dönük, insana doğru, insan tarafında uçarlar. Oktay Rifat, hayvan ve insan arasındaki etkileşimi sevgiye dönüştürebilmiş bir şair olarak yüreğinde, hayvanları benimseyen, kabul edici ve sahiplenici bir taraf yaratmıştır:

Saldık kuşları koynumuzdan uçsun diye

Bizim için bize doğru bizden yana “Tabutla Kuşlar” (Oktay Rifat, 2010, s. 249)

Kuşların, Oktay Rifat’ın hayvan sevgisini en çok yoğun kıldığı türlerden biri olduğunu destekleyen bir başka şiir de, aşk ve yalnızlık gibi insani duygularla arasında ilgi kurduğu kuşların cıvıltıları, görülen işi kolaylaştırması bağlamında aşağıdaki dizelerde vücuda gelir. Dahası, kuşların kanatlarındaki tüylerden yapılan ev gereçlerine gönderme vardır. Kuşların insan hayatını olumlu yönde etkilediğini vurgulamak ister. Kuşların akşam vakti seslerinin duyulmamasını ise yoklukla, yokluğu da sonsuzlukla özdeşleştirir. Sonsuzluk da kuşların ölümsüzlüğüdür aslında. Burada önemli olan nokta, şairin kuş seslerine karşı duyarlı olmasıdır. Kuşların cıvıltısıyla sessizliğini ayırmıştır:

KUŞLAR

Kuşlar en ufak bayraklarıdır aşkın;

Tüyleri dökülür gökten akşamları.

Ansızın yalnızlığa doğru uçarlar,

Mor bulutlar eteğinden akşamları.

Türküleriyle sepetler ördüğümüz,

Kanatlarıyla evler döşediğimiz

Kuşlar geceyi yavrular akşamları.

Bir çocuk usulca güldü mü – Ne güzel! –

Kuşlar ölümsüz gibidir akşamları.

Akşamları onlar daha al ve ıslak,

Susarlar nedense, deriz ki: “İşte yok!” (Oktay Rifat, 2010, s. 400)

Hangi kuş türlerinin nasıl avlandıklarına dair dikkat geliştiren şair, söz konusu kuşların gözlerine, pençelerine, ikamet ettikleri yere ve beslenme şekillerine de şiir düzleminde eğilir. Bu, şairin hayvan türlerini ilgiyle gözlemlediğinin kanıtı

olabilir. Kuşların yaşam alanları ve çevresel dizgenin diğer birimleri ile ilişkileri kuşların varlık bilgisini perçinleyen unsurlar olarak önem kazanır:

İki yana ayırdım bulutlarını,
Havalandı kuşlar sürüyle. Uçtular,
Kırmızı gözlerinde hoyrat ışıltı,
Yamuk pençelerinde saydam solucan,
Yalnızlığın gökle birleştiği yere.
Bilirim onları, balıkçıl ya martı,
Çillerini yerler güneşin, emerler
Bütün mavisini balığın kanından,
Daldırıp yüreğine gagalarını. “Kuşlar Havalandı” (Oktay Rifat, 2010, s. 454)

Kuşlar Oktay Rifat’ın imgelemine genişleten, onu farklı dünyalara sürükleyen yeni kapıları aralamaya yardımcı olan, ufuk açıcı varlıklardır. İnsandan yana, cıvıltıları insana doğrudur: “Kuş beni uzatarak uçardı havada/Alışmadığımı açılara doğru iter” “Beni Çeker” (Rifat, 2010, s. 468). Kuşlar insanlıktan yanadır Oktay Rifat şiirinde, kuşların cıvıltısı da insanlar içindir: “Bir kuş öter ağacında sizin için” (Rifat, 2010, s. 490). Kırılancıklar da, Oktay Rifat’ın sahiplendiği kuş türleri arasındadır: “Uçar kırılancığım havada” (Rifat, 2010, s. 497). Hem kuşlardan insana hem de insandan kuşa doğru akan karşılıklı bir sevgi söz konusudur. Tıpkı çevresel dizgede bütün türlerin birbirine ihtiyacı olması gibi Oktay Rifat’ın şiir dizgesinde de kuşlar Oktay Rifat’a, Oktay Rifat da kuşlara doğru çevirir yüzünü. Tek bir tarafın sevgisi ya da ilgisi söz konusu değildir. Hareketli ve birbirinden beslenen organik bir bağ vardır:

Konuşmak, düşen kuşları toplamak gerekiyordu. Neden
düşüyorlardı sanki geceye kavuşmadan “Agamemnon II” (Oktay Rifat, 2010, s. 366)

Şairin imgeleminde hayvan ve insan arasındaki ilişki kuşlar üzerinden yine olumlanarak verilir. Kuşların insana yönelik dikkati devam eder. Bu kez kuşların insana yakınlığını göstermek için alışılmadık bir gerçeklikle ele alınır:

Kuşlar tarar saçlarını Emine’nin “Emine” (Oktay Rifat, 2010, s. 504)

İnsanoğlundan yine sıradan ve beklenmedik bir zamanda birden dikkatini hayvanlara yöneltmesini ister. Uçan kuşun süzülmesindeki keyfi kedide, köpekte, tavuklarda ve horozlarda da bulur. Oktay Rifat’ın doğayı kavramada alışkın olduğu bütünsel duruş, hayvan sevgisi için de geçerlidir. Tıpkı çevresel

dizgedeki birimleri tek tek algılayıp bütündeki perspektifi yakalaması gibi hayvanlara yönelik dikkatini de parçadan bütüne doğru gözlem yaparak gerçekleştirir:

Kuşa bak kuşa
Süzüm süzüm süzülüyor havada
Kuş musun
Şeytan uçurtması mısın ağabey
Bu ne keyif böyle
Kedi desen öyle
Köpek desen öyle
Tavuklar horozlar öyle “Fadik ile Kuş” (Oktay Rifat, 2010, s. 137)

Oktay Rifat’ın yaşamı ciddiye almasının nedenlerinden biridir hayvan sevgisi. Öyle ki, yaşamaya yeniden devam etmesinin altında yatanın ‘ikiz martıları bulmak’ olduğundan bahseder. Martıların peşine düşmeye hayati bir değer katarak onu yaşam sevgisiyle birlikte içselleştirdiği yorumu yapılabilir. Hayatın keşfedilmeyi bekleyen tarafını hayvan sevgisinde bulur:

Yaşamaya başladım kaldığı yerden
Yosunlu kapıların ardında gizli
İkiz martıları bulmak için Perçemli Sokak X” (Oktay Rifat, 2010, s. 196)

İnsan ile hayvan arasındaki yabancılaşmanın karşısında, insanların hayvanların varlıklarının farkında olmalarını salık veren Oktay Rifat’ın sesi bazen daha gür çıkar. Öyle ki insanlıktan suların dibine doğru ayrıntıları görecektir şekilde bakmasını, balıkları görmesini, martıların öterken çıkardıkları sesi duymak için çabalamasını bekler:

Derin suya bak, gör balıklı uçkeni
...
Ve açıl, duy çılgınlığını martıların “Denizde” (Oktay Rifat, 2007, s. 210)

Kuşlar, Oktay Rifat’ın doğayla bütünleşmesini sağlayan çevresel dizge birimlerinden biridir. Onlar kış mevsiminin yaklaşmasıyla sıcak memleketlere doğru yol alırken terk ettikleri yerde bir başına doğadan soyutlanmış insan teki kırlangıçların değerini anlayacaktır. Kuşların göçü, onların varlık bilgisine dayanak oluşturan önemli bir ayrıntı olarak belirir. Kuş göçleri, kuşların hareketleri şairin dikkat penceresinin sınırlarına dâhildir:

Kırlangıç gider, kalırsın dört duvara. “Güz Başı” (Oktay Rifat, 2007, s. 211)

İnsanoğlunun, varlıklarından bihaber kuşların olduğuna dikkat çekme isteği şairin şiir evreninde hayvan ve insan arasında imgeleminde büyüttüğü sevginin bir yansımasıdır:

Bir kuş uçuyordu üstünüzde görmediniz “Kosacılar” (Oktay Rifat, 2007, s. 253)

Aynı şekilde, tavukların da çevresel dizgedeki hareketlerinin farkına varılması yönündeki dikkati hayvan ve insan arasında özlemini duyduğu canlı ilişkinin hayali olabilir:

Yapraklar sürüyor, tavuklar eşiniyordu görmediniz “Kosacılar” (Rifat, 2007, s. 253)

Oktay Rifat, insanoğlundan hayvanları fark etmesini, onları benimsemesini ve türlerini devam ettirmelerinin önemini anlamasını bekler. Güvercinin hızlı hızlı atan kalbini hissetmek, onun da insan türüyle eşit var olma hakkına sahip olduğunu bilmek insan ve hayvan arasındaki ilişkinin boyutlarını insan merkezci yaklaşımlardan arındırmaya yeten bir bakış açısı yaratabilir. Bu bağlamda, insanların hayvanlara dokunması onlara yaklaşması gerekir. Temennisi doğanın selametiyle ilişkilidir. Güvercinin varlığının baki kalmasını diler:

Dayalı merdivene iliş
güvercini kanatlarından tut
çarpan yüreğini duy
söyle yeşil kalsın “Kalıntılar 3” (Oktay Rifat, 2007, s. 494)

Yalnızlık duygusunu anlamlandırmaya çalıştığında şairin imge dünyasını hayvanlarla zenginleştirdiği görülmektedir. ‘Kırmızı boynuzlu öküz’ yalnızlığını alıp götürmeye ve ruhunu yeşillendirmeye yönelik bir nitelikte ele alınır. ‘Alındaki kuşlar’ ise şairin hayvan türü ve insan arasındaki ilişkinin insan merkezci olmayan, sahiplenici ve benimseyici yönünü ortaya koyar. Belki de kafasının içindeki türlü düşünceleri kuşların kalabalıklığı ve cıvıltısı üzerinden anlatmak istemiş olabilir; fakat bunu kuşlarla özdeşleştirmesi, kuşlara dair geliştirdiği derin dikkati gösterir. Kuşlar şairin düşünceleri, öküzler ise çorak yalnızlığını harekete geçiren, ona renk katan yoldaş olur:

Uykusuz camların kırmızı boynuzlu öküzü ellerimi ya-
ladı mı yemyeşil kesilirim. Alnımın kuşları havalanır. İçim
dışım gözle görünmeye başlar. Başkaları seyrime dalmış ne
fayda, ben mühürlerin yalnızlığında erir giderim. “Perçemli Sokak XVII” (Oktay
Rifat, 2010, s. 203)

Oktay Rifat için hayvan türleri her zaman olumlanan, sıkıntıları dağıtan, insanoğluna zararı olmayan varlıklar olarak ele alınır. Öyle ki, bir kedi ona gözüксе, şair için yolların düğümü çözülür. Yani, hayvan uğurludur:

Çıplak ayaklı çamların kedisi
Göründü mü avaz avaz pencerede
Çözülür yolların düğümü
Tüter güneş kollu şamdanı
Damalı direklerin

Eski zaman taşlarında abuk sabuk “Perçemli Sokak XXXIX” (Oktay Rifat, 2010, s. 225)

Şair, bir köydeki sokaklara konan adlarının balık adları olduğunu fark eder ve yolların özellikleriyle balıkların özellikleri arasında benzerlik ilgisi kurulduğunu keşfeder. Bu, Oktay Rifat’ın hayvanlara yönelik seçici algısını ortaya koyar:

Bu köyde sokakları bile balığa benzetmenin yolunu bulmuşlar. Ergen yastığında balık düşü gören delikanlı ‘iki adım-lık yol’ der mi, ‘iki hamsilik yol’ diyecek ister istemez, ‘köşedeki vatosu geçtin mi karşına çıkan iki torikli ev. “Balıklı” (Oktay Rifat, 2010, s. 246)

Yol, insanların ihtiyaçlarına cevap veren, insan yaşamını kolaylaştıran bir ilerleme göstergesidir. Bir yığın çimento ve asfalt gibi doğal olmayan maddelerin birleşiminden meydana getirilerek oluşturulur. Bu noktada, Oktay Rifat’ın zihnindeki hayal ise içinde balıklar olan yolların gerçekliğidir. Balıklar, bu noktada soyut bir anlamı ifade ediyor olmalıdır. Şairin doğayla insanı yaklaştırma isteği dikkat çekicidir:

Denizin boynuzundan sarkan balıkları
Yollara döşemeli gün batmadan “Kırlangıç” (Oktay Rifat, 2010, s. 251)

At-gökyüzü-bulut arasında kurduğu etkileşimli bağda insanın yerini sorgulatan Oktay Rifat, atlara dair kutsal manalar yükler, örneğin atlar gökyüzüne doğru havalanabilen ölümsüz hayvanlardır. Bu bağlamda düşünülürse at-gökyüzü-bulut üçlüsünden oluşan imge grubuyla şairin şiir düzleminde hayvan türlerine yönelik yeni ve alışılmadık birtakım gerçeklikler atfeder. İnsan ve hayvan arasındaki boşluğa dikkat çeker. Atlar, bu farklı gerçeklik düzeninde insandan bihaberdir. Atların insandan bihaber olması belki de insanın gri, mekanik, bunaltıcı yaklaşımlarıyla ilgili olabilir. Atların yeri mor renkli pamuksu bulutlardır, mavi gökyüzünde özgürdürler. Sonsuzluk timsalidirler. İnsan ise yeryüzünde

ilerleme isteğinin yörüngesinden çıkamaz, esaret içinde yaşar. Atlar bütün bunlardan uzaktadır:

Belli ki habersiz bizden mor bulutlarla çiftleşen o aylak,
yabancı atlar, ölümsüz atlar, aygırları gökyüzünün. “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s. 363)

Oktay Rifat, hayvan ve insan türünü kıyaslayarak hayvanlarla insanların bakış açılarının birbirinden farklı olduğunu ve insanların baktığı manzaranın hep olumsuz ve karanlık imgeleri içerdiğini vurgular. İnsanın neden ve sonuç bağlamında geleceği tahmin etme eğiliminden bahsederek belki de insanın doğanın yağmalanmasının sebeplerinden; ilerlemeciliği temel alan insan merkezci mekanik dünya görüşünü ifade etmek ister:

Bakmak, diye düşünüyordu, hayvanlar bakıyor mu!
Hayvanlar görüne bakıyor, bizse görünmeyene.
Umutsuz sevgilere bakıyoruz, gece gündüz ölülere,
yoksulluklara, korkulara, öfkelere,
nedenleri, sonuçları, yarınları görüyoruz. “Görünmeyene Bakmak” (Oktay Rifat, 2007, s. 188)

Oktay Rifat, insanın temel ihtiyaçlarından biri olan açlık duygusunu anlatırken bu duyguyu salt insana indirgemez. Hayvanların da temel ihtiyaçlarından biri olarak açlık duygularının olduğuna dikkat çeker. Bu bağlamda, Oktay Rifat şiirinde karnı doyan insan teki, kedinin karnını da düşünür. Bunun öncelik sonralık sırası tartışılabilir fakat yine de kedinin temel ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurabilmesi ondaki hayvan hassasiyetini ortaya koymaya yeter niteliktedir. Kedi de temel ihtiyaçlar konusunda şiirde insanla eşit duruma gelir:

Önce kendi karnımızı doyuruyorduk
sonra kedininkini. “Bir Karanfil” (Oktay Rifat, 2007, s. 627)

Bu bölümde, Oktay Rifat’ın çevresel dizgede hayvan türlerine eğilen dikkati üzerine tartışılır. Şair, çevresel dizgede yer alan hayvan türlerinden en çok kuşlarla hemhal olur. İlk şiirlerinden itibaren şairin gözlerinin sürekli gökyüzüne doğru baktığı anlaşılır. Kuş ve insan ilişkisini sorgular. Av ve avcı ilişkisi bağlamında kuşlardan yana olur. Kuşlarda insanı olumsuz duygulara sürükleyen durumları sıfırlayan yönler bulur. Çevresel dizgede insan teki olarak kuşlarla ilgilenmesi ona yalnız olmadığını hissettirir. Yalnızlığını dindiren

kuşlarla insanlar arasındaki etkileşimi şiir düzleminde görünür kılmaya çabalar. Kuş cıvıltılarından uzaksa, kuşların sesini duymuyorsa bunu sonsuzlukla ilişkilendirir. Yani bilinmezlikle. Kuşlar, o halde Oktay Rifat'a dünyada olduğunu hissettiren, canlılığı temsil eden varlıklardır. Kuşları kendilik değeri üzerinden benimser. Onlarla arasında kurduğu duygudaşıktır yalnızlığını dindiren. Kuşların göç etmelerine ve yaşam alanlarına yönelik özelliklerinin şiir düzleminde vurgulanması şairin kuşların varlık bilgisini şiirin lirik düzeninde yeniden oluşturduğunu ortaya koyar. Kuşlar üzerine derin bir ilgisi vardır; fakat şair şiirlerinden birinde kuşlardan aşamalı olarak diğer türlere doğru kayan dikkatinden bahseder. Kuşlarda gözlemlediği olumlu halleri diğer türlerde de keşfeder. Bu, Oktay Rifat'ın hayvan sevgisinin türcü eğilimlere sahip olmadığının kanıtı sayılabilir. Diğer türlere nazaran şiir düzleminde kuşları öne çıkarsa da kuş haricindeki hayvan türlerinde de kuşlarda keşfettiği güzellikleri ortaya çıkarabilme potansiyeli vardır. Hayvan ve insanı kıyaslar. Şöyle ki, insan akli her zaman kişisel mutluluğunu diğerlerinden öne geçirmeye çalıştığı için hesapçıdır. Oysaki hayvanlar Oktay Rifat şiirinde insanın söz konusu mekanik akıl süzgecine sahip olmadıkları için insandan daha yüce varlıklar olarak ele alınır. Hayvanlar, Oktay Rifat şiirinde güzelliklere bakar; insansa kendi çıkarları yüzünden çevresel dizgedeki yolunu şaşırmıştır.

4. BÖLÜM: ÇEVRESEL BENLİKLER

4.1. Derin Çevrebilim ve Kendini Gerçekleştirme

Dünyanın geleceğini tehdit eden çevre sorunlarına belli yaklaşımlar sunan derin çevrebilim, temellerini Norveçli Arne Naess'in attığı son dönem doğa felsefesi akımlarından biridir. Arne Naess'in ilk olarak 1973 yılında derin ve sığ çevrebilimi birbirinden ayırdığı görülmektedir (Des Jardins, 2006, s. 401). "Derin Çevrebilim Hareketi: Bazı Düşünsel Açılar" adını verdiği makalesinde Arne Naess, derin çevrebilimin dayandığı ilkeleri sekiz maddede toplamıştır (Alıntıl原因: Sessions, 1995, s. 64-84). Bu ilkeler genel olarak şu şekilde özetlenebilir:

- İnsan ve insan olmayanların sahip olduğu var olma hakkı, yaşamları ve yaşamlarını ilerletebilmelerinin kendine özgü bir değeri vardır. Bu değer, insan olanla insan olmayan arasında herhangi bir üstünlük derecesine göre değerlendirilemez.
- Yaşam evrim süreci içinde en küçük, ilkel ya da diğer türlere göre aşağı seviyede yer aldığı düşünülen bütün türlerin zenginleştirdiği ve çeşitlendirdiği bir canlı yapıdan oluşmaktadır. Bu türler diğer türlerin gelişimi için bir araç ya da vesile değil aksine kendi başlarına birer değerlerdir.
- İnsanlar, ihtiyaçları dışında söz konusu değerleri azaltamaz. İnsanlığın buna hakkı yoktur.
- Daha az nüfus insan ve insan olmayanlar için gerekli bir durumdur.
- İnsan olmayan dünyaya insanların müdahalesi uçlara dayanmakta bu durum gitgide kötüleşmektedir.
- İnsan ve doğa ilişkisinin bütün bu olumsuz özellikleri yüzünden halihazırdaki bütün ekonomik, teknolojik ve ideolojik yaklaşımların insan odaklı bakış açısını yıkan yeni bir çevre merkezci değerler sistemi yaratılmalıdır. Halihazırdaki bu yaklaşımların sanayileşmenin bir sonucu olarak tüketime yönelik algının keskinleşmesi sebebiyle geliştiği ortadadır.

- Yaşam kalitesi teriminin ölçülemez olması tartışmalara yol açmaktadır. Fakat derin çevrebilim yaşamın kalitesinin önem arz eden nitelikleri kesinlikle ölçülemez.

- Bu yedi ilkenin etkin hale getirilmesi bütün insanlığın ortak olduğu ahlaksal bir sorundur.

“İnsanlara bir tür olarak diğer canlı ve cansız varlıklara karşı sorumlu olduklarını hatırlatarak” (Alıntılan: Dindar, 2012, s. 77) çevresel farkındalığın yayılmasını sağlamak derin çevrebilimin öngördüğü amaçlardan biridir. Arne Naess’in, kendini gerçekleştirmenin düşünsel boyutlarını daha somut hale getirmek için bazı ilkeler öne sürdüğünü Gülşah Dindar “Derin Ekoloji Hareketi ve Ekoeleştirici: Bir Garip Şair Orhan Veli” adını verdiği makalesinde irdeler. Dindar’a göre Arne Naess söz konusu ilkeleri şu şekilde özetlemiştir (Dindar, 2012, s. 77):

- Bir tür olarak insanlar egolarıyla hareket ederek kendi değerlerinin seviyesini düşürmektedir. İnsan türü aslında kendisinden farklı diğer canlı türleriyle özdeşleşebilecek olgunluğa sahiptir.

- İnsanlar tüm yaşayan canlılarla kendilerini özdeşleştirmekten alıkoymayan bir yapıdadır. İnsan bu çok yönlü özelliği sayesinde diğer türlerle olan ilişkilerini herhangi bir üstünlüğe göre kurmaksızın ilerletebilir.

- İnsanların insan olmayanlarla kurdukları ilişki biçimleri onların benliklerinin oluşumunda büyük rol oynamaktadır. Yani, doğa kendi başına çevresel benlik (the ecological self) adı verilen kavramı yaratmaktadır. Çevresel benlik, sınırlarını insanla daraltmaz aksine bu benlik karma bir topluluktan meydana gelir. İnsan bu toplulukta diğer türlerle birlikte var olmayı sürdürdüğünün bilincinde olan bir varlık olmak durumundadır.

- Çevresel bilincin farkındalığına çevresel benliğiyle erişen insan yaşamdan daha fazla keyif duymakta ve yaşamın anlamına ulaşmaktadır. Çevresel benlik, insanı özgürleştirmektedir.

- İnsan çevresel benliğini oluştururken insan olmayan diğér türlerle olan ilişkilerini yeniden değerlendirme fırsatına sahip olmaktadır. Genel anlamda doğayla kurduğu ilişkinin bağlantı noktalarını çoğaltan ve daha bütüncül bakmayı hedefleyen bir algı biçimi geliştirmektedir.
- Doğa ile ilişkisini yeniden düşüñen bir bireyde çevresindeki diğér türlerle kendisini özdeşleştirme eğilimleri görölmektedir. Tam da bu noktada bireyin doğa ile ilişkisini insan merkezci değil de aksine çevresel bilgi merkezli bir yapıda geliştirmesi gerekir.

Oktay Rifat'ın şiir evreni, derin çevrebilimin çevresel benliğin etrafında kendini geręekleřtirme kavramına erişen bireyin açtığı algı penceresinden okunduğu zaman, zengin anlamlar sunabilecek karşılıklar iğerir. Oktay Rifat, geliştirdiği karma canlı topluluklarından meydana gelen çevresel benlikler üzerinden doğanın insan, insan olmayan, canlı, cansız bütün dizgelerinin oluşturduğu birimlere ve bunlar arasındaki ilişkilere karşı kayıtsız kalamaz. Hem kendisini doğayla hem de doğayı doğayla özdeşleştirerek birbiri yerine var edebilen şairin çevresel benliği, derin çevrebilime göre bütün yaşamların, canlıların, cansızların var olma hakkının farkında olan ve bunu önceleyen ölçütlerine uygundur. Oktay Rifat, doğayı yüzeysel bir şiir bileşeni olarak kullanmaktan farklı olarak doğayla kurduğu bu özdeşimler sayesinde hazineye ulaşır. Hazine, doğanın ve yaşamın anlamına ulaşmakla elde edilen özgürlüktür. İnsan doğayı kendi yerine kendisini doğanın yerine koyup düşünebildiği zaman yıkıcılığını ortadan kaldırmanın zorunluluk olduğunun farkında varır. Doğayı fark etmedeki bu olgunluğun sunacağı özgürlük hissi ise aslında insan mutluluğunun temelidir. şairin bu bağlamda düşünölebilecek ilk şiiri "Ekmek ve Yıldızlar"da yaşam açının birimlerinden sadece biri olan insanın insan olmayan ve cansız olan bir başka birim olan yıldızlarla kurduğu ilişki biçimi dikkat çekicidir. Güñlük ve basit bir eylem olarak nitelendirilebilecek "yemek" fiili sırasında bile, insan olmayan türlerle etkinliğin sürdüğü görölür. Ekmek ile yıldızı birbirinin yerine düşünerek doğanın cansız varlıklarını fark etme ve kavrama bağlamında şairin çevresel benliğinde özdeşim yaratabilmektedir. "Uzaklara dalarak yıldız yemek" şairin

imgeleminin uçsuz bucaksızlığını da sezdirir; yani özgürlüğünü....:

EKMEK VE YILDIZLAR

Ekmek dizimde
Yıldızlar uzakta ta uzakta
Ekmek yiyorum yıldızlara bakarak
Öyle dalmışım ki sormayın
Bazen şaşırıp ekmek yerine
Yıldız yiyorum (Oktay Rifat, 2010, s. 30)

Şair, bir günlük zaman dilimi içinde, insan olmayan türlerle etkileşimini artıracak ve bu etkileşimi etkin hale getirecek bir yön yaratan çevresel farkındalığa erişmiştir. Oktay Rifat'ın çevresel benliğinde insan olmayan türlerle kurulan ilişkilerin çoğalması ve çeşitlenmesi yönünde bir eğilim vardır. Bu anlamda, kendini gerçekleştiren çevresel benliğin yansıması olarak, gündelik hayatın içine yeşili dahil etmeyi öneren bir ses duyulur:

Günün ağaçla dönen ucundan tut. "Perçemli Sokak XXXIV" (Oktay Rifat, 2010, s. 220)

Doğadaki bütünlüğün insan olmayan birimlerinden olan ağaç dallarının pencere camına çarpması, şiir düzleminde yaratılan çevresel benlikle bir iletişim kurulması demek olur. Ağacın insanla konuşabilmek için dallarıyla pencere camına dokunmasının anlatıldığı şiirde, çevresel benlikle ağaç arasında insanlar arasındaki konuşma biçiminin bir yansıması görülür. Şairin insan olmayan çevresel dizge birimleriyle kurmaya çalıştığı özdeşim, ağacı insanmışçasına düşünmesiyle bağdaştırılabilir. Ağacın dili olmasa da onunla konuşulabilmesi ve ağacın dertleşme isteğinden dolayı dallarını pencereye çarpması üzerinden yeni bir gerçeklik yaratılır:

Geceyi odamda geçirmek için
Bir ağaç cama vuruyor "Pencere" (Oktay Rifat, 2010, s. 66)

"Çiçekçi Dükkanı" adını verdiği şiirde çevresel benlik bu kez çiçeklerle konuşur. Şair, 'öksüz' ve 'hısım' sözcükleriyle niteleyerek şiirin düzleminde yeniden yarattığı çiçekleri insan olmayan dünyaya verdiği değerin ve ona duyduğu sevginin yansıması bakımından ele alır:

Ağaç sütüyle besledim onları
 Bu boya getirdim
 Öksüzlerim benim onlar hısımlım
 El ederler uzaktan koşuşurlar
 Dilsiz kokularla tükenir dünyaları “Çiçekçi Dükkânında” (Oktay Rifat, 2010, s. 241)

Şiirin imkânlarına dayanarak insan olmayan bir türü onunla konuşarak iletişime davet eden şairin çevresel benliği doğa-insan ilişkisinin uzlaşmacı tarafını olumlayan niteliktedir. Alışlagelen insan merkezci tutumlardan uzakta, av-avcı ilişkisine göndermede bulunarak, şair kuşu bir süreliğine de olsa yememekten bahseder:

Küçük kuş avucuma kon bugünlük yemem seni “Kuş” (Oktay Rifat, 2010, s. 237)

Oktay Rifat’ın şiir evreninde yarattığı çevresel benlik derindir. Leylak kokusunun keskinliğini ve aklını başından nasıl aldığını da yine onunla konuşarak şiirleştirir ve bundan yoğun bir haz duyar. Zaten çevresel bilince erişen insanın benliği derin çevre bilime göre yaşamdan daha fazla keyif alabilen ve yaşamın anlamını zenginleştirmiş bireyin benliğidir:

Köşe başını tutan leylak kokusu
 Yakamı bırak da gideyim “Perçemli Sokak XXXI” (Oktay Rifat, 2010, s. 217)

Çevresel benlik, Oktay Rifat şiirinde yaşamdan duyulan mutluluğu ve yaşama yüklenen anlamı arttırdığının bir kanıtı olarak yeşili vurgular:

Çimenli günlere uzanıyorlar, arılı ve güneşli; bir mayıs kanlarında tam güçle; yeşilin değirmeninde daha yaprak ve coşku birdenbire “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s. 365).

İnsan olmayan diğer türlerle ilişkisinin farkında olan çevresel benliğiyle Oktay Rifat, yaşamdan aldığı keyfi derin çevre bilimin öngördüğü gibi hisseder. Çünkü özgürlüğe erişen bir kimlik olan çevresel benliği, şairin ısırdığı her yemişin, kokladığı her çiçeğin, yani doğayla kurduğu ilişki biçimlerinin birlikteliği ve bütünlüğü vurgulayan yapısı insanlarla kurduğu ilişki biçimlerine de yansır. Doğayla kurduğu özdeşim şairin mutluluğuna ortak olur:

İçimi titretiyor bir haber gibi senden
 Isırdığım her yemiş kokladığım her çiçek “Anahtar” (Oktay Rifat, 2010, s. 75)

Çevresel benlik, doğayla kurulan ilişkilerin insanın insanla kurduğu ilişkileri de etkilediğinin farkındadır. Suda parlayan güneş damlalarını görmezse, çarpan yüreğin suya ait olduğunu keşfedemezse, kırlangıcı sevgiliden haber getiren

aracı gibi göremezse ellerinde çiçeklenmiş badem dalları ve yeşillikleri alamaz:

SUDAKİ GÜNEŞ

Suda güneş ışımaya başladı mı,
Suyun yüreği çarpmaya başladı mı,
Bir aşk mektubu gibi gelir kırlangıç,
Uzaktaki sevgiliden,
Bir elinde çiçeklenmiş badem dalı,
Bir elinde çayır çimen. (Oktay Rifat, 2010, s. 456)

İnsanın, insan olmayanla kurduğu karşılıklı etkileşimiyle koşut halde ilerleyen psikolojik boyutunun ifadesi sayılabilecek aşağıdaki dizeler, çevresel benliğin doğaya göre şekillenen zihin yapısını gösterir:

Gökyüzü maviyse mutlu
Bulutluysa tedirgin içe dönük “Bulanık Bir Suda” (Oktay Rifat, 2007, s. 110)

Çevresel benliğin insanın insanla kurduğu ilişkilerde bile insanın doğa ile kurduğu ilişkilerden etkilendiğini hatta söz konusu ilişkileri insan olmayan türlerin şekillendirdiği yönündeki farkındalığı dikkat çeker. Sevgilisinin omuzlarında doğanın seslerini duyar:

Uzandım omuzlarının kumsalına,
Duydum çağılışını suyun, çakılın. “Kuşlar Havalandı”(Oktay Rifat, 2010, s. 454)

Oktay Rifat'ın insan olmayan türlerle kurduğu etkileşim, tek bir türe odaklı değildir; aksine çeşitlilik göstererek büyüyen bir düzlemde ele alınır. Öyle ki, Oktay Rifat'ın bu kez kendini gerçekleştirme noktasındaki unsuru, çevresel benliğin hayvan türlerinden martıya yüklediği anlama karşılık gelecek halde kullanır. Martıyla göz göze gelir ve ona odaklanan çevresel benlik, martının hareketlerini incelemeye koyulur:

Tentenin üstündeki martı bana bakıyor. Ben martıya bakıyorum. Martı uçtu.
“Martı Çocuklar Simitçi” (Oktay Rifat, 2010, s. 236)

Yaşamın dinamikliği, devingen yapısı ve doğanın yenileyici enerjisi karşısında heyecan duyan, irkilen ve ona tutkuyla yaklaşan çevresel benliğin sesi, bir şair olarak Oktay Rifat'ı doğa ve insan ilişkilerini sorgulaması bakımından önemli kılar. Doğaya bütünleşmesi gereken insanın sonuç olarak doğanın bir parçası olduğu gerçeğiyle yüzleşeceğini anlatır. İnsan, parçası olduğu doğanın mükemmelliyetini fark etmelidir:

AÇ ELLERİNİ

Aç! Göğü ve ışığı tutmadan geçir ki
 Götürsün güneşin seli ölülerini.
 Bu ırmak doğadan akıyor. Bu şıprırtı,
 Suyun sesinden daha saydam bu çalkaış
 Ovadan geliyor. Zeytinler yüzer gibi.
 Tarlanın berisinde buğuya gömülmüş,
 Azgın otları başlıyor setin. Sonra çit
 Ve kalın kabuklu ihtiyar kestaneler.
 Bu rüzgar yaşlı kestanelerden geliyor.
 Kabarmış toprağa bak! Parmak kadar bitki,
 Topluigne başı kadar yapraklarıyla
 Yeşilin sevinci içinde. Dön yüzünü
 Engine doğru, gör kendini o aynada! (Oktay Rifat, 2010, s. 528)

“Yaylada”da çevresel dizgenin birimlerinden güneşi, çevresel dizgenin diğer birimlerine olan yaşamsal etkileriyle ele alan şair, güneşin çevresel dizge için ne kadar gerekli olduğunu onun anlam alanını genişleterek dile getirir ve insanın insan olmayan türlerle kurduğu ilişkisinin insanı kayıran, insanın kendi refahı için araç olarak doğayı kullanan, doğayı nesneleştirmekten uzak bir çizgide ele aldığını vurgular. Doğa, aşağıdaki şiirde güneş imgesinde belirmiş; çocuğun, ağacın, koyunun, sabanın güneş merkezli ilişkileri anlatılmıştır:

Bizim orda, güneşle aydınlanır ev, başka yağmur bilmeyiz. Güneşle oynar çocuk, başka çember bilmeyiz. Güneşi böler ağaç, güneşi meler koyun, güneşi sürer saban, başka çalgı bilmeyiz. Yaz gelince dişi bulut ışımadan güneşe göçer köylü, başka ölüm bilmeyiz. “Yaylada” (Oktay Rifat, 2010, s. 245)

Şair, güneşle özdeşim kurmak isteyen çevresel benliği yaratmaya devam eder şiirinde. Güneş, insanın karşısında insanmışçasına beliren, baş başa kalınan bir kimliğe büründürülür:

gemiler çıkın aradan
 ağaç bahçe bulut çıkın aradan
 baş başa kalmalıyım güneşimle “Benzeyen” (Oktay Rifat, 2007, s. 615)

İnsanın derin çevrebilimin öngördüğü ölçütlere uygun olarak insan olmayan dünya ile bir bütün oluşturabileceğini ifade eden bir yapıda gelişen şiir anlayışı mevcuttur:

İnsan yerle gök arasındaydı, kesindi. “Üç Kuş” (Oktay Rifat, 2010, s. 395)

Ağaç ve kuşun insanla özdeşleştirilmesi, şairdeki çevresel benliğin insan ve doğa ilişkisini yeniden yorumlamada ne kadar etkili olabileceğini okura hissettirmektedir. “Beni Çeker”, şairin kullandığı kendisini ‘büyürken büyüten

ağaç' ve kendisini 'uzatarak uçan kuş' imgelerinin, insan olmayanla insan arasında kurulan ilişki biçiminin çevresel benlik tarafından kurulduğunu gösterir. İnsan olmayan iki ögenin insanın kendini gerçekleştirme yönündeki etkisi vurgulanır:

Beni çeker büyütürdü ağaç, büyürken ağaç
Zaman dışı bir zamanda; insancıl filiz
Damların kırmızısına doğru uzanır,
Uzaktaki evdedir saksıda, masada
Sarisınca esrarlı bir limon ve camda
Yapraklarımızı dökerdik mevsim boyu.

Kuş beni uzatarak uçardı havada,
Alışmadığım açılara doğru iter,
Dalga yayvan ve dişli, gökler incelirdi.
Şimdilik bunlar işte, boğumlu üç beş dal,
Bulut biraz, başıboş uzay, duru mavi,
Vazgeçilmeyen kolayca, üşüdüğümüz. "Beni Çeker" (Oktay Rifat, 2010, s. 468)

Denize baka baka bir zaman sonra gözlerin de denizin mavi rengini yakalaması, çevresel benliğin denize bakan gözlerle denizi özdeşleştirmenin yani kendini insan olmayan bir türle gerçekleştirmenin şiir düzlemindeki yansımasıdır. İnsanın doğanın bir parçası olduğu izlenimini, gözlerindeki maviliğin kaynağının denizin mavisıyla ilişkilendirerek verir:

Denize bakmaktan gözleri mavi. "Gece Gündüz" (Oktay Rifat, 2010, s. 482)

İnsanı, insan olmayan dünyaya, insan olmayan dünyanın birimlerinin özellikleriyle özdeşleştirerek etkileşime sokan şair; kadının kilitli bir denizin kirpikleriyle çiçeğe, arıya ve yaprağa dokunmasını, maviliğin kedi olmasını, göğün bir geyik sürüsü gibi ürkek koşmasını vurgular. Kadın kendisini gerçekleştirme eylemini denizin kirpikleriyle icra eder, kedi ile mavilik, gök ile geyik eşitlenir. Bütün türler, şiirinde yaşamın zenginliğini ortaya koyar. Türler arası etkileşim ve özdeşleşme yoğun şekilde kullanılmıştır:

Kadın kilitli bir denizin
kirpikleriyle dokunuyordu
çiçeğe arıya ve yaprağa
açık gazete ve ekmek
güneş hepsinin üstündeydi
çocuk okşuyordu bahçeyi
mavilikmiş kedi
bir geyik sürüsü gibi ürkek
koşuyordu masada gök

bahçe hepsinin altındaydı
 adam onlara uzaktan bakıyordu
 iki bulut arası yarıktan
 bir ıslaklık başıboş
 uyku sonrası dalgınlık. “Kadın Çocuk Adam” (Oktay Rifat, 2007, s. 612)

“Yolda”, bir at yavrusuyla yani insan olmayan bir türle oğlan çocuğu yani insan arasında özdeşim kurulduğu şiirin adıdır. İnsanın insan olmayan canlı türlerinden hayvanlarla benzerlikler yönünden özdeşliğini kurabilme eğilimi söz konusudur. At yavrusunun sarılığı ile insan yavrusunun sarılığı arasında bir koşutluk vardır:

Çamkoru yolunda bir tay gördüm
 Oğlan çocuk gibi sapsarı “Yolda” (Oktay Rifat, 2010, s. 150)

“Kadeh”te Oktay Rifat, meze niyetine bulutu yer, rakı niyetine de gökyüzünü içer. Yaşamın her anında çevresel dizgenin birimleriyle birlikte gitme kendini gerçekleştirme edimine yardımcı olur. Doğa, var oluşuyla Oktay Rifat’ın çevresel benliğini esrikleştiren, başını döndüren bir auraya sahiptir:

Burası dalyan kahvesi
 Ortalık süt mavisi
 Apostol bu ne biçim meyhane
 Tabağımda bir bulut
 Kadehimde gökyüzü “Kadeh” (Oktay Rifat, 2010, s. 153)

“Hürriyet” şiirinde, karpuz ve elma insan olmayan dünyanın birimlerinden birkaçı olarak özgürlük gibi kutsal bir kavramın saklı olduğu imgeler olarak olumlanır. Bu kez, insan olmayan türlerle kurulan ilişki biçimine bütüncülükten farklı olarak özgürlüğün eklenmesi, şairdeki çevresel benliğin ses tonunun katmanlaşarak yükseldiğini gözler önüne serer. Zaten çevrebilim doğayla özdeşim kurabilmiş çevresel benliklerin özgürleşeceğini savunan bir ilke geliştirmiştir:

Karpuzu yar göbeğinden
 Hürriyet çıkar içinden
 Dişle gümüşhane elmasını
 Dilinde hürriyet “Hürriyet” (Oktay Rifat, 2010, s. 166)

Aynı düzlemde bakılacak olursa, kuşlar, tavuklar ve sinekler de yine özgürlüğe sahip olan ve onlarla kurulan ilişkilerin olumlandığı insan olmayan dünyanın birimleri olarak düşünülebilir:

Kuşlarda tavuklarda sineklerde hürriyet “Hürriyet” (Oktay Rifat, 2010, s. 166)

“Karga ile Tilki”de akasya ağacının yapraklarını döktüğü zamanlarda gezici kuşlara benzetilerek özdeşim kurulması dikkat çekicidir. İnsan olmayan iki birim kendi arasında özdeşim kurularak ele alınır. Bu durum, varlıklara verilen değerlerin tek boyutlu düşünülmediğini ifade eder. Yani, sadece cansız-canlı özdeşliğinden doğan bir farkındalık yetmez Oktay Rifat için. O yaşamın kendine özgü değerini keşfedebilmeyi başarmıştır. Akasya ağacı gezici kuşlar gibidir. Kışın görünmez yazın görünür:

Şu bizim İstanbul’da
Lamartine caddesindeki ağaç
Kötü akasyanın biri
Gel gör ki
Büyür büyür büyür
Yıldızlara değer geceleri
Kış geldi mi
Kodunsa bul
Gezici kuşlar gibi
Alır da başını gider
Dört iklim yedi bucak seyran eder

“Karga ile Tilki” (Oktay Rifat, 2010, s. 175)

Şiirde, aynı şekilde, kum-tilki-karga imgeleri arasında da özdeşim kurduğu görülür. Tilki ve kargaya yönlendirilen kum ifadesi doğaya yüklenen bakışın tek boyutlu olmadığını anlatır:

kum gibi tilki
kum gibi karga “Karga ile Tilki” (Oktay Rifat, 2010, s. 176)

“Perçemli Sokak II’de güneş-dut, papatya-cam, ev-başak arasında kurulan ilişkinin çevresel benliğin insan olmayan-insan olmayan birimlere yüklediği anlamları ifade eder. Bu noktada çevresel benlik, doğadaki nesneleri birbirinin yerine düşünebilecek kapasiteye ulaştığını kanıtlar. Güneşi, papatyayı ve evi yine doğanın bileşenleriyle birlikte kurduğu tamlamalarla şiirine taşır:

İşte kara dutları güneşin
Papatyaların renkli camları
Başakları evlerin
Kan rengi kız çocukları yeyesiz “Perçemli Sokak II” (Oktay Rifat, 2010, s. 188)

İstanbul’un otlarını yani insan olmayan bir çevresel birimi, fakir çocuklarıyla yani insanla ve suyla (insan olmayanla) özdeşleştirerek ele alır:

Fakir çocukları gibi tozpembe
 Bir bardak su gibi diş diş
 Deli otları İstanbul'un "Perçemli Sokak III" (Oktay Rifat, 2010, s. 189)

"Perçemli Sokak XV"de martının gök ve deniz dilinde konuşması, göğün ve denizin birer dilinin olması, çevresel benliğin yarattığı doğa odaklı bakış açısının imgeleri olarak düşünülebilir. Martı, doğayla özdeşleştirilmiş bir tür olarak göğün ve denizin dilini bilir ve şiire taşınır:

Gökçe konuşuyor martı
 Denizce konuşuyor "Perçemli Sokak XV" (Oktay Rifat, 2010, s. 201)

"Perçemli Sokak XVI"de, susamak-yağmur ve uyumak-denize benzetmek arasında kurulan ilişki, çevresel benlik tarafından oluşturulan doğayla özdeşim kurmanın birer uzantısı olarak düşünülebilir. Susamak, insan için temel bir ihtiyaçtır ve su da doğal yaşamın sürmesinin doğal şartlarından biridir. Susuz yaşam mümkün değildir. Bu anlamda, şiirde çevresel benlik, yağmura suyun söz konusu ulvi görevini yüklemekle yani, yağmuru kutsamakla çevresel farkındalığın yarattığı kendini gerçekleştirmeye erişir. Denizin dingin görüntüsü ise yine insanın yaşamsal öneme sahip olan ihtiyaçlarından biri olan uyku halinin huzuru ile özdeşleştirilir:

Susadınsa bahçeye çık
 Yağmur yağsın bütün gece
 Uyu denize benze "Perçemli Sokak XVI" (Oktay Rifat, 2010, s. 202)

"Perçemli Sokak XVII"de, insan ile insan olmayan arasındaki ilişkinin olumlanması öküz ve insan üzerinden verilir. Öküzle girdiği etkileşim şairdeki çevresel benliği mutlu kılar. Bu mutluluğu şair, denediği şiir imkanlarını kendine özgü bir biçimle şöyle dile getirir:

Uykusuz camların kırmızı boynuzlu öküzü ellerimi yaladı mı yemyeşil kesilirim. Alnımın kuşları havalanır "Perçemli Sokak XVII" (Oktay Rifat, 2010, s. 203).

"Perçemli Sokak XVIII", ormanın insanın sevinciyle büyümesi, güneşin insan yüzünde çukurlar açması ve yağmurun insanın ellerine yağması, insan ve insan olmayan arasındaki ilişkiyi kuran çevresel benliği temsil etmesi bakımından önemli ifadelere sahiptir:

Yaslandığın camın ormanı, büyür parmaklarımın ucundaki

sevinçle, şehirlerin akar damarlarımdan. Yüzüne gözüne sür yanan lambamızın mürekkebini, işte şafak söküyor eşyalardan, kapıların ardında, baş aşağı, korkusuz. Güneş çukurlar açıyor yüzünde. Yum gözlerini yarı yarıya, yağmurun ellerine yağdığını duyacak kadar. Bu takma gök hepimizin “Perçemli Sokak XVIII” (Oktay Rifat, 2010, s. 204).

Gök, dağ ve deniz insan olmayan birimler olarak çevresel benliğin insandaki yansımaları görebilen farkındalığın imgelerini temsil eden bileşenler olarak “Perçemli Sokak XIX”de de devam eder:

Sizi ilk gördüğüm gün sokakta, evlerin yağmuru daha dinmemişti. Havada kiremitler uçuşuyor, duvarlar gürültüyle göçtükçe, sessiz karıncalar yağıyordu üstümüze. Gök gibi, dağ gibi, deniz gibi adsız bir haliniz vardı sizin. Güldünüz bana. Bir insan akrepsiz bunca güzel olabilir (Oktay Rifat, 2010, s. 205).

Çevresel benlik, bu kez de “Perçemli Sokak XXIX”de insana ait gözler ile insan olmayan tür deniz arasında özdeşim kurar:

Hala o gemi hala o balık
Gözlerimden tuttukları “Perçemli Sokak XXIX” (Oktay Rifat, 2010, s. 215)

Güneşle ormana yaslanmak, denizin insanmışçasına huyları olması, sulara kıl mesafesinde yakın olmak; şairin çevresel benliğindeki kuşatıcı ve bütünlüklü doğa algısını gözler önüne sermeye yeten ifadelerdir:

Eski huyları bunlar denizin
Yaslanmak ormana güneşle
Sulara kıl kadar yakın
Işıklı sürahiler içinden
Bütün merdivenlere kapalı
Dönen yuvarlağında elimin “Perçemli Sokak XXIX” (Oktay Rifat, 2010, s. 215)

Balıkli’da sokak-balık, düş-balık, balık-yol, balık-ev arasında kurulan özdeşleştirme, çevresel benliğin gündelik hayatta insanın doğa ile ilişkisini gerçekleştirilmesi bağlamında ele alınabilir:

Bu köyde sokakları bile balığa benzetmenin yolunu bulmuşlar. Ergen yastığında balık düşü gören delikanlı ‘iki adımlık yol der mi’, ‘iki hamsilik yol’ diyecek ister istemez, ‘köşedeki vatosu geçtin mi karşına çıkan iki torikli ev’ “Balıklı” (Oktay Rifat, 2010, s. 246).

Rüzgâr, ova ve denizin birbirlerinin yerine geçirilerek, insan eylemlerinden biri olarak düşünülebilecek ‘komşu kızın saçlarını taraması’ eylemiyle doğa arasında kurulan bağlantı, çevresel benliğin gerçekleştirilmesiyle

ilişkilendirilebilir. Rüzgârın ovanın ve denizin birbiri yerine kullanılması ve dağların yüzmesi de yine doğadaki birimler arasında sınırlandırma ve ayırma yapılmadığının göstergesi olarak doğa ile kurulan ilişkide kendini gerçekleştirmeyi imler:

Bir avuç zeytin aldım, gittim çardağın altına oturdum. Ekmeği şu yana, balıkları bu yana koydum. Rüzgar mı, ova mı, deniz mi bir şeyler esiyor, morumsu dağlar yüzüyor gökyüzünde. Komşu kızı saçlarını taramasa rüzgar durur, güneş açar, yavru balıklar çıkar deniz kırığına “Balıklı” (Oktay Rifat, 2010, s. 246).

Kuş-adam-balık arasında kurduğu özdeşleştirme şairin insan ve insan olmayanlar arasında geçişken bir ilişkiye imkan veren çevresel benliğinin emaresi olarak ele alınabilir:

Deniz kızlarının beşikleri martıların çığlıklarına asılı. Yarı kuş, yarı adam, yarı balık, Balık-Adam-Kuş'lar, kanatlarında ateş almak bilmeyen sokak fenerleri bata çıka dolaşıyorlar üstümüzde “Balıklı” (Oktay Rifat, 2010, s. 246).

İnsan olmayanlara dair dikkati şairin çevresel benliğe eriştiğinin bir kanıtı olarak düşünülebilir. Öyle ki kediler, zeytin ağaçları, deniz canavarları, çurçurlar ve kefaller söz konusu insan olmayanlar topluluğunu oluşturur. Şair, doğayı tek, yanlı ve faydacı olarak ele almaz aksine bütünlük içinde yekpare düşünür:

Burada pencereler, balık ağları, kediler, zeytin ağaçları, orada kayıkların cam saçlarına takılı salkım saçak deniz canavarları, boncuk boncuk çurçurlar, geceleri sardunyanların ışığında yüzümüzü doya doya görmek için sokak aralarına kadar sokulan kefallar “Balıklı” (Oktay Rifat, 2010, s. 246).

Şairin sincabın kuşkuyla solumasından bahsederek insanın nefes almasıyla arasında ilişki kurması çevresel benliğin oluşturduğu farkındalıkla ilgilidir:

Sincap gibi solumak kuşkuda, en sürekli kuşkuda! “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s. 359)

İnsan olmayanla insan arasındaki karşılıklı bağlantının farkında olan çevresel benlik, yemiş üzerinden doğayı içselleştirerek doğanın cömertliğini insan ve doğa ilişkisinin yeniden sorgulanması için öne sürer:

daldaki yemiş emer geceyi bizler için “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s. 359)

Çevresel benliğe erişebilmiş bir şair olarak Oktay Rifat, toprağa karşı tevazu sahibi ve sevgi doludur. Çevresel benliğin olgunluğuna ve farkındalığına erişebilmiş bir bilincin de doğaya insan merkezci ve faydacı açıdan değil doğanın içsel değerini özümseyerek yaklaşması beklenir:

Biz toprağa çömeliriz-Canım toprak! “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s. 360)

Su, gümüş tastan değil de, avuçlarıyla hissedilerek içilen yani doğrudan etkileşime geçilen bir doğa birimi olarak yer alır şiirde:

Gümüş tastan içerler suyu-Canım su!-, bizlerse avucumuzla. “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s.360)

İnsan olanla insan olmayan arasında, kadınlar ile geyikler arasında ilişki kuran çevresel benlik söz konusudur:

Yavrulu geyik gibi karılarımız, burunsuz ve terli; kimi çapada, kimi orakta, ve bir gelincik kanaması ovada içten içe “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s.360).

Şairin şiir düzleminde yarattığı çevresel benliği denize ‘canım’ diyerek seslenerek doğa karşısında kendini gerçekleştirir:

Her yol yalnızlığa çıkar böğründe denizin- Canım Deniz!-, dumanlı kubbeler varılır, savaş başlardı birdenbire “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s. 363).

Bu kez de ağacı ‘güzel’ olarak niteleyen çevresel benlik, ağacın çevresel dizgedeki rolünün kusursuzluğundan bahseder:

Oysa yemişler büyür Manyok, güzel ağaç, masallardan aşılı, kırmızı ve yeşil, şaşmadan izleyen dört mevsimi “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s. 364).

Toprak-deniz-insan bütünlüğü aslında doğa ile insanın kendiliğinden gerçekleşen birlikteliği, birbirlerinden beslenerek birbirlerini oluşturdıkları iletisini vurgulaması bakımından aşağıdaki dizeler dikkat çekicidir:

Yüzümüze bakıyorlar arada bir, toprağı ve denizi bölmeden “Agamemnon I” (Oktay Rifat, 2010, s. 364).

İnsan olmayan doğa unsurlarından kurumuş bir gölün özellikleriyle insan arasında kurulan özdeşim dikkat çeker. Susuz bir gölün, yaşam alanının oluşmasına imkan vermeyen olumsuz özellikleri ve sessizliği üzerinden insanla

arasında kurulan benzerlik betimlenir:

Susuz göllere benziyorlar, bütün kurbağalarıyla ölü, sonra sıkışan, sıkışan alabildiğine, susan ve duran cambazca “Agamemnon III” (Oktay Rifat, 2010, s. 371).

Oktay Rifat, derin çevre bilime koşut olarak, insan türünü toprakla özdeşleştirmeyi çevresel benliğiyle yoğurarak ifade etmiştir. Olması gereken budur: insan-toprak birliği:

‘Böyle olsun!’ buyuruyorlar. Böyle olmalı bizce de. Hepimiz size bakıyoruz, yüksünmeden. İnsanın Toprak’a benzediği saat bu! “Agamemnon III” (Oktay Rifat, 2010, s. 371).

Göğre doğru yönelen insan, Oktay Rifat’ın şiir evreninde kaynağının nereden geldiğini, hammadresinin ne olduğunu, dolayısıyla da doğayla özdeşim kurmayı bilen çevresel benlik kişisidir:

Engin göğre açmışlar avuçlarını, varmışlar çıktıkları yere: toprağa ve suya “Agamemnon III” (Oktay Rifat, 2010, s. 372).

“Gece Gündüz”de çevresel benlik, insan olarak kendisini tek bir tarafa yani insana ait görmez. Biraz ağaç, biraz çakıl, biraz insandır. İnsan ve insan olmayanın bütünlüğünün şiirdeki yansımasıdır aşağıdaki dizeler. İnsan, doğanın parçası olduğunun farkındadır:

Bakıyorum, ne yeteri kadar ağacım,
Ne çakılım, ne insanım yeteri kadar.
Türlü giysilerle çıplağım, üşüyorum.
Bakıyorum yalnızım, bir türkü sadece!
Ondan, ondan işte bu türkü gece gündüz. “Gece Gündüz” (Oktay Rifat, 2010, s. 385)

“Nisan Başı Kır Kahvesinde”de şair, insan yüzünü denizle özdeşleştirir. İnsan ve insan olmayan dünyaların sınırlarını ortadan kaldırarak birbiri yerine kullanır. İnsana duyduğu sevgi ise güneş, toprak ve suyu yani doğayı kendisine yaklaştıran bir anlamla ele alınır. İnsan yüzünü denizle birleştirir. Denize güneşi, toprağı, suyu ve diğer canlı türlerini bir araya getiren kuşatıcı bir anlam yükler:

IV
NİSAN BAŞI KIR KAHVESİNDE
Sevgimin arkasına gizleniyorum,
Sana bakıyorum usulca. Rüzgarın
Yapraklarıyla oynadığı bir kitap
Yüzün; denizi veriyor ilk satırda,
Altını mavi tebeşirle çizdiğin.”

Küçük sihirbazım, mıknatısım benim!
Dolanıyor çevremizde uyduların;
Masamıza getiriyorsun güneşi,
Toprağı ve suyu. “Olsun!” dedin, oldu
Telgraf teller, bir kuş , bir topal kedi. (Oktay Rifat, 2010, s. 416)

“Yağmurdan Sonra”da, insan ve insan olmayan çevresel dizge birimleri arasında kurulan özdeşleştirme bu kez sevgili-güneş-mavi-kent imgesinde görülür. Ardından ilkbahar yağmurlarının özelliklerine dikkat çeken çevresel benliğin sesi duyulur:

VI
YAĞMURDAN SONRA
Bir şeyler geziniyor oramda, tembel
Ve keyifli. Sen misin? Güneş mi yoksa?
Yoksa o mu, şu mavi mi engindeki!
İnsanı, kedisi, martısı, balığı,
Deniziyle İstanbul olup savrulan
Nisan mı yoksa!
Böyledir ilkbaharın
Rüzgârları; bulut geçer, yağmur diner,
Yansır ılık ıslak yaprağın üstünde. (Oktay Rifat, 2010, s. 418)

Güller’de kurulan insan-insan olmayan arasındaki özdeşleştirme sevgili-gül birlikteliğindedir:

X
GÜLLER
Sen mi o gülleri takındın, Güzel,
Yoksa o güller mi seni takındı! (Oktay Rifat, 2010, s. 422)

“Ayla Gezinti”de şairin çevresel benliği insan olmayan türler arasında kurduğu özdeşleştirmeyi ağaç-at ikilisi üzerinden verir ve sevgilisinin yerde kendisinin ise gökte olduğunu vurgulayarak birlikteliğini çevresel dizgenin bütünlüğüne

gönderir:

AYLA GEZİNTİ

Ağaçlar ki atlar gibi ayaküstü
Uyurlar, başlarında düş torbaları,
Dalgın, el ele geçiyorduk uykulu
Ağaçları. Bulutları geçiyorduk,
O yerde ben gökte, el ele, göz göze,
Ağır ağır kayıp giden bulutları.
Döküyordu akçıl, gümrah saçlarını
Denize, o yerde ben gökte, el ele;
İçiyordum yıldızlı, gecesel sütü
Dudaktan, omuzdan, en yüksek memeden. (Oktay Rifat, 2010, s. 430)

“Kedili Gece”, çevresel benliğin yıldız-kedi özdeşleştirmesini kurması bakımından dikkate değer bir şiirdir. Kedinin gözlerindeki aydınlığı, yıldızların pırıltısıyla koştut düşünmesi, insan olmayan-insan olmayan arasında kurabildiği özdeşimle açıklanabilir. Yaşamsal dizgenin hayvan türü ile cansız varlıkları birbirleriyle ilişkili birimler olarak ele alınır:

Yıldızlar kedinin gözleri gibi. (Oktay Rifat, 2010, s. 431)

“Gün Doğuyor” ise değirmen-karga ölüsü, koyun sürüsü-gün ışığı ve güneş-çoban özdeşleştirmesini içeren dikkate değer bir başka şiirdir. Özdeşim kurma eğiliminin tek yönlü olmadığı, insanla olduğu kadar doğanın insan olmayan birimlerinin de kendi aralarında özdeşleşebilir özellikler taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir:

GÜN DOĞUYOR

Bir karga ölüsü gibi kanadından
Dallara takılmış, dönüyor değirmen.
İniyor kınalı koyunlar sürüsü,
İniyor gün ışığı dağdan ovaya.

Ve dağların doruğunda Güneş-Çoban! (Oktay Rifat, 2010, s. 432)

“Kuş Gibi”, kuş-dal-ırmak-ağaçla özdeşim kurarak kendini gerçekleştiren çevresel benliğin sesinin duyulduğu bir diğer Oktay Rifat şiiridir. Oktay Rifat’ın bu şiirinde yarattığı çevresel benlik, önce kuşla özdeşim kurar ve uçar, sonra dal olur uzar, ırmakların akıcılığına erişir, ağaç olur kesilir ve insanın kullandığı bir yakıta dönüşür:

Kuş gibi uçarım üstünüzde.
Dal gibi uzarım size doğru.
Size gelir gider ırmaklarım

Ağaç gibi yuvarlar başımı,
Dağdan ovanıza çobanlarım.

Baltasınız, kesersiniz beni.
Ocaklarda yakarsınız beni.
Tüter bacanızda dumanlarım” (Oktay Rifat,

“Dut”ta, Oktay Rifat’ın çevresel benliğini gerçekleştirme noktasında ağaç-gece, ağacın yaprakları-yıldızlar arasında kurduğu özdeşim söz konusudur. Gece ile iletişime geçilir. Gece sanki bir ağaç, ağacın dalları da gecenin yıldızlarıdır. İnsan olmayanlar kendi aralarında birbirlerinin yerine kullanılır:

Binsem dalına da sallasam ağacı
Yıldızların dökülüverecek, Gece! (Oktay Rifat, 2010, s. 444)

Oktay Rifat’ın çevresel benliğini denizle, sokakla, ağaçla, suyla, elmadan aldığı ısıyla “Kuş” adını verdiği şiirinde de özdeşleştirdiği görülür. İçtiği suda, tadına baktığı elma ısırığında ve yaşamını icra ettiği her anda insanın kendisini gören, bulan çevresel benliklerin toplamı olduğunun farkına varır:

Deniz ben, sokak ben, ağaç ben, yalnızlık ben.
Kendimi içiyordum bardaktan, kendimi
Dişliyorum elmada. Yat kalk, uyu uyan,
Çevreye serptiğim benler içinde ben. (Oktay Rifat, 2010, s.446)

Çevresel benliğin dalga, midye, bulutların kokusu, üzüm, deniz, martılar ve güneşle özdeşim kurarak kendini gerçekleştirdiği şiirinin adıdır, “Eski Güneş”. Dalga imgesinde hem bulutları hem de midyeyi duyumsayan Oktay Rifat, içinde denizi, canlanan martıları hisseder ve güneşin sesini işitir:

Burnumla ayırdım tüyünü dalganın,
Midyenin içi gibi aldım ağızma;
Bulutların kokusu doldu genzime.
Bir salkım üzüm gibi ezdim, dişledim,
Tükürdüm aydınlığı. Kanım dışımda
Akıyor, kanımda yüzüyorum. Deniz
İçimde. İçimde dirilen martılar,
İçimde eski güneş çılgılık çılgılığa. (Oktay Rifat, 2010, s.449)

Gözlerin yamacında ve içinde doğanın insan olmayan birimlerinden kuşları ve kum tanelerini bularak kendini gerçekleştiren çevresel benlik, kendisini dışı bir

aslan gibi düşünür ve çevresel dizgeye yani gökyüzüne, ağaçlara ve zamana insanın faydası açısından değil de iki meme açısından bakar:

GÖZLERİNİN YAMACINDA
Gözlerinin yamacında küçük kuşlar
Uçar ince darıyı toplamak için.

Gözlerinin içinde kum taneleri,
Anıların getirdiği gide gele.

Dağlara yaslanan bulut, dışisinin
Yanında aslan gibi uzandım yere;
İki meme açısından bakıyorum
Gökyüzüne, ağaçlara ve zamana.

Kalçanın testis denizle doluyken
Duymak güneş sonsuzluğunu etinin. (Oktay Rifat, 2010, s. 452)

İnsan ve insan olmayan özdeşiminin kurulduğu bir diğer şiir de “Çocuk”tur. Şiirdeki çocuk imgesi, güneş ve balık arasında kurulan birbirinin yerine koyma ilişkisi söz konusu özdeşimi imler:

ÇOCUK
İhtiyarın yanındaki çocuk
Oyuncak bir güneşe benziyor.
Anasına uzayan dağlarda,
İnsanla balık arası, kaygan
Bulutların içine düşünce,
Kolundan yakalamış sıkıca
Sarı boncuk gözlü ayısını. (Oktay Rifat, 2010, s. 464)

İnsan olmayanlar arasında kurduğu özdeşliklerin şairin çevresel benliğinin sınırlarının geniş olduğunu gösterdiği açıktır. Öyle ki, uysal bir köpek imgesinin uyurkenki hali ile ovanın dinginliğini aynı potada eritir. Aralarında ilişki kurar. Oktay Rifat’ın doğaya yaklaşırken algı penceresini geniş tutan kuşatıcı bir bakış açısı vardır:

Uysal bir köpek gibi uyukluyor ova,
Pusmuş ayaklarımın ucunda. (Oktay Rifat, 2010, s. 474)

Aynı şiirde, insan olmayanlar arasında kurduğu özdeşlik, bu kez yapraklarını dökerek yeni bir sürece giren çınar ağacı ile deri değiştirerek yeni bir sürece giren yılan türü arasında görülür. Oktay Rifat insan olmayan türlerde diğer türleri görebilecek çevresel benliğe erişmiş bir şair olarak doğadaki gözlemlerini çoklu

perspektifler üzerinden yakalamayı başarır:

Yapraklarını değiştiriyordu çınar
Deri değiştiren sarı yılanlar gibi. (Oktay Rifat, 2010, s. 474)

Kuşu, maviyi, değirmeni, dereyi, koyunların memelerini, yaprak kırırtılarını, dallardaki esintileri, lapa lapa yağan karı, defne dallarıyla kuşatılan kulubeyi, güneşi, çığı, yağmuru, seli, ırmağı, yemişi, yoncayı insan türünde toplayıp birleştiren ve bütün bu sözü edilen insan olmayan çevresel dizge birimlerini insanla özdeşleştiren çoğulcu doğacı benliğiyle Oktay Rifat kendini gerçekleştirebilmiş bir şairdir. Doğada vücuda gelen çoğu çevresel dizge birimi, insanı düşündüren, insanla düşünülen, insanın yerine konabilen varlıklar olarak ele alınır. İnsanın doğadaki unsurların yerine konması, doğayı özümsemeye gerekli bir kendini gerçekleştirme eylemidir. Bu girişimiyle Oktay Rifat'ın insan olmayan-insan arasında kurduğu bağ doğayı ötekileştirmeden, insan merkezci üstünlükler altında kullanmadan, kendilik değeri üzerinden alımlamasına yol açar:

VII

Rüzgârlı tepeden ovaya bakınca
Kuşsun açan altımda, meşe ormanı
Böğründe. Dağsın, etekleri sürülmüş.
Mavisin, bulut ve uzay, bir doruktan
Öbür doruğa. Değirmensin ufacık,
Deresin köpüren yosunlu yarıktan.
Kuzuların emdiği meme, yaprakta
Kırırtı, esintisin söğüt dalında.
Sen tadını, rengini doğurduğum,
Bilmeden bildiğim, karsın lapa lapa
Çamları yatıran Kayalar Beli'nde.
Sen çiğit ve yaz kokan kulübe, defne
Dallarıyla çatılmış, sen güneş, ak süt,
Yücelerin reyhanlı otundan olma,
Çığsın indi incek, boşanan yağmur
Ve selsin, karanlık türküsü ırmağın.
Yemişsin ısırduğım, yoncasın, kolsun
Saran ve dilsin içimde düşündüren.
Sen gök gürültülü, delice, sen oynak,
Seyrine daldığım rüzgârlı tepeden.

“Sen Yalnızlığında” (Oktay Rifat, 2010, s. 517)

Islak toprakla doğrudan temasa geçen çevresel benlik, Oktay Rifat şiirinde yaşamın birdenbireliliğine koşut olarak birden tomurcuk ve budak olur, özdeşleştirir kendisini... budak olarak güneşle bütünleşir ve çevresel dizgenin

birimleri arasındaki ilişkileri okura hissettirir. Ağaç-insan olan çevresel benlik, doğayla doğrudan etkileşime geçer ve bunun sonucu olarak şiirin son dizelerinde, güzel kızların el ele tutuşarak ağaç-insanın etrafındaki kutlama çemberini oluşturdıkları anlatılır. Kendini gerçekleştiren insan, doğayla kurduğu özdeşim sayesinde mutluluğa erişir:

ISLAK TOPRAK

Islak toprağa bastım. Ağaçtım
Ansızın, tomurcuktum, budaktım.
Döndüm güneşe yaprak yeşili
Yüzümü, duydum göklerden geçen
O deli esintiyi. Yaklaşın,
Yaklaşın güzel kızlar, tutuşun
El el eve oynayın çevremde. (Oktay Rifat, 2010, s. 518)

Doğadaki devingen yenilenme döngüsünü ve gücünü, bademlerin kış aylarında bir damlacık güneş ışığıyla temasa geldiklerinde coşa gelmesi ve çiçek açmasıyla ilişkilendirerek vurgulayan şair, çevresel benliğini ağaçla özdeşleştirerek yeniden kurar. öyle ki, bu bahar oyununa kışın ortasında hem ağaç, hem insan kanabilir. Baharı dört gözle beklemek, insan ve ağaç için aynı heyecana sebep olur. Aynı sarhoşluk, aynı mutluluk doğanın kucağında olduğu kadar insanda da yeşillenmeye başlar:

BADEMLER

Güney yelindeki cıvıltı ve koku
Kandırır her yıl çocuksu bademleri,
Dalları saran buğuya aldanırlar.
Sıçrar tomurcuk uykusundan, donanır
Bademler kış ortasında gelin gibi.
İlk sevdanın benzeri o körpe ateş,
O bir damlacık güneş, dağın ardından,
Ovaya düşmeyegörsün bir kez, yandı,
Ağaçtı insandı kim olsa aldanır. (Oktay Rifat, 2010, s. 520)

Şairin çevresel benliği, imgelerin bile rüzgarlı olanını seçerek doğayla bütünleşme yolunda ilerler. Göğü yaşar, sütün beyazlığının içinde duruluğu duyumsar, yaşın diriliğini fark eder, yıldızın doğumuna tanıklık eder, koyunlarını izler, keçinin konumuna odaklanır, otların kırmızı yalazları onu ısıtmaya yeter, yalnız kaldığı bu dünyada tek arkadaşı bulutlardır, düdüğünden gökyüzüne savurduğu notaları bulutlarına yollar, bakar ki, buluta dağlar ve ovalar da eklenmek istiyor, davranır düdüğüne tekrar, bütün çevresel dizge için bir kez

daha çalar. Doğayı özümseme isteğindeki bütünlük dikkat çekicidir:

RÜZGÂRLI

Rüzgârlı imgelere kurdum çadırı,
Göklerimi yaşıyorum delibozuk.
Dağ yollarından iniyorum denize.
Yaşın yalnızlığı içindeyim, diri.
Sütün beyazlığı içindeyim, duru.
Bir yıldız doğar çitin altından, büyür.
Koyunların gider gibi olur, gelir.
Ve mavi damarlı aydınlığa karşı
Durur sivri kayada put gibi keçi.
Çıngırak sesleri toplarım torbama.
Çakarım kibriti, sararmış otların
Kırmızı yalazı ısıtır içimi.
Ne bir tas çorba getirenim, ne kızım
Kısağım! Şu düdükten başka dostum yok.
Çalarım düdüğümü bulutlar için.
Yaklaşır dağlarla ovalar. Hey dağlar,
Bu sizler için, bu da ovalar için. (Oktay Rifat, 2010, s. 501)

Doğa, şair için kendi yansımasını yüzeyinde gördüğü ayna gibidir. Doğaya bakınca kendisini görür. Doğadan bahsetmesi, kendinden bahsetmesi demektir. Yani şairin çevresel benliği, doğanın bir parçası olduğunun farkındadır. Saçlarını taramasını, erguvan çiçeğiyle ilişkilendirir, tilki ve yavrusu arasındaki ilişkiyi düşünür, hayvan ve bitki türlerini doğada birbiri arasında üstünlük yaratmadan, ayırt etmeden benimser ve özümser. Böylece insan-hayvan-bitki özdeşimi şiirde kurulmuş olur:

AYNAYA BAKAR GİBİ

Aynaya bakar gibi bakarım onlara,
Onları anlattıkça bulurum kendimi.
Derim ki, gökyüzü döşeğinde erguvan,
Sabahın seherinde, bir mercan tarakla
Tutar saçlarını bulutlar kızarmadan.
Derim ki, geceye belenmiş yavrusunu
Yalar kuşkulu diliyle ininde tilki,
Yumarak gözlerini ürkek, kahverengi.
Durgun bir sudur onlar, yaprakla ve otla
Yüzümü seyrettiğim, belki bir anahtar
Kurcalayan paslanmış kilidi. (Oktay Rifat, 2010, s. 529)

Oktay Rifat, içinde canlanan ormanı anlatır. Ağaçları, insanın özünden gelerek büyüyen bir varlık olarak düşünür. Ağaçlar ve insanlar arasında kurulan bu bağ, şairin insan ve bitki ilişkisinde özdeşim kurduğunu gösterir. Ağaçlara kutsallık yükler. Doğanın sonsuz diriliği devam ettikçe uğurlansınlar ister, ağaçlar şairin

bir parçası olarak yorumlanabilir:

İNMIŞLER TEK TEK

İnmişler tek tek içimizdeki ormandan,
Dağlara, dere boylarına büyümüşler,
Kavaksa düz, ince uzun, çınarsa ulu,
Gökten o ışın mızrakları uzadıkça.
Vurmuşlar suya, sazın, kamışın üstünden,
Kimi salkımsöğüt, kimi çam, kimi akça.
Koşarlar arabalar, trenler geçtikçe.
Bereketli yağmurla anılsın adları,
Bu mavilik, bu güneş, bu toprak durdukça! (Oktay Rifat, 2010, s. 530)

Deniz, gökyüzü... doğada maviye ait ne varsa şairin gözlerinde asılıdır. Şair, bunlarla o kadar özdeşleşmiştir ki, gözlerini kapadığında bile mavileri görebilir. Gökyüzü, şairin imgeleminde derin derin bakakaldığı, gözlerini ayıramadığı parçası olduğu doğanın kendisidir. Sadece bakmaz, gökyüzüyle özdeşleşir Oktay Rifat:

GÖZLERİMİ YUMUNCA

Gözlerimi yumunca kandil kandil inen
O maviler-Sen de mi seversin onları?-
Sonra birden açiverince gördüklerim!
Sen de mi görürsün onları? Ak bulutlar,
Çatılar, kestaneler midir seninkiler?
Benim gözüm her sefer gökyüzüne gider,
Ben göklere bakarım ta içine kadar. (Oktay Rifat, 2010, s. 549)

Ağaç ve insan arasında kurulan özdeşlik zamanla tekrar özdeşleştirilerek yeni bir özdeşlik doğurur. Doğa, canlı yapısıyla yeni sentezlere gebedir. Ağaç ve insanın yaşamı imleyen unsurlar olarak kullanılması, canlılıkları dolayısıyla aslında zaman olarak da düşünülebilir. Doğa-insan-zaman bütünselliğinin özelliği canlı yapıda olmasıdır:

Çünkü ağaç ve insan Zaman'dır, diri! (Oktay Rifat, 2010, s. 604)

Hayvan türlerinden akrebin vahşiliği ile insanın özgürlüğüne olan düşkünlüğü arasındaki özdeşim dikkat çekicidir. İnsan da tıpkı akrep gibi içten bir özgürlük duygusuna sahiptir ve özgürlüğüne dair tehlike sezerse akrebin vereceği tepkilere benzer şekilde davranır. Yani insan tıpkı hayvanlar gibi vahşi olabilir:

ARAP AHMET

Bir akreptir o

Bıçağın ucu hazır

Yabanıl özgürlüğüne yan bakarsan. (Oktay Rifat, 2007, s. 33)

İnsan saçında duyumsadığı toprak ve güneş kokuları insan kokusuyla doğa kokusunu özdeş tuttuğunun göstergesidir. Toprak kokan saçların aynı zamanda “güneş” kokması, saçların rengine yönelik bir gönderme olarak düşünülebilir. Çünkü güneş kokmaz. Toprak kokusu ise doğadaki kokuların en güzellerinden biridir. İnsan bedeninde bu kokuyu duyumsaması şairin insan ve doğa arasında kurduğu olumlu koşutluğu gözler önüne serer:

SAÇLARI

Boynuna sarılınca

Bir toprak ve güneş kokusu

Ekinde saçlarının. (Oktay Rifat, 2007, s. 39)

“Ölüm” şiirinde bahsettiği insan, olumlu özellikleriyle sıralanır. Uzun boyludur, güçlüdür ve beyaz tenlidir. Sıralanan bu olumlu özellikler doğadaki karşılıklarıyla verilir: Çam-uzun boy, Boğa-güç, başak-beyaz ten. İnsan ve doğa arasında kurulan bu özdeşliklerin tümü de bahsedilen insanın öne çıkan ayırt edici özellikleri olarak verilmiştir. Şiirin sonuna doğru gelindiğinde ise, ölümün ne kadar sağlıklı ve düzgün bir beden yapısına sahip olursa olsun, herhangi bir üstünlük sıralamasına girmeden, bütün insanlara özgü bir doğa yasası olarak işlediğini anlatır:

ÖLÜM

Bir çam gibi boylu

Bir boğa gibi güçlü

Bir başak kadar sarıydı

Ama ölüm

Ayırt etmeden kırar insanları. (Oktay Rifat, 2007, s. 45)

Şairin insan olmayan ile insan arasında kurduğu özdeşlikler çeşitlenerek devam eder. Bu kez deniz ve kadın arasında benzerlik ilişkisi üzerinden özdeşlik kurulur:

Büyük kulaklı, rıhtıma çömelmiş,

Bir kadındır deniz

Uçurmuş martılarını memesinden.

Onu bekler kuruntulu gelmeyen gemi. “Denize İnme” (Oktay Rifat, 2007, s. 367)

Bir insan yüzü ile canlı bir yaprak tanesi arasında kurulan özdeşlik, doğadan seçilen olumlu bir imge ile insan arasındaki benzerliğe işaret eder. Şairin, doğa-insan özdeşliği kurarkenki eğilimi, doğadaki güzelliklerle insandaki özellikleri eşleştirme bağlamında ele alınır. Doğa, özdeşim kurarken olumlanan bir kavramdır.

Onun yüzü
Taze bir yaprak gibi
Kıpırdar durur içimde “Yüzü” (Oktay Rifat, 2007, s. 52)

Uzaklarda öten bir horozun sahibi olan yeldirmeli kadının yüzünü kiraza benzetmesi de şairin insan özellikleri ile doğadaki unsurlar arasında kurduğu özdeşliklerden biridir:

HOROZ
Bu horoz kimin horozu
Böyle öten uzaklarda
Ali’nin ya da Veli’nin
Yeldirmeli kadının
Yüzü kiraza benzeyen. (Oktay Rifat, 2007, s. 55)

Dağ yolunda gördüğü kızı betimlerken kullandığı imgelerin, kısrak, güvercin, yemiş, yonca, güneş, geyik, bulut ve orman olması yine Oktay Rifat’ın insan özellikleri ile doğanın güzellikleri arasında kurmaya çalıştığı özdeşlikler bütünü olarak belirir:

DAĞ YOLUNDAKİ KIZ
Kısrağı kalçalarıyla
Boynuyla güvercin
Yıldızdan yoğrulmuş hamuru
Ağaç desem yemiş
Yemiş desem yonca
Akşam güneşini ardına almış
Geyiksi bakıyordu ürkek
Ak bir bulut yuvarlanırken üstten
Ormanın seyreldiği yerde. (Oktay Rifat, 2007, s. 89)

Göğün, önce bir doğa unsur olarak diğer doğa unsurlarıyla özdeşleştirilerek ele alınması dikkat çekicidir: Gök-tay, gök-köpek. Daha sonra ise gök, insanla özdeşleştirilir: gök-çoban, gök-ırgat, gök-Koroğlu. Doğayı hem doğayla hem de insanla özdeşleştirilerek yeni bir doğa bileşimi yaratması Oktay Rifat’ın doğayı algılamadaki bütüncül ve geniş bakış açısını ortaya koymaya yeter niteliktedir:

GÖK

Taydır gök, koşulu kısırakla
 Koşar arabanın yanı sıra
 Ak tüylü köpektir koyun sürüsüyle
 Seğirtir kaval sesinde sağa sola
 Çobandır köyün yamacında
 Yayar davarı da çömelir
 Meşe dallarının altına
 Taşlı tarlada ırgat
 Ekmeğin tadı ovada
 Yüce dağ başında varılmaz katına
 Nice bir yiğit Köroğlu'dur gök. (Oktay Rifat, 2007, s. 93)

İnsanın biraz geyik, biraz ağaç, biraz da yemiş olduğunu düşünen çevresel benlik,. doğa ve insan arasında kurduğu özdeşliği çoklu göstergeler halinde sunar. Doğadaki çokluğu insanda birleştirir:

Geyikti biraz, ağaçtı yemişti (Oktay Rifat, 2007, s.43)

Koyunların bakışlarında insansı bir özellik keşfederek doğa-insan özdeşliğini kuran şair, koyunların dillerinde yaz-kış-ağaç-toprak yani doğa-doğa özdeşliğinin varlığına dikkat çeker. Başka bir soyun durgun insanları gibi bakan koyunlar doğadaki bütünlüklü yapıyı imlerler:

KOYUNLAR

Yüce yaylalardan inmişler
 Yayan yapıldak
 Başka bir soyun
 Durgun insanları gibi bakıyorlar
 Anlaşılmaz gözlerle
 Ot mu istiyorlar su mu
 Belli ki yaz kış ağaç toprak
 Ayrı değil dillerinde
 Gelişleri var sevgiye benzer
 Elleri değil söylemek. (Oktay Rifat, 2007, s. 94)

Şairin imgeleminde geliştirdiği doğa ve insan özdeşleştirmeleri çevresel birimler değişerek devam eder. Özdeşleştirme, insan bedeniyle deniz arasında kurulabilir:

“Bir deniz gibi düşünüyorum vücudunu” “Çıplak” (Rifat, 2007, s. 472)

Bu bölümde, Oktay Rifat'ın çoğul çevresel benlikleri üzerinde durulmuştur. Şair, doğayla kurduğu özdeşim sayesinde doğayla tamamlanabildiği, insan olmayan gibi düşünebildiği görülür. Doğaya olumlu özellikler atfeder. Kendisini doğa karşısında gerçekleştirebilmesi, yaşamdan aldığı keyfi, coşkuyu artırır. Yüzeysel bir dikkatten ziyade kendisiyle doğanın ayrıntılarını bütünleştirebilecek hassasiyetler yakalar. Oktay Rifat, çevresel dizgedeki birimlerle özdeşleşme aşamasında türcü ya da insan merkezci değil bütünlükçüdür. Doğada yakaladığı bu bütünlükte kendisini görür. Doğanın bir parçası olduğunu sezmiştir. Doğadan bağımsızken kendini gerçekleştiremez ve doğanın güzelliklerini keşfedemez. Bunun farkındadır. Dağda, denizde, yaprakta, karada, çiçekte, balıkta... vb. çevresel dizgeyi oluşturan her birimde ince bir dikkati hak eden güzel tarafların olduğunu okura sunar.

4.2. Hayvan Davranışları

İnsanları anlamak ve çözmek için başvurulan yöntemlerden bazılarının hayvan türleri için de kullanılabilirliğini irdelediği *Hayvanların Sessiz Dünyası* adlı çalışmasında Marian Stamp Dawkins, insanların kendileri haricindeki öteki türlerin de 'bilinçli' olmadıklarını düşünmelerini gülünç bulduğunu kaydeder (2005, s. 3). 'Bilinçli olma' durumunu, insanoğlunun sadece kendisiyle sınırlandırması, insan olmayan dünyaya yönelik insan merkezci ve bunun sonucu olarak kısıyıcı yaklaşım biçimlerini doğurmaktadır. Bu noktada, insanın hayvan türlerine yönelik etik bir temele dayanması gereken duruşunu, bilinç üzerinden belirlediğini vurgulamak elzem bir çıkarım olacaktır.

Ünlü davranışbilimci Donald Griffin'in hayvanlardaki düşünme ve biliş yeteneklerinin doğal seçim ile ilintili olabileceğine dair geliştirdiği fikirlerin bazı insan merkezci bilim çevrelerince küçümsendiğinden bahsedilir. Bunun üzerine yazarlar, Griffin'in söz konusu fikirlerinin tutarlılığı kapsamında örnekler verirler: Kuzgunların çakıl taşlarını çeşitli işler için alet olarak kullanmaları ve ilk kez karşılaştıkları bazı sorunları çözmeyi başarmaları, balıkçılların balık türlerini yanlarına çekebilmeleri için ekmek parçalarını onlara yem olarak sunmaları ve bazı arıların kendilerinden uzakta kalan besin yollarına alternatif yollar bulmaya çalışmaları... (Gould J. ve Gould G., 2005, s. 4)

Hayvanların bilince sahip olduğunu kabul ederek onlara yaklaşma kararı alabilen insan, hayvanlara nasıl davranacağı konusunda bazı önyargıları ve kalıplaşmış birtakım insan merkezci yaklaşımlarını kökten değiştirme seviyesine çıkabilir. Empati kurabilir. Kendisini hayvanların yerine koyduğunda onlara sırf kendi yararı yüzünden zarar verme eğiliminden kurtulabilir. Yani, insan düşünebilir. Nitekim insan düşüncelerinin çıkış noktasında hep ilerleme fikri ya da insanın mutluluğa giden yolda başarması gereken hedefler aşması gereken engeller silsilesinden doğan bir güç vardır. Hayvanların da birer bilinç sistemiyle yaratıldığının farkındalığı, insanın, düşüncesinin merkezinde çevresel dizgenin en az kendisi kadar önemli bir halkasını oluşturan yapısı, yani hayvanın da yer almasına olanak tanır. Aksi takdirde, hayvanlara saygı duyma veya insan-hayvan ilişkilerinin kazanması gereken etik yön bağlamında, bilinç çok

önemlidir. Öyle ki, insanoğlu hayvanlara dair ‘bilinçsiz’ sonucuna varırsa, kendisine zarar verdiğini düşündüğü hayvanları, gönül rahatlığıyla ortadan kaldırma eğilimine sahip olabilir veya onların üzerinde sınırsızca deney yapabilir (Dawkins, 2005, s. 8-9).

Kırgız edebiyatçı Cengiz Aytmatov’un *Dişi Kurdun Rüyaları* adlı romanında ve yazarın pek çok diğer eserinde bu olanakların kullanıldığı bilgisini paylaşan Gonca Gökalp Alpaslan, doğal denge ve hayvan zihninin yansımalarını incelediği makalesinde, okuyucunun dişi kurt imgesi üzerinden zihnindekilere, korkularına ve tedirginliklerine yine kurdun gözünden ulaştığını vurgular. Kurdun içine düştüğü çıkmazı doğanın insan tarafından yağmalanmasıyla ilişkilendirir ve insanın doğaya uyguladığı şiddeti doğanın kabul etmediğini dile getirir (Gökalp Alpaslan, 2013, s. 10-11).

Hayvan davranışlarını anlamlandırma çalışmalarında yukarıda bahsedilen bilinç kavramından hareketle insanoğlunun hayvanları ötekileştirmeden ya da insanlaştırmadan onları tanıyabilme ve yerine kendisini koyarak empatik düşünebilme edimleri insan ve hayvan ilişkilerini çevresel dizge bilgisine koşturarak yeniden yapılandırabilir. Oktay Rifat şiirinde de hayvanların davranışlarını incelerken şairin hayvanların çevresel dizgedeki hareketlerini gözleyerek onlarla arasında etkileşimli bir bağ kurmaya, onlar gibi düşünmeye çalıştığı sezilir. Başlangıçta, algı penceresinden görünen, insan icadı kamyonun etkisiyle bulundukları yerden bir başka yere doğru hareketlenen bir koyun sürüsüdür dikkatini çeken:

KAMYON GEÇERKEN
Kamyon geçerken
Dağılan koyun sürüsü
Az sonra toparlanır
Gerilerde kalır
Dağlar içinde mavi
Koyunlar köpek ve çoban
Gözden silinmeden önce. (Rifat, 2007, s. 19)

Ya da bir kısrağın arabayı tüm gücüyle çekerek bulunduğu yerden uzaklaşması ve ardında bıraktıklarıdır:

KISRAK

Gemlere asıldı kısırak
 Alıp götürdü arabayı
 Gelincikleri ezerek yolda
 Ot ve hayvan kokusuna
 Koşumların kokusu karışırken. (Rifat, 2007, s. 26)

Gözleri birden havada süzülen bir kuşun varlığına takılır ve onun ayırt edici özelliğini yani karalığını da vurgulayarak şiirine taşır:

KUŞ

Bir kuş geçiyor
 Kara bir kuş
 Batan güneş tekerinin üstünden. (Rifat, 2007, s. 63)

Oktay Rifat şiirinde hayvan hareketleri, şiir kişilerinin algı penceresinde etkindir ve şiir kişilerinin hareketlerine yön verebilirler. Bu bağlamda, çevresel dizgedeki her birimin birbirine karşı bağlılığı ve birbirlerini etkilediği düşünüldüğünde bu etkinlik daha da bir anlam kazanır:

BIYIK

Hendeğin yamacına oturdu
 Aynasını çıkardı cebinden
 Bıyıklarına baktı
 Bir tarlakuşu geçmeseydi üstünden
 Daha da bakacaktı. (Rifat, 2007, s. 29)

Şair, sadece hayvan hareketlerini izlemekle kalmaz, hayvanların iç dünyalarının olduğu düşüncesinden yola çıkarak onlarla ilgili duygusal birtakım öngörülerde de bulunur. Şairin ineklerin bakışlarında yakaladığı hüznün, şairin hayvan psikolojisine dair bir şeyler keşfetmeye çalıştığının göstergesidir. Düş gören inekler, şairin imgeleminde hayvanların da bilince sahip olduğunu düşünerek yeni bir gerçeklik yarattığını sezdirenen birer imge olarak ele alınır:

İNEKLER

Mahzun gözlü bozkır inekleri
 Yitmişler düşlerinde
 Dönüp bakmazlar bile insana. (Rifat, 2007, s. 25)

Ters dönmüş bir kaplumbağa gördüğünde kaplumbağanın fiziksel yönden çektiği sıkıntıyı içselleştirerek gözlemleyen bir bakış vardır. Kaplumbağa, doğru pozisyonu bulmak için çok uğraşır fakat başaramaz. Bu sıkıntı, şiir düzleminde kaplumbağanın uzun soluklu ölümü gibi düşünülür. Şair kaplumbağanın çektiği

sıkıntıyı sanki ters dönmüş ve doğru pozisyona geçmeye çalışan bir kaplumbağaymışçasına ölüme benzetir. Yani bilinç düzeyinde, kaplumbağanın neler hissettiğidir burada önemli olan:

KAPLUMBAĞA

Kaplumbağa ters dönünce

Ölümü sürüp gider

Sarı akşamlar boyunca. (Rifat, 2007, s. 27)

Hayvanların mutlu olabileceğine dair sezgisel bir yönelimi vardır Oktay Rifat'ın. "Adam ve Kısrağ"ta kısrağa binen adamın neşeli halinden kaynaklanan bir uyum içerisinde kısrağın da adama doğru mutlu gözlerle baktığını ifade eder. Yani, kısrağın mutlu olma halinden haberdar olduğunu düşünür. Mutlu olmak sadece insan türüne özgü bir durum değildir. Hayvanlar da yaşamsal dizgede en az insanlar kadar özgür, insanlar kadar mutlu olabilecek bilince sahip varlıklardır:

ADAM VE KISRAK

Gezdirirken gebresini

Dolgun sağırsında kısrağın

Kuş gibi cıvıldıyor

Hayvansa mutlu

Deviriyor ceylan gözlerini

Adama. (Rifat, 2007, s. 32)

Bilindiği üzere, hayvanlar üreme eylemini içgüdüsel olarak gerçekleştirirler. Yani çevresel dizgenin devamlılığını sağlamak ya da evrimsel süreçleri etkin kılmak için bir araya gelirler. Oysaki Oktay Rifat'ın kedileri karşılıklı oturdukları duvarda, aşkın farkında olan iki kedi olarak bir araya gelir. Kedilere duygusal ve kutsal birtakım yönler eklenir. Aşk, bilinç düzeyinde yaşanan bir olgudur. Aşağıdaki şiirde de hayvanlar aşkın farkına varan bilinç sahibi yaratıklar olarak düşünülür. Dilin alışılmış düzeninde sadece insana özgü olduğu düşünülen ulvi duygular Oktay Rifat şiirinde hayvanlara da atfedilerek genişler; doğal yaşam alanının sınırlarını zorlar ve insan olmayana doğru yol alır:

KEDİLER

Çatı saçak direk

Boyunca akşam ve ağaç

İki kedi oturmuş duvara

Karşılıklı

İki sevdalı kedi

İki totem gibi. (Rifat, 2007, s. 40)

Bu kez, ‘aşkı hisseden’ hayvan türü Oktay Rifat şiirinde boğadır. İlgüdüsel olarak geliştirilen üreme eylemine kutsal bir yön atfeden şair, boğa-inek ilişkisini mekanik bir çiftleşme durumu olarak görmez. İnek maşuk, boğa da âşıktır adeta. Onun gördüğü, aşk ve yaşamın biraradalığından doğan kutsal bir ayin gibi anlatılır. Yaşamın diriliği ve devamlılığı bu kutsal ayin üzerinden okura hissettirilir. Öte yandan, söz konusu çiftleşme sürecini şair bir belgeselci edasıyla bütün çıplaklığıyla da anlatır:

BOĞA

Boğa ineğe atladı mı
Adam eliyle doğrultmasa
Hemen yolunu bulamaz.
Ağzı köpüklü
Gözleri yuvasından uğramış
Sarmış ineği belinden
Aşkın ve yaşamın doruğunda
Arka ayakları kesilir yerden. (Rifat, 2007, s. 72)

Oktay Rifat, hayvanları insana yararı ölçüsünde değerli bulmaktan farklı olarak onları kendi değeri üzerinden değerlendirir. Söz konusu değeri, onların bilince sahip olmalarına yönelik yaptığı vurgularda belirginleşir. Öyle ki, hareketsiz hale getirilmek amacıyla kösteklenmiş bir atı gözlemler. Öylece atın düşündüğünü dile getirir. Bu, şairin insan olmayan bir tür olan hayvanla arasında onun düşünebileceğine yönelik bir organik bağın oluşmasını sağlar:

BEYGİR

Kösteğe vurulmuş beygir
Her Tanrı’nın günü orada
Ne yer ne içer
Sineklerini kovar
Düşünür durur yolun yamacında. (Rifat, 2007, s. 60)

“Eşek” adlı şiirinde de hayvana yüklediği düşünebilme eylemi dile getirilir. Eşeğin çevresel dizgede tek bir tür olarak diğer türleri etkilediğinden bahsedilir. Eşeğin ve yaşam alanının var olduğunu bildirir. Yine, hayvanların hareketlerini gözlemlerken hayvanların bakışlarından yola çıkarak sezgisel bağ kurmaya çalışılır. Eşek imgesi bir önceki şiirde bahsedilen beygir imgesiyle koşut yönde ‘düşünen’ bir varlıktır. Bilince sahiptir:

EŞEK

Kim der ki bu eşeğin
 Bir bahçesi var
 Öteki hayvanların
 Toprağına bitişik
 İğdesi eriği
 Baktığı akşamları yan gözle
 İki yanında iki küfe
 Yolda giderken düşündüğü. (Rifat, 2007, s. 97)

Hayvanların zihinlerinden geçeni sezmeye yönelik eğilimler devam eder. Hayvan bakışlarını inceler. Bakışlarda başka başka dünyalar bulur. Bu dünyalar, insan odaklı, hayvanı insan egemenliğine sokmaya yarayan ötekileştirici bir tavır almaktan çok farklı bir yerde seyreder. Hayvanları anlamaya yönelik bir dikkat üretir. Olumlu duygular bulur hayvanlarda. İnsan ve hayvan arasındaki sınırlar şeffaf bir çizgide belli belirsiz ilerler. Hatta bazen bu sınırlar ortadan kalkar. İnsanlarla aynı özellikler bulur hayvanlarda... Hayvanları insanlara, insanları da hayvanlara benzetebilir. Bu, hiçbir zaman tek kutuplu değildir. Yani, insana ait özellikler hayvana atfedilirken övülmez ya da bunda yoğunlaşmaz. Hayvanları, tıpkı insanlara olan ilgi nasılsa aynı tavırla irdelemek ve anlayabilmek amacını hissettirir. Örneğin, koyunların gözlerinden neler istediklerini anlamaya zorlar kendisini. Onları sevgi dolu bulur:

KOYUNLAR

Yüce yaylalardan inmişler
 Yayan yapıldak
 Başka bir soyun
 Durgun insanları gibi bakıyorlar
 Anlaşılmaz gözlerle
 Ot mu istiyorlar su mu
 Belli ki yaz kış ağaç toprak
 Ayrı değil dillerinde
 Gelişleri var sevgiye benzer
 Elleri değil söylemek. (Rifat, 2007, s. 94)

Aşağıdaki dizelerde, Oktay Rifat hayvanlarla insanları kıyaslar. Hayvanların insanlar gibi olumsuz, hesapçı, faydacı ve hırs barındıran ayrıntılara boğulmadıklarını dile getirir. Yani insan merkezilikten doğan kirli ve gri havayı anlatır. Hayvanların bu kirli ve gri havayı dağıtan, güzellikleri ortaya çıkaran bir içgörülerinin olduğunu vurgular. Dünyayı değiştirmek, ilerleme adına bir kesimin zayıf bir kesimin güçlü olmasına sebep olacak oyunlara girişmek, bu yüzden

savaşmak ve ölmek gibi insanın zaaflarına yönelik eğilimlerinin olmadığını okura hissettirmeye çabalar:

Bakmak diye düşünüyordu, hayvanlar bakıyor mu!
Hayvanlar görünene bakıyor, bizse görünmeyene.
Umutsuz sevgilere bakıyoruz, gece gündüz ölümlere,
yoksulluklara, korkulara, öfkelere,
nedenleri, sonuçları, yarınları görüyoruz. “Görünmeyene Bakmak” (Rifat, 2007, s. 188)

Bu bölümde, Oktay Rifat’ın hayvan davranışlarını öncelikle hareketler bağlamında incelediğine tanık olunur. Ardından onların davranışsal açıdan çizdikleri dünyanın sınırları içinde gezdiği anlaşılır. Aşamalı olarak hareketleri gözlemledikten sonra, davranışlara geçen Oktay Rifat için hayvanların iç dünyalarına dair öngörülerde bulunulabilir. Şairin hayvanlara dair herhangi bir insan merkezci ya da mekanik dünya görüşünün öngördüğü faydacılıkla yaklaşmadığı görülür. Oktay Rifat’ın hayvanları düşünebilir, âşık olabilir, hüznle bakabilir. Çevresel dizgede insan daima kendisini diğer türler ve insan olmayan cansız varlıklar nazarında önceleyen ego merkezci bir yaklaşıma sahiptir. Oysaki Oktay Rifat’ın şiirlerinde hayvan davranışlarına dair oluşturduğu evrenin kapıları aralanırsa görülür ki, şair güçlü çevresel benliği sayesinde çevresel dizgede en az insan türü kadar yaşamsal önem arz eden hayvanlara da değinir. Onların insanlar tarafından ‘ruhsuz’ olmalarıyla ilişkilendirildikleri için ikinci plana yani nesne konumuna atılmaları hiçbir Oktay Rifat şiirinde rastlanılmayacak bir bakış açısıdır. Oktay Rifat hayvanlar gibi düşünebilmenin çevreci düşüncede ne anlama geldiğini sezgisel yollardan özümsemiş, içselleştirmiş bu yüzden de hayvanlarına olumlu özellikler yükleyebilmiştir.

Tek bir hayvan davranışı üzerinden hayvanlar hakkında genelleyici yargılarda bulunmak yerine, çevresel dizgede her biri kendi değeriyle var olarak öne çıkan hayvanları olumlama yoluna girer. Önceki bölümlerde, Oktay Rifat’ın gözlerinin her fırsatta gökyüzüne ve gökyüzünün derinliklerine doğru kaydığı görülürken; bu bölümde, hayvanları daha yakından tanıma isteği bu kez Oktay Rifat’ın gözlerini gökyüzünden hayvanların bakışlarına doğru çevirmesine yol açar. Hayvanların bakışlarından onların neler ‘hissedebileceğine’ dair şiirin gücünü de yanına alarak doğayı organik dünya görüşüyle hemhal olmuş bir ozanın dilinden yeniden yorumlar.

SONUÇ

Oktay Rifat'ın bütün şiirlerini çevre merkezli değişik açılardan birçok kez okuma girişimlerinin yapıldığı bu çalışmayı bütünlüklü açıdan değerlendirmek gerekirse; ulaşılabilecek ilk sonuçlardan biri, şairin yarattığı şiir evreninin çevreci eleştirinin peşine düştüğü yeşil dünyanın sınırlarına denk, uygun bir dille yaratmış olmasıdır.

Çevresel bilgi, Oktay Rifat'ın daha ilk şiirlerinden itibaren çevresel ilkeler bağlamında kendini belli eder. Doğanın sınırlılığına, bütünlüğüne, doğada hiçbir şeyin kaybolmazlığına ve her şeyin diğer her şeyle bağlantılı olduğuna yönelik bilince şiir düzleminde tanık olunur. Çevresel bilgi, şiirlerde sadece çevresel ilkeler bağlamında ele alınmakla kalmaz; aynı zamanda çevresel dizgenin görünümüne dair derin perspektifler de sunar. Evrimsel farkındalığın çevresel ilkeler ve çevresel dizgenin görünümleri kadar yoğun olmasa da sezildiği şiirlerde gökyüzünden yeryüzüne doğru uzanan bir çizgide herhangi bir çevresel dizge birimini öne çıkarmadan ya da ötelemeden bütün canlı yapıların ortak bir atadan geldiğini savunan bir bakış açısı da yer alır. Oktay Rifat şiiri, çevresel bilgi ile şiir türünün edebi yöndeki etkileyciliğini birleştirme konusunda yetkin bir malzeme niteliğindedir.

Doğaya ve yaşama olan hayranlığını mekanik görüşe göre şekillendirmemiştir Oktay Rifat. İlk şiirlerinden son şiirlerine kadar doğayı sevdiğini göstermiş; insanın konumunu doğanın ve yaşamın bir parçası olarak algılamıştır. Şair, doğayı, herhangi bir insan merkezci emel uğruna nesne durumuna sokmamış, doğaya kendi değeriyle yaklaşmıştır. Şiirlerinde doğanın güzelliğinin bir lütuf olduğuna ve kıymetinin bilinmesi gerektiğine dair iletiler vardır. Doğa ve yaşam Oktay Rifat'ın şiirinde birbirini hareketli bir düzlemde besleyen, birlikte ele alınan yapılarıdır. Onda doğal yaşam alanında duyumsadığı keyfi ve diğer olumlu duyguları doğaya atfetme, doğayla ilişkilendirme eğilimi görülür. Şairin yüzü, içinde yaşadığı doğal yaşam alanına yani doğaya dönüktür. Doğanın güzelliklerinden heyecan duyar ve onu över.

Oktay Rifat'ın şiiri, doğa ve insan etkileşimi bağlamında incelendiğinde insan-bitki, insan-hayvan ilişkilerinin yeniden sorgulanabilmesine olanak tanıdığı fark edilir. Şöyle ki, ilk şiirleri dâhil hemen hemen her dönemde şairin ağaçla kendisi arasındaki organik bağ vardır. O, özünden gelen bir sevgiyle yaklaşır ağaçlara. Ağaçların yerine kendini koyar, ağaç gibi düşünür, bazen kesilen bir ağaç olurur. Doğaya ve birbirine yabancılaşan insan, Oktay Rifat'ın şiirinde ağaçlarla kıyaslanır. İnsan ve ağaç ilişkisi şiirlerde çok belirgindir ve ilk şiirlerinden itibaren izlenebilir. Bitkilerin çevresel dizgede yetiştirme ortamlarını, türlerini belirleyebilecek kadar onlarla ilgilenir. Bitkiler, şehirli/evcil ya da yabanıl, tarımsal olmalarına göre ayrılmazlar şiirlerde; sadece var oldukları için anlam kazanırlar. İnsan merkezci bir yaklaşımı yoktur Oktay Rifat'ın; şiirleri ağaçların yeşilliğini, hoş kokulu çiçeklerin rengârenk tablosunu, adı bilinmeyen otların güzelliğini okura yansıtır. Bitkileri betimlerken sadece doğanın değerine doğanın değerine odaklanır.

Oktay Rifat'ın insan-hayvan ilişkilerine yer verdiği şiirlerinde en çok kuşlara yönelik hassasiyeti dikkat çeker. Şair, kuşları diğer hayvan türlerine göre öncelemez fakat dikkatli bir kuş gözlemcisidir. Kuşlar, Oktay Rifat'taki olumsuz duyguları ortadan kaldıran güçlere sahiptir; yalnızlığını kuşlar dindirir. Oktay Rifat'ın kuşların dışında kalan hayvanları insanlarla kıyasladığı ve yücelttiği görülür. İnsan, hırsları peşindedir. Hayvanlarsa ilerleme isteğinden habersiz sadece temel ihtiyaçları peşinde masum ve bu yüzden organik dünya görüşüne daha yakın çevresel dizge birimleridir. Oktay Rifat, hayvanlara onların bilinçli olduklarını kabul ederek yaklaşır. Dolayısıyla onun şiirinin insan merkezci ve keskin mekanik anlayışı kırabilecek güce sahip bir çevreci duruşu vardır. İlk şiirlerinde hayvan hareketlerini gözlemlerken, sonraki şiirlerinde hayvan davranışlarını daha etkileşimli bir bağla şiirleştirme eğilimi gösterir. Gözlemleri giderek hayvanların iç dünyaları olduğu fikrine dönüşür ve zaman zaman şair hayvanlar gibi düşünmeye çalışır. Oktay Rifat'ın şiirlerindeki hayvanlar mutlu olabilir, düşünebilir, aşkı yaşayabilir. Sadece insana özgü olduğu kabul edilen bazı ruhsal durumları şair hayvanlara da atfederek insanlarla hayvanlar arasındaki uzaklığı ortadan kaldırır. Hayvanlar insanlara yararları ölçüsünde

değil kendi değerleriyle işlenir. Hayvanlar ve yaşam alanları şiirlerde çevresel dizgeyi oluşturuca yanlarıyla da yer alır.

Oktay Rifat'ın şiiri, çevresel tevazuu içselleştirebilmiş olmasıyla da önemlidir. Doğa, Oktay Rifat şiirinde saf halde yeniden düşünülür ve düşündürülür. İnsan doğanın bir parçasıysa yabancılaştığı doğanın gizlerini çözmelidir. Bu anlamda doğayı dönüştürmek yerine doğayla ilgilenmelidir.

Oktay Rifat'ın şiirindeki çevreci bilincin organik ve bütünleyici yapısına *Elleri Var Özgürlüğün* kitabından itibaren toplumsallık eklenir. Bu kitabın yayımlanmasından sonra, doğanın kurtuluşunu toplumdaki üstünlüğe dayalı ilişkilerin sonlandırılmasına bağlar, şair. İnsan-insan ilişkilerinde sınıfsızlık ve payesizliğin, doğa-insan ilişkilerine de yansıyacağını savunur. Ona göre özgürlük, doğanın emekle birlikte birtakım baskıcı yaklaşımlar tarafından sömürülmediği bir ortamda kazanılabilir. *Rüzgârlıdan* itibaren doğayı ve insanı kentleşme ve sanayileşme bağlamında ele almaya ve kentin çevresel dizgedeki yerini bozan insanoğlunu eleştirmeye başlar. Kent, Oktay Rifat için olumsuz ve gri sözcüklerden ibarettir; çevre kirliliğiyle özdeştir. Yalnızlıklar da kente özgüdür. Kent insanı doğadan uzak yaşadığı için ona yabancılaşmış ve doğadan kopmuştur. Kent demek rekabet demektir, mekanik düzen demektir. Kent insanı da bu yüzden donuktur. Kent, çevresel dizgenin bozulan birimlerinin evidir âdeta.

İnsanların hesapçılığına karşılık doğanın cömertliğini öne çıkarır. Oktay Rifat, doğaya zarar verdiği için insanı ötekileştirir. Ona göre yüzünü doğaya dönmeyen insan mutsuzluğa mahkûmdur. İlerleme isteği ve kapitalizmin farkında olmadan benimsettiği daima daha fazlasını istemesi insanı yoksulluk, öfke ve hırs gibi keskin duygularla baş başa bırakır. Onun şiirlerinde doğaya tam olarak kendini vermeyen, kendini doğanın bir parçası olarak görmeyen insan doğayı içselleştiremez.

Oktay Rifat, doğadaki devinimin izinde olmaktan keyif alan bir şairdir. Öyle ki şiirlerinde baharın gelişini çiçeklere bakarak hissetmek ister. İnsan merkezci müdahaleler yüzünden ortaya çıkan susuzluk sorununa değinir. İlerleme uğruna

doğayı bilinçsizce sömürme yoluna giden insanoğlunu şiiriyle uyarır. Doğanın insanın kendisi olduğunu, sürekli ilerleme isteği yüzünden insanın kendi kendini öldürdüğünü iletir. Doğanın sonunun insanının sonu olduğunu düşünür.

Onun şiirlerinde doğa, yüzeysel bir şiir bileşeni olmanın ötesine geçer. Şair, doğanın insan, insan olmayan, canlı, cansız bütün dizgelerinin oluşturduğu birimlere ve bunlar arasındaki ilişkilere karşı kayıtsız kalamayan çevresel benliğine dikkat çeker. Bu dikkat, derin çevrebilimin bütün canlıların ve cansızların var olma hakkının farkında olan ve bunu önceleyen ölçütlerine uygundur.

Hem kendisini doğayla hem de bir bütün olarak doğayı doğanın her bir ögesiyle özdeşleştirerek birbiri yerine var edebilen şairin bu özeni, ilk şiirlerinden son şiirlerine kadar gözlemlenebilir. O, doğadaki bütünlüklü yapıyı insanda da görebilir. Doğadaki güzelliklerle insandaki özellikleri eşleştirir. Günlük hayat düzeninde dikkatini bir anda doğaya yönelterek doğayla derin bir bağ kurabilir. Derin çevrebilimin ölçütlerine uygunluk olarak değerlendirilebilecek olan özdeşim kurabilme eğilimi, Oktay Rifat'ın şiirlerinde gözlemlenen en yoğun ve çok katmanlı bölümlerden biridir.

Toprak etiği, Oktay Rifat'ın şiirinde neredeyse bir çılgılık olarak yükselir. Toprağa karşı insanoğlunun sorumlulukları vardır. Evrimsel bilgi de bunu kanıtlar zaten. Oktay Rifat, lirizmle toprağın içsel değerini birleştirir. Toprağı savunur. Ona göre toprak tahribatı, toprağa verilen değerle ortadan kaldırılabilir. İnsan ancak toprağı kendinden ayrı düşünmezse ona hak ettiği değeri verebilir. İnsanoğlu toprakla ilgili bir sorun yaratırsa bu sorunun sonuçlarından kaçamaz. Oktay Rifat, toprak-insan ilişkisinde insanın toprağa dair sorumluluklarını hatırlatma eğilimi güder. Toprağın kendi değerini yok saydığı ve ona saygı göstermediği, onu tahrip ettiği için mekanik anlayış kırılmalıdır. Bu anlayıştan uzaklaşmayan insanoğlu kendi varlığını da tehlikeye atacaktır.

Oktay Rifat şiirinin çevreci eleştiri bağlamında okunmasının ardından varılan bütün bu sonuçlar, onun şiirindeki derin çevreci duruşun gücünü ortaya koymaya yeter niteliktedir. Oktay Rifat'ın poetikadaki söz konusu bütün

Çevreci bilinç ondaki sezgisel farkındalık temelleri üzerinden değerlendirilebilir. Nitekim şairin hayatı incelendiğinde herhangi bir çevreci kuruluş veya evre hakları örgütüne dâhil olmadığı görülecektir. Doğa ve çevreye dair incelikli gözlemleri, kendisini doğanın bir parçası olarak görebilmesi, doğayı insan kibrine peşkeş çeken yaklaşımların karşısında şiirini etkin bir eylemci edasıyla yzeyselden derine doğru geliştirebilmesi ve doğayı bütüncüllük çerçevesinde benimsemesine yardımcı olan çevresel benlikleri sayesinde Oktay Rifat sezinlediği sürdürülebilir bir gelecek fikrini ozanların büyülü diliyle savunur.

KAYNAKÇA

- Abrams, M. H. and Harpham, G. G. (2009). *A Glossary of Literary Terms*. Canada: Wadsworth Cengage Learning.
- Adak, N. (2010) “Geçmişten Bugüne Çevreye Sosyolojik Yaklaşım” Ege Akademik Bakış. Sayı: 10, ss. 371-382.
- Akarsu, B. (1994) “İnsan ve Çevre” Cogito. Sayı: 2, ss. 29-36.
- Akgül, A. (2005). Oktay Rifat Şiirinde Güneşin Üç Hali. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Alpagut, B. (1997) “Doğal Çevre ve İnsanın Evrimi”, İnsan Çevre Toplum, (Yay. Haz. R. Keleş), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, ss. 113-119.
- Ayaydın, G. Ö. (2003). Yaşar Kemal’in İstanbul’una Çevreci Bir Yolculuk. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Bağdatlı, M. İ. (2001). Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Semere-i Şecere Tercümesinde Tabiat Felsefesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Balık, M. (2013). “Çevreci Eleştiri Işığında Latife Tekin’in Romanları”, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Sayı: 1.
http://www.actaturcica.com/sayi9/V_I_9.pdf [Erişim Tarihi: 15.03.2014]
- Barlak, E. (2000). Harputlu Rahmi Divanındaki Din, Cemiyet ve Tabiatla İlgili Unsurların Tahlili. Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Baş, S. (1997). Cenap Şehabettin ve Tefik Fikret’in Şiirlerinde Tabiat Unsurları. Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Bryson, J. S. (2002). *Ecopoetry: A Critical Introduction*. The University of Utah Press.

- Bryson, J. S. (2005). *The West Side of Any Mountain: Place, Space, and Ecopoetry*. Iowa City: University of Iowa Press.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. Abdullah Yılmaz (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Capra, F. (1992). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*. Mustafa Armağan (Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Callenbach, E. (2010). *Ekoloji Cep Rehberi*. Egemen Özkan (Çev.) İstanbul: Sinek Sekiz Yayınevi.
- Carson, Rachel (2004). *Sessiz Bahar*. Çağatay Güler (Çev.) Ankara: Palme Yayınları.
- Cemal Süreya, (2006). "Oktay Rifat'ın Şiir Çizelgesi", *Şapkam Dolu Çiçekle: Toplu Yazılar I* içinde. ss. 84-93. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cemal Süreya, (2006). "Folklor Şiire Düşman", *Şapkam Dolu Çiçekle: Toplu Yazılar I* içinde. ss. 192-194. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cemal Süreya, (2006). "Elleri Var", *Şapkam Dolu Çiçekle: Toplu Yazılar I* içinde. ss. 94- 97. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çepel, N. (2006). *Ekoloji, Doğal Yaşam Dünyaları ve İnsan*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Childe, G. (2007). *Kendini Yaratan İnsan*. (Çev.) Ankara: Varlık Yayınları.
- Dawkins, M. Stamp (2005). *Hayvanların Sessiz Dünyası*. Füsün Baytok (Çev.) Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Des Jardins, Joseph R. (2006). *Çevre Etiği*. Ruşen Keleş (Çev.) Ankara: İmge Yayınları.
- Demirel, H. G. (2000). Nef'i Divanında Tabiat. Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.

- Dindar, G. (2012). "Derin Ekoloji Hareketi ve Ekoeleştiri: Bir Garip şair Orhan Veli", *Ekoeleştiri evre ve Edebiyat*. Serpil Oppermann (Ed.) Ankara: Phoenix.
- Doğan, H. Mehmet (1986). "Çobanlı şiirler", *şiirin Yalnızlığı* içinde. İstanbul: Broy Yayınları.
- Doğan, H. Mehmet (1993) "Yaşayıp lmek...", *Yazıdan Bakmak* içinde. İstanbul: Adam Yayınları
- Elçin, şükrü (1993). *Türk Edebiyatında Tabiat*. Ankara: Atatürk Kùltür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kùltür Merkezi Yayını.
- Elkins, Stephan "Mistik Ekolojik Politika," Birikim, Sevda Alankuş Kural (ev.) Sayı: 57–58, Ocak-şubat 1994.
- Enginün, İnci (2008). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erbay, N. K. (1997). Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Tabiat. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Erdoğan K. (1989). Fuzuli Divanında Kozmografya ve Tabiat. Yüksek Lisans Tezi, Adana: ukurova Üniversitesi.
- Ergun, Pervin (2012). *Türk Kùltüründe Ağaç Kùltü*. Ankara: Atatürk Kùltür Merkezi Yayınları.
- Eryılmaz, ağrı (2005). Kùltürel Ekofeminizmin Eleştirisi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Foster, John Bellamy (2011). *Marx'ın Ekolojisi*. Ercüment zkaya (ev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Foster, John Bellamy (2013). *Savunmasız Gezegen*. Hasan Ünder (ev.) Ankara: Epos Yayınları.

- Fromm, Erich (2008). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*. Nalan İçten, Yurdanur Salman (Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Gray, G. (2008). *Fikir Mimarları-15 Heidegger*. Ahmet Aydoğan (Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Glottfelty, Cheryll. Fromm, Harold (1996). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens, Georgia: University of Georgia Press.
- Gökalp Alpaslan, G. G. (2011). "Perceptions of Nature in Turkish Poetry: A Historical Perspective" *The Future of Ecocriticism: New Horizons*, Cambridge Scholars Publishing.
- Gökalp Alpaslan, G. G. (2013). "Cengiz Aytmatov'un Dişi Kurdun Rüyalari Romanında Doğal Denge ve Hayvan Zihni" *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXX, II, Aralık 2013: 1-18.
- Gould J. ve Gould, G. (2005). *Hayvan Zihni: Hayvanlarda Akıl Yürütme ve Problem Çözme Becerisi Üzerine*. D. Yurtören (Çev.) Ankara: Tübitak Yayınları.
- Gülenç, Kurtul (2010) "Bilim, Düşünme ve Varlık: Heidegger'de Fenomenolojik Hermeneutik" *Cogito Heidegger: Varlığın Çobanı*, 64, ss. 280-299.
- Güllü, G. (2002). "Çevreci Eleştiri ve Bir Uygulama" *Varlık*, 1138, ss. 35-40.
- Gülol, G. (2012). *Bilinç Akımı Açısından Oktay Rifat'ın Romanları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Işık, R. (1994). *İslam Öncesi Türklerde Tabiatla İlgili İnanışlar*. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Keleş, Ruşen (Yay. Haz.) (1997). *İnsan Çevre Toplum*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, Ruşen. Hamamcı, Can (2002). *Çevrebilim*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kışlalıoğlu Mine. Berkes Fikret (1993). *Çevre ve Ekoloji*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Kışlalıoğlu Mine. Berkes Fikret (1991). *Ekoloji ve Çevre Bilimleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koçak, Orhan (1993). “Şiirin Sesi ve Eleştiri” Sombahar, Sayı: 15, Ocak-Şubat, ss. 16-23.
- Koçak, Orhan (1999) “Uzun Denklem: Oktay Rifat’ın Şiirinde Folklor ve Modernizm”, Defter, Sayı: 36, Bahar, ss. 131-171.
- Konak, N. “Çevre Sosyolojisi: Kavramlar ve Teoriler” Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı: 24, ss. 271-283.
- Korkmaz, Ramazan (2005) (Ed.). *Yeni Türk Edebiyatı 1839-2000 El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kutlar, Fatma Sabiha (2005). *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-name*. Ankara: Öncü Kitap.
- Küçükler, Nuray (2007). Oktay Rifat Şiirinde Değişim ve Yenilenme. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Leopold, Aldo (2013). *Bir Kum Yöresi Almanacağı*. Ufuk Özdağ (Çev.) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Mayer, Sylvia. Gersdorf Catrin (2006). *Nature in Literary and Cultural Studies: Transatlantic Conversations on Ecocriticism*. Amsterdam-New York: Rodopi B.V.
- Meriç, H. (2003). Erken Türk Romanında Fiziksel Çevre Sorunsalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Mollison, Bill (2014). *Permakültüre Giriş*. Egemen Özkan (Çev.) İstanbul: Sinek Sekiz Yayınevi.
- Odumm P. Eugene, Barret W. Gary (2008). *Ekolojinin Temel İlkeleri*. Kani Işık (Çev. Ed.) Ankara: Palme Yayıncılık.

- Okday, Ahmet (1988). “‘Yaşamın Hesabını Tutmayı’ Öngören Bir Şiir Üzerine Gözlemler”, *Hürriyet Gösteri*, Sayı 92, ss. 16-20.
- Okday, Ahmet (1992). “Kente Karşı Kır” *Kabul ve Red* içinde. İstanbul: Simavi Yayınları.
- Okday Rifat (2010). *Bütün Şiirleri I*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Okday Rifat (2007). *Bütün Şiirleri II*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Okday Rifat (2009). *Şiir Konuşması*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Oppermann, S. “Ecocriticism: Natural World in the Literary Viewfinder”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt 16, Sayı 2, ss. 29-46.
- Oppermann, S. (2012). *Ekoeleştirir: Çevre ve Edebiyat*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Oppermann, Özdağ, Özkan and Slovic (Ed.) (2011) *The Future of Ecocriticism: New Horizons*. Cambridge Scholars Publishing.
- Oppermann, Serpil (2006). “Doğa Yazınında Beden Politikası” www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/18_cilt/6.pdf [Erişim tarihi:02.11.2012]
- Önder, Tuncay (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*. Ankara: Odak Yayınları.
- Özcan, T. (1999). Oktay Rifat’ın Şiirlerinin ve Romanlarının İncelenmesi. Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Özdağ, Ufuk (2005). *Edebiyat ve Toprak Etiği*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Özdağ, U. (2005). “The Turning of the Tide: The Evolution of Ethics and Contemporary Moral Considerations Regarding Nonhuman Entities in American Literature”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2, ss. 135-49.

- Özdağ, U. ve Gökalp Alpaslan, G. G. (2010). "Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri" 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, C. II, 641-651.
- Özdağ, U. and Slovic S. (2009). "Guest Editors' Introduction Ecocriticism and a Conservationist Manifesto", Journal of American Studies of Turkey (JAST), Number 30: 1-8.
- Öztürk, B. (1996). Sait Faik Abasıyanık'ın Hikayelerinde İnsan ve Tabiat Unsurları. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- Parlak Temel, Ö. (2010). Ekoeleştiri Kuramı Işığında Stefano Benni'nin 'Margherita Dolcevita' ve 'Terra!' Adlı Eserlerinde Vurguladığı Doğa Ögesi ve Yazarın Çevreci Düşünceleri. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Ponting, Clive (2008). *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü*. Ayşe Başçı Sander (Çev.) İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Porrit, Jonathon (1989). *Yeşil Politika*. Alev Türker (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Relph, Edward (1981). *Rational Landscapes and Humanistic Geography*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Rousseau, Jean Jacques (1982). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (Çev.) Rasih Nuri İleri İstanbul: Say Yayınları.
- Sazyek, Hakan (2006). *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şişli, M. Nihat (2006). *Ekoloji*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi.
- Sönmez, N. (1997). "Çevre Toprak ve İnsan" İnsan Çevre Toplum, (Yay. Haz. R. Keleş), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, ss. 65-98.
- Sözen, N. (1997). "Yeşil Saygısının Evrensel Kuralları" İnsan Çevre Toplum, (Yay. Haz. R. Keleş), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, ss. 120-141.

Su, Süreyya (2010). “Varlık ve Sanat” Cogito Heidegger: Varlığın Çobanı, Sayı 64, ss. 300-311.

Tanyol, Tuğrul (1988). “Bir Şiir Ustası”, Hürriyet Gösteri, Say 92, ss. 27-29.

Tont, Sargun A. (2001). *Sulak Bir Gezegenden Öyküler*. Ankara: Tübitak Yayınları.

Tuan, Yi-Fi (1990). *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. Columbia University Press.

Yazıcı, N. (1998). Halikarnas Balıkcısı'nın Eserlerinde Tabiat. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Yıldız, A. (2002). Halk Şiirinde Tabiat. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi.

<http://www.amazon.com/Topophilia-Environmental-Perception-Attitudes-Values/dp/023107395X> [Erişim Tarihi: 06.06.2014]

<http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/tree/> [Erişim Tarihi: 04.05.2013]

<http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/defining/> Erişim Tarihi: 01.08.2012.

<http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/tree/> [Erişim Tarihi: 01.08.2012]

<http://www.asle.org/> [Erişim Tarihi: 13.05.2012]

<http://www.asle.org/site/publications/isle/> [Erişim Tarihi: 13.05.2012].

<http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/science/> [Erişim Tarihi: 01.08.2012]

<http://www.asle.org/assets/docs/oppermann.pdf> [Erişim Tarihi: 25.07.2012]

<http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/defining/> [Erişim Tarihi: 01.08.2012]

<http://www.bilimvegelecek.com.tr/?goster=945> [Erişim tarihi: 12.11.2013]

<http://www.ebookspdf.org/view/aHR0cDovL3d3dy5wYXJhZ29uYnVzaW5lc3Nm dXJuaXR1cmUuY29tL2RvY3VtZW50cy9CaW9waGlSaWFBYnN0cmFjdC5wZG Y=/QmlvcGhpbGlh> [Erişim tarihi: 13.02.2013]

<http://www.greenpeace.org/turkey/tr/about/history/> [Erişim Tarihi: 30.06.2012]

<http://www.greenpeace.org/turkey/tr/about/corevalues/> [Erişim Tarihi:

28.06.2012]

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GT S.53bcfdf9ba8379.36539938 [Erişim tarihi: 03.02.2012]